

УНИВЕРЗИТЕТ “СВЕТИ КИРИЛ И МЕТОДИЈ” – СКОПЈЕ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ-СКОПЈЕ

ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА НА УМЕТНОСТ И АРХЕОЛОГИЈА

ШТИПСКИОТ РЕГИОН ВО АНТИКАТА

(магистерски труд)

Изработил:

Митко Штерјов

Ментор

проф. д-р. Антонио Јакимовски

Скопје 2015

СОДРЖИНА

I – ВОВЕД	3
II- ИСТОРИЈАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	6
III- ГЕОГРАФСКИ РАМКИ И ГЕОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ	8
III.1. <i>Положба и граници</i>	9
III-2. <i>Општи геолошки карактеристики</i>	10
IV- ПАТНА МРЕЖА И ЕКОНОМСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ	11
IV-1. <i>Патни правци</i>	12
IV-2. <i>Економски карактеристики на регионот</i>	17
IV-3. <i>Рударство</i>	18
V- ИСТОРИСКО-АРХЕОЛОШКИ ОСВРТ	20
VI - ШТИПСКИОТ РЕГИОН ВО АНТИКАТА	37
VII – АРХЕОЛОШКА КАРТА НА ШТИПСКИОТ РЕГИОН	70
VIII - ЗАКЛИЧНИ СОГЛЕДУВАЊА	99
IX – БИБЛИОГРАФИЈА	106
X- КАРТИ	114

I - ВОВЕД

Културно историското минато на Штип и регионот се составен дел на општата културно историска еволуција на Македонија, каде се регистрирани бројни населби и материјални артефакти од неолитот до средновековниот период. Историските извори за античкиот период во штипскиот регион се скромни и се попатни, дадени во рамките на проучувањето на останатите територии.

Античкиот период во Штипскиот регион, секогаш бил предизвик и предмет на научна обработка на археолозите уште од самите скромни почетоци на археологијата. Резултатите од археолошките истражувања во последните неколку години, овозможува надополнување на старите сознанија и отворија нови прашања и погледи кон античкиот период на регионот. Откриени се нови локалитети и на неколку од постоечките вршени се систематски истражувања кои ги надополнија старите сознанија.

Штипскиот регион е расположен по долините на Брегалница и Лакавица, заштитен со планините Плачковица и Серта, а широко отворен кон Овче Поле, радовишката и струмичката котлина, го завзема најжиталниот дел на источна Македонија, воедно крстосницата на патиштата што поминуваат низ регионот ја зголемува важноста на оваа местоположба.

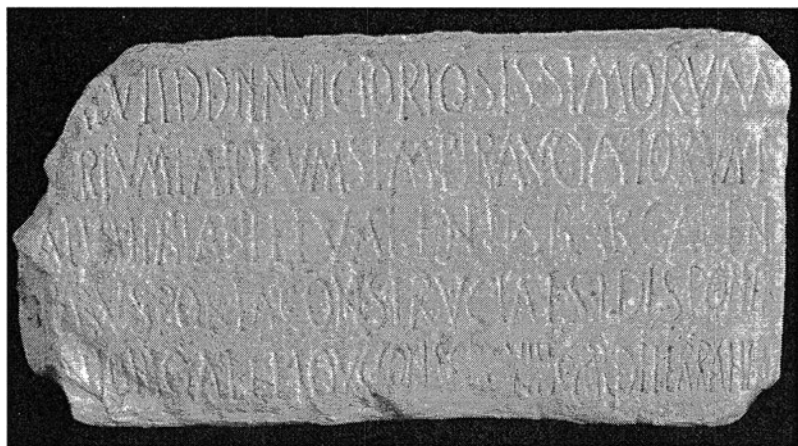
Досегашните истражувања за античкиот период во штипскиот регион иако скромни, претежно се однесуваат на некрополи, случајни наоди и помалку на населби. Така да презентацијата на антиката ќе биде пред сè сознанија добиени од археолошки проспекции изведени во регионот во минатото и рекогносцирања и сознанија добиени од археолошките истражувања, особено во последните неколку години, во кој учествував како член на стручна екипа и како раководител на археолошките истражувања. Во Магистерскиот труд е опфатен периодот од 5 век п.н.е. до доцната антика, со осврт на поранешните истражувања и надополнети со сознанијата од поновите археолошки сознанија. Со посебен осврт во магистерската ќе биде презентирана патната мрежа, бидејќи брегалничката долина и штипскиот регион, уште од најраните времиња на човековата егзистенција преставува многу значајна

собраќајница која ги поврзува северните и источните балкански простори. Низ штипскиот регион минувал еден крак од познатата античка трансверзала која, според античката патна карта *Tabula Peutingeriana*, градот Стоби го поврзувал со Пауталија (Ќустендил) и Сердика (Софија). Овој пат се надоврзувал на кракот Стоби-Хераклеја преку кој биле воспоставени контакти со најголемата и највитаална римска сообраќајница *Виа Егнатија* и воедно со Солун (Тесалоника).

Од досегашните археолошки истражувања на територијата на штипскиот регион, иако скромни, може да констатираме дека регионот е богат со материјални остатоци, оригинални и импресивни манифестации на човечкиот дух од различно културно и историско потекло.

Следејќи ги археолошките истражувања во Штипскиот регион, дојдов на идеја која воедно е и цел на мојата магистерска работа да ги сублимирам сите досегашни истражувачки работи и литература и да навлезам во античката цивилизација, преку новите сознанија кои ги добив со моето учество на археолошките истражувања последните петнаесет години како член и раководител на истражувачките проекти. Со посебен осврт на новите сознанија од систематските истражувања од капиталните проекти на Министерството за Култура, на локалитетот Исар-Штип со нови сознанија за градот Астибо, Баргала, Цамалцлиски Гробишта каде се наоѓа некрополата од Баргала, Заштитните истражувања на хидросистемот Злетовица, истражувањата на Беш Тепе – Анче, неколку рекогносцирања, увиди, случајни наоди и сл. Со посебен акцент на новите сознанија и движен археолошки материјал, надоврзувајќи се на поранешните сознанија за антиката од регионот.

II - ИСТОРИЈАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

II - ИСТОРИЈАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

На територијата на штипскиот регион што се однесува на античкиот период досега не се вршени поголеми истражувања и истата не е доволно истражена. Резултатите што ги имаме се врз основа на археолошки истражувања, проспекции и анализи од севкупните истражувања на триторијата на штипскиот регион. Првите податоци од археолошки истражувања ги имаме од далечната 1942 година, од Венедиков Иван, од локалитетот Беш Тепе – Анче, каде е истражена една од Могилите и воедно на овој локалитет е откриена плоча од варовник со латински натпис, која зборува за градот Баргала¹. Со формирањето на Народниот Музеј на град –Штип, може да се рече дека почнува и пообемна документација и научна обработка на податоците од областа на археологијата.

Во 1959 година, објавени се првите белешки од рекогносцирањата, изведени во источна Македонија, од Гарашанин Милутин.² и истражувањата, во с.Криви Дол и с.Радање, истата година, Микулчиќ Иван., врши истражувања, во Горно Поле, с. Стар Карорман.³

Во 1961 год. се вршени археолошки истражувања, на локалитетот Вршник кај с. Таринци.⁴ Од 1961-63 год. вршени се истражувања од Гарашанин М.Д., на Кнежевската могила на локалитетот, Крст Таринци.⁵

Во 1967, Санев Воислав., врши сондажни истражувања, на локалитетот, Беш Тепе – Анче, каде е откриен објект, со димензии 72 x 34м. од профан карактер.

Во 2009 година истражување на локалитетот, Беш Тепе – Анче, во склопот на заштитните археолошки истражувања на Злетовица, каде е откриената керамика и монети кои временски припаѓаат на 4 век н.е..

Во 2013 год. археолошко истражување на локалитетот, Беш Тепе – Анче на тумулот (Могила-2) каде ги раководеа истражувањата, откриена е гробница со кружна форма и

¹ Венедиков И., 1948,82-86

² Гарашанин М.и Д., 1959

³ Микулчиќ И., 1959.

⁴ Гарашанин М.Д., 1961

⁵ Гарашанин М.Д., 1961-63

димензии бм. и висина од 2,5 метри и гроб со кремација. Откриените предмети надвор од гробницата, керамика, чинија и жертвеник врменски припаѓаат на 2-4 век од нашата ера.

Во 1967/68 год. извршени се истражувања на локалитетот Бандера кај с. Долни Козјак.

Со истражувањата констатирани се зидови од бедем, мал четвртаст објект (Светилиште) со откриени вотивни мермерни плочи со престапи на Зевс и Хера, Тракиски коњаник, Херакле и Асклепиј.

1970 год. Археолошки истражувања на локалитетот Орлови Чуки во с. Стар Карорман.⁶

Од 1967 год. па до денес со мали прекини, археолошки истражувања се водат на локалитетот Баргала, кои резултатот со бројни движни и недвижни наоди. Откриени се бедеми со одбранбени кули, влезната порта, речиси целиот епископиум со главната базилика, епископска резиденција, бања со сите елементи од градбата, цистерна за вода, економски простории, Винарија, печка за стакло и надвор од епископиумот централната или градска базилика.⁷

Во 2007-2010 година, истражувања во склоп на заштитните археолошки истражувања за потребите на Хидросистемот Злетовица. Покрај истражувањата на веќе регистрирани локалитети, откриени се и нови со различни временски датирања и добиени нови резултати.⁸

2008-2011, истражувања на Тврдината Исар - Штип и на локацијата, Стара Кланица, каде покрај откриената средновековна црква Св. Власие откриени се повеќе гробни целини каде покрај средновековните и римски гробови откриени се и гробни прилози од 3 век п.н.е. предмети со (Vest slope) керамика, една лачна фибула и уште еден коринтски капител покрај јужниот зид од црквата Св. Власие во прилог на постоењето храм на ова локација.⁹

⁶ Пашиќ-Винчиќ., 1970.

⁷ Резултатите од истражувањата се објавени во повеќе изданија
Алексова Б. 1967, Алексова Б. 1989, Белдедовски З. 1990, 2003, 2006, и др.

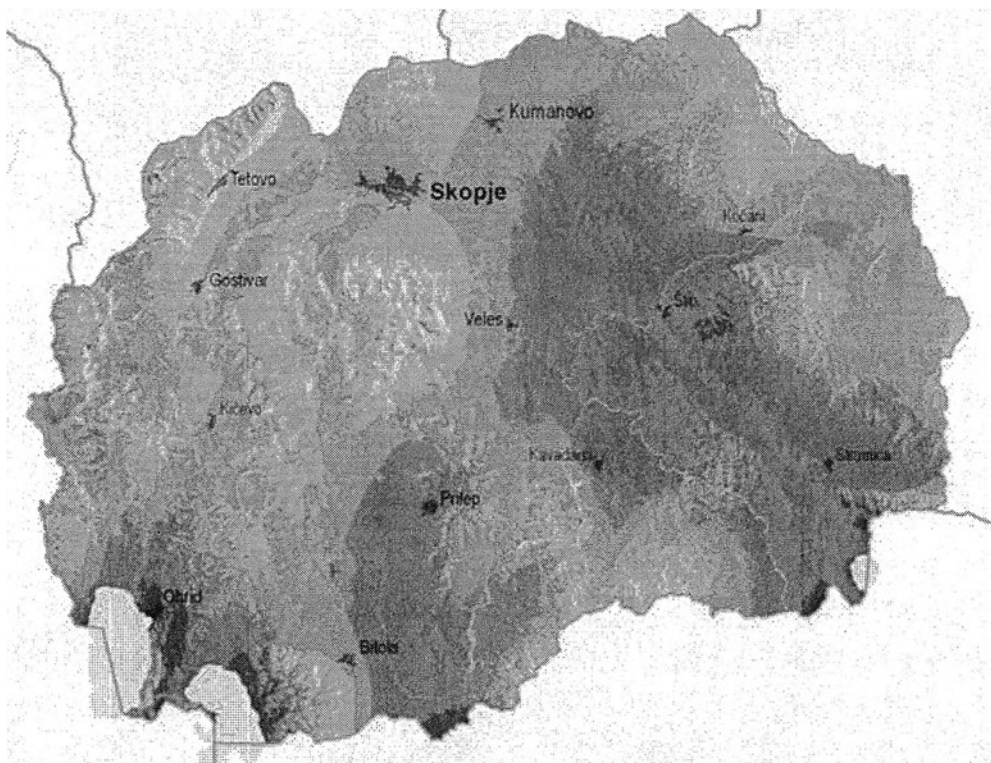
⁸ Резултати од истражувањата не се објавени. Податоците се користени од моите истражувања како член и раководител и од извештаите од ЗШНМ.

⁹ Белдедовски З. Штерјов М. 2012.

III. ГЕОГРАФСКИ РАМКИ И ГЕОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ

Географски Рамки

Општи геолошки карактеристики

III. ГЕОГРАФСКИ РАМКИ И ГЕОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ

III.1 Географски Рамки

Положба и граници

Денешната територија што ја зафаќат општините Штип и Карбинци лежи во средното сливно подрачје на реката Брегалница. Од геоморфолошки аспект оваа територија не претставува единствена целина, бидејќи зафаќа делови од планината Плачковица на исток, Криволакавичката котлина на југоисток, Овче Поле на запад и алувијалната рамнина на реката Брегалница на север.

На југозапад територијата се граничи со мал дел од територијата на Велес и на значително поголема должина со територијата на Неготино. Границата го пресекува ритчестото подрачје Слан Дол, а потоа се искачува по планината Серта и се движи се до врвот Чанак Тепе. Југоисточната граница ја одделува територијата од општината Радовиш. Од Чанак Тепе оваа граница продолжува кон североисток, притоа ја сече Криволакавичката котлина, поминувајќи низ селата: Пиперово, Гарван, Шопур и Дамјан. Потоа границата продолжува во истиот правец по ридско, а потоа по планинското подрачје на планината Плачковица и излегува северно од врвот Џамија, каде е сместено тромеѓето на териториите на Штип-Карбинци, Винаца и Радовиш. Североисточната граница започнува од претходно споменатото тромеѓе, од каде територијата на општините Штип - Карбинци е одделена од општините Винаца, Кочани и Пробиштип. Границата поминува по Плачковица од каде се спушта помеѓу селата Аргулица и Кучичино, потоа продолжува сечејќи ја алувијалната рамнина на реката Брегалница, па се искачува по ритчест терен и завршува на котата Поглед, тромеѓе помеѓу Штип - Карбинци, Пробиштип и Св. Николе. Просторот на тромеѓето е помеѓу селата Судик, Троло и Стануловци. Северозападната граница, се до составувањето со југозападната граница, е одделена со територијата на Свети Николе, која поминува низ селата Врсаково и Мустафино, потоа се спушта и минува низ Овче Поле, низ селата Криви Дол и Кадрифаково, искачувајќи го ридот Богословец и спуштајќи се на неговата спротивна страна помеѓу селата Доброшани и Јамуларци и излегува на реката Брегалница. Границата понатаму главно го следи течението на

реката со мал отклон во атарот на село Црешка каде се спојува со југозападната граница¹⁰.

Површината што ја зафаќа територијата на општините Штип и Карбинци изнесува 893 км.2.

III.2 Општи геолошки карактеристики

Површината што ја зазема теренот на општините Штип и Карбинци лежи помеѓу 41°33' и 41°53' северна географска ширина и 21°50' и 22°26' источна географска должина. Теренот е претежно планински, со исклучок во Кочанската и Овчеполската котлина и на долините на реките Брегалница и Крива Лакавица. Височинската разлика помеѓу планинските сртови и алувијалната рамнина во долините на реката Брегалница изнесува 1300 м. Источните и североисточните делови на теренот ги зафаќа планината Плачковица со врвовите Црквиште (1676 м), Џамија (1569 м), Црн Врв (997 м), и другите, додека во југозападните делови се наоѓа планината Серта со врвовите Стране (819 м), Голошец (895 м) и други.

Од постоечката геолошка карта за општините Штип и Карбинци се гледа дека теренот има доста сложена геолошка градба. Изграден е од најстари прекамбриски метаморфни стени, палеозојски метаморфни и магматски стени, мезозојски седиментни и магматски стени, терциерни седименти и вулкански стени и најмлади квартерни седиментни и вулкански стени¹¹.

¹⁰ Нетков В., 1986,11-20

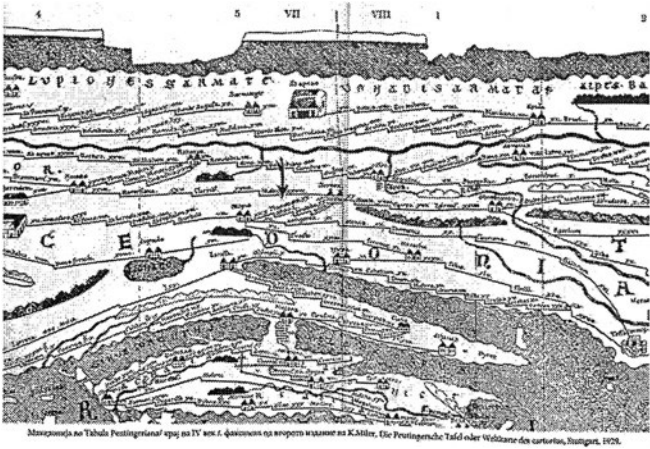
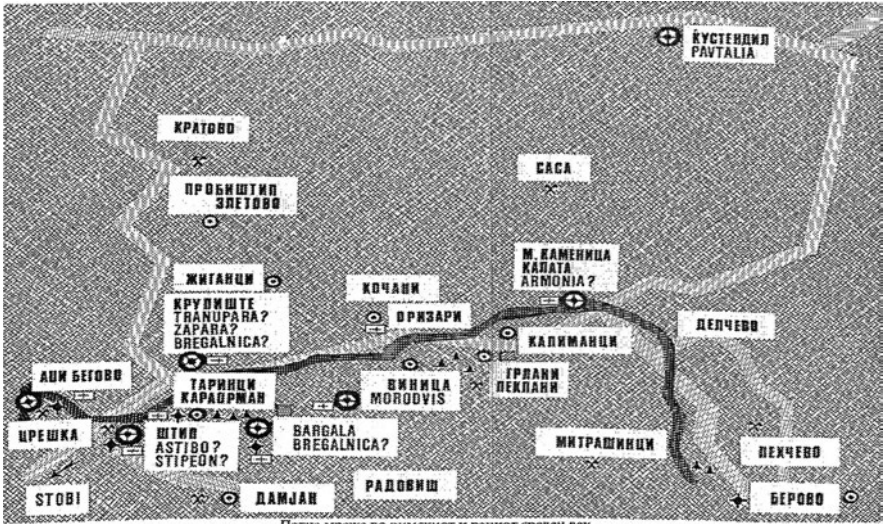
¹¹ Стојанов Р., 1986,45-63

IV - ПАТНА МРЕЖА И ЕКОНОМСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ

Патни правци

Економски карактеристики на регионот

Рударство

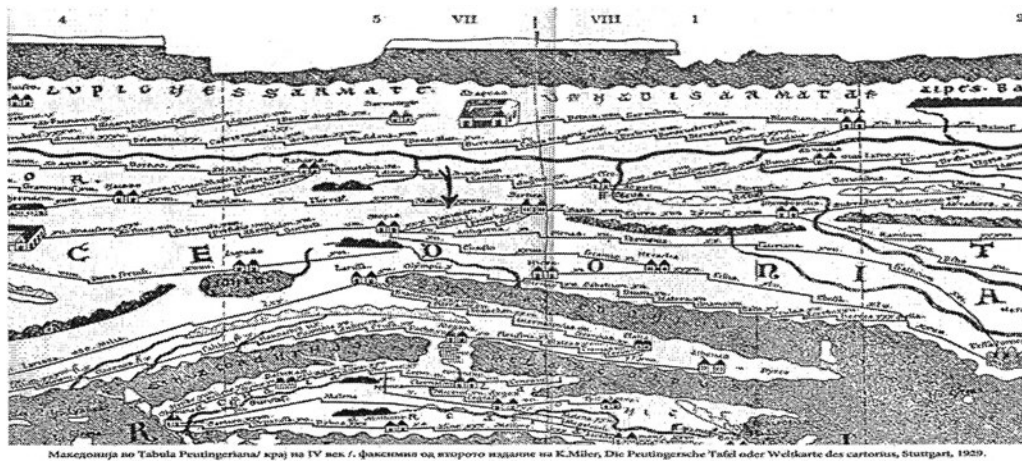

IV - ПАТНА МРЕЖА И ЕКОНОМСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ

IV.1 Патни правци

Голема улога во развојот на регионите, градовите и населбите, покрај геоморфолошките карактеристики, има и патната мрежа со кои се поврзуват со останатите градови и држави. Некои од помалите патишта и до ден денес се користат како споредни и алтернативни патишта на ново изградените современи патишта.

Долината на Брегалница, како позната природна сообраќајница, од праисторијата па до денес, особено во Римскиот период, по 2 век од н.е. играла се позначајна улога во поврзувањето на јужнобалканските со североисточните краеве. Преку неа минувал познатиот пат кој според *Tabula Peutingeriana*,¹² (Карта 1) Стоби го поврзувал со Пауталија (Ќустендил). Надоврзувајќи се на кракот Стоби-Хераклеа Линкестис преку кој биле воспоставени контакти со најглавната и највитална римска сообраќајница Виа Егнатија (Виа Егнатија). Исто така преку него и Тесалоника (Солун) бил поврзан со Пауталија (Ќустендил), односно Сердика (Софија).

Македонија во *Tabula Peutingeriana* / крај на IV век г. факсимил од второто издание на K.Müller, *Die Peutingerische Tafel oder Weltkarte des cartorius*, Stuttgart, 1929.

Карта 1, Македонија во/ Tabula Peutingeriana VII / крај на 4 век, факсимил од второто издание на Милер, Muler K. Die Putingershe tafel oder wltkarte des Castorius, Studgart 1929

Меѓу најстарите патишта со кој Штипскиот регион бил поврзан со повардарјето е лакавичкиот пат кој се движел по левиот брег на реката Лакавица. Овој пат започнува од устието на реката Лакавица во реката Брегалница кај селото Софилари и се движи, кон селата Драгоево и Селце. Помеѓу двете села, при копање на канал за наводнување

¹² *Tabula Peutingeriana* VII.

биле откриени неколку камени неолитски секири и фрагментирана неолитска керамика. Потоа патот продолжува кон село Пухче и Лесковица од каде потекнува теракотата со престава на глава на свиња и неколку камени секири.¹³ Од Лесковица продолжува кон селото Конче од каде преку селото Рич продолжува кон Струмица, а од тука преку преслапот кај село Костурино се спушта кон долината на Вардар. Може да предпоставуваме дека истата траса била користена при походот на Ситалк во 429 година пред н.е. кон македонија кога придружуван од Аминта, пристигнал до пеонскиот град Добер (Струмица), од каде влегол во долина Македонија. Истиот пат секако бил користен и во римско време за кој ни укажуваат и бројните могили на оваа Траса. Секако оваа констатација ја темелиме и со истражувањата на могилите во Конче Гањов Дол и Денкини Чуки, со бројни наоди и монети од крајот на 2 и 3 век од н.е. и ретки примероци на артефакти (дрвени пиксиди, игла, стаклени предмети, остатоци од обувки, кожено ковчеже и др.) како прилог на погребување на женска индивидуа, како и могилите во Тумба село Селце, Суво Грло и Габревци.

Досега единствени населби од римско време, на лакавичката траса е населбата на локалитетот Гањов Дол со површина од 7-8 хектари, населбата во село Костадинци, општина Конче и во прилог на ова може да ја споменеме населбата во западното подножје на локалитетот, Плоча село Брест, каде при археолошките истражувања во 2011 година, констатиравме бројна керамика од римскиот период на површина од 8-10 хектари во западното подножје во нивите.

Во близина се ноѓа и некропола, позната кај мештаните како (Стари Гробишта)¹⁴ Лакавичкиот пат со голема сигурност е користен во доцната антика, каде за тоа сведочат големиот број на регистрирани локалитети по долината на Лакавица. Поле, Јарма и Тумба село Софилари, Градиште и Ташли Трла село Драгоево, Градиште, Кала, и Рамниште село Пухче, градиште с.Пиперово, Грамѓе и Лубница с.Лубница и Лаката с.Конче.

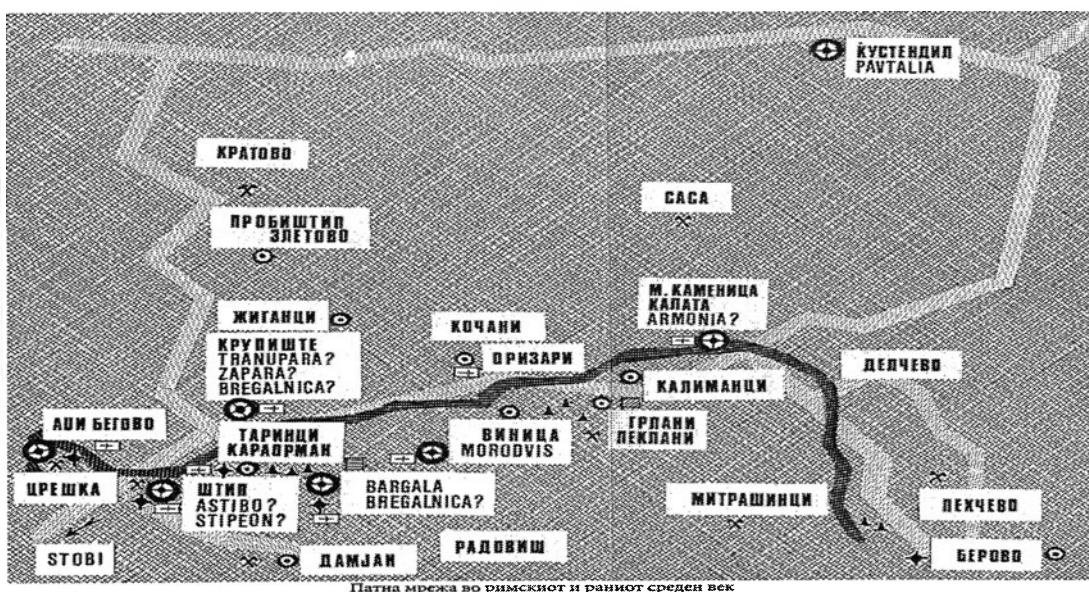
Помеѓу Лубница и Конче постои можност за пократок пат кој излегува на реката Вардар, преку Конечка планина и Градец се спушта до десната страна на Вардар.

¹³ Предметите се наоѓат во сталната поставка на Н.У.ЗЗСКМШ.

¹⁴ Некрополата не е истражувана.

Лакавичкиот пат со изградбата на дијагоналниот пат Хераклеја-Пауталија ќе добие статус на спореден пат од понизок ранг за поврзување на Радовиш и Струмица со останатиот дел од Македонија.

Низ кои места поминувал патот од Стоби до Астибо многу тешко може да се одреди. Траги од неговата траса на теренот не се сочувани. Според конфигурацијата на теренот, прифатливо е да ја означиме следната можна траса. Од Стоби со премостувања на реката Вардар, патот избивал на бреговите на суводолицата Слатина над селото Цидимирци, следејќи ја најпогодната конфигурација на теренот и правецот кон денешниот Штип, патот поминувал јужно од ридовите Кур Тепе и Каран Таш, покрај денес раселените села Енешево и Читаклија, понатаму, продолжувал кон исто така раселеното село Хаџи Сејдели. Од Хаџи Сејдели во правец на ридот Тиса, заобиколувајќи го од неговата јужна страна, избивал кај селото Драгоево. Од Драгоево до Штип, патот водел по денешната траса. Едната од можните траси е преку Мушанци-Енешево заобиколувајќи го Кур Тепе кон исток или Преку Мушинци – Цимидарци - Хаџи Сејдели и понатаму преку контролната станица на кастелот Хисар, Хаџи Хамзали и преку Драгоево се спуштал до устието на Лакавица во Брегалница, во непосредна близина на Село Софилари и се спојувал со лакавичкиот пат. На оваа локација веројатно постоел мост, каде патот се дели кон Штип и Св Николе од каде и од двете страни продолжува кон (Пауталија) Кустендил и потоа кон (Сердика) Софија.

Карта 2, Патна мрежа во римскиот и раниот среден век

За патниот правец од Астибо кон (Пауталија) Ќустендил постојат неколку размислувања.

Според едната варијанта што ја дава професорот Виктор Лилчиќ: Патот одел од десната страна минувајќи кај денешен Штип, поранешен Астибо, продолжува под Лозенско Градиште до граничниот кастел Кале кај село Крупиште. Од тука продолжувал преку кулата Македонска Каменица, до пред Делчево каде преку планинскиот превој Црн Камен, меѓу јужниот дел на планината Власина и северниот венец на планината Осогово, се спушта кон сливот на Струма и до (Пауталија) Ќустендил.

Професор Марјан Јованов, за предложената варијантата на Лилчиќ, предлага извесни измени на редоследот на патните станици Астибо и Транупара во однос на новата карта *Tabula Peutingeriana* дадена од Милер.¹⁵ Односно да се прати оригиналната верзија на *Tabula Peutingeriana*

Според друга варијанта првиот дел од трасата водел по истата линија до Кале с. Крупиште, а потоа патот водел на север кон Злетовска река, потоа Стрмошка река, на превојот кон опидумот Градиште Црн Врв, с.Секулица од каде продолжува кон Кратовска река, контролирано од кастелот Здравчин Камен с.Шлегово, доаѓа до Крива Река. Оваа траса ја предложуват повеќе археолози почнувајќи од Санев В. Белдедовски З. како и Алексова Б.

Врз основа на досегашните размислувања за овој патен правец можеме да заклучиме дека сите се блиску до решавање на овој проблем, меѓутоа во недостаток на информации и резултати од археолошки истражувања не може со сигурност да се констатира.

Во прилог на ова и врз основа на археолошка перспекција како можна траса на патот Стоби-Пауталија може да се предложи и следната траса. Претпоставката се темели на големата концентрација на археолошки локалитети од различни периоди на предложената траса.

Преминувајќи ја реката Вардар кај Мушанци, патот продолжувал кај Цидимирци, потоа Хаџи Сејдели и преку кастелот Хисар и Хаџи Хамзали, доаѓа во

¹⁵ Јованов М., 2002, 11-22

атарот на Драгоево, од каде пак продолжува кон устието на Лакавица во Брегалница. Кај доцноантичката крајпатна стража Поле, ја премостува река Лакавица и доаѓа до раскрсница од каде патот води кон Астибо и кон Свети Николе. Ова е единствено место каде што патот може да ја помине малата река Лакавица, а да не се минува реката Брегалница. Патот кон Астибо поминува во непосредна близина на доцноантичката населба Плуждино и поминувајќи покрај некропола од класичниот период Марков Камен доаѓа до Астибо.

Од Астибо патот води по левата страна на река Брегалница кон Баргала. Патот води кон реката Благово, каде се лоцирани железнодопските локалитети Балабаница и Орлови Чуки, каде е откриена и мала населба од римско време. Понатаму пред село Радање, помеѓу осми и деветти километар поминува покрај едно доцноантичко утврдување и поминувајќи покрај мало утврдување од римско време кај Чуј Петел и потоа продолжува кон Баргала каде на самиот излез од селото Радање, на растојание од 500 до 700 метри поминува покрај доцноантичко утврдување. Потоа патот продолжува преку преслапот кај месноста Голем Крст и се спушта кон Баргала. Од Баргала продолжува на север и се спушта кон Црвулево, каде поминува покрај доцноантичките локалитети Батулица, Говедарски пат и Кула. Потоа продолжува кон селото Аргулица каде минува на 300 – 400 метри источно од селото во непосредна близина на доцноантичките локалитети Селски Гробишта и Тупан Кале. Од селото Аргулица кон с.Борилчево поминува покрај доцноантичките локалитети Грамади, Манастир и Нова Чешма, продолжувајќи кон с.Кучичино и доцноантичките локалитети Градиште и Пречник. Од с.Кучичино, патот продолжува кон Теранци, минувајќи покрај доцноантичката населба Градиште и кон селото Видовиште, покрај доцноантичките утврдувања Трнавица и Гарагска и пристига до Моробиздон. Од Моробиздон, патот продолжува кон Зрновци, а потоа кон село Лески, поминувајќи покрај доцноантичките населби Горно Маалски рид и Патилово, а од таму кон Виничко Кале. Од Винаца патот се дели кон Паталија (Ќустендил) и кон Партипокол (Берово). Патот кон Ќустендил, продолжува по левиот брег на Брегалница, напуштајќи ја во најпроблематичниот дел во тешко проодната клисура и доаѓа до познатиот мост кај мештаните во Пијанец, познат под името Строшен Мост. Овде се премостува реката Брегалница и доаѓа до познатото Очипалско градиште, Пресечен Камен од каде продолжува кон Киселица и Црна Скала и се спушта кон Паталија (Ќустендил)

IV. 2 Економски карактеристики на регионот

Во процесот на културно историската еволуција на народите, голема улога одиграле географската положба, климатските услови и останатите природни поволности. Штипскиот регион го завзема највиталниот дел од источна Македонија со природни поволности за развој на земјоделство, сточарство, рударство и занаетчиски и градителски дејности.

Плодните површини по долините на Брегалница и Лакавица заштитени од планините Плачковица и Серта и отворени кон Овче Поле и радовишката и струмичката котлина, се идеални за одгледување на зрнестите култури (пченка пченица и др.) вакви култури често ги откриваме и при археолошките истражувања уште од праисторијата.

Климатските услови овозможуваат и производство на виновата лоза, каде и археолошките наоди ни го потврдуваат, со откривањето на винаријата во Бургала.

Развојот на останатите занаетчиски дејности, секако од археолошки аспект може да ги проследиме по многубројните форми на керамички наоди, мермерните и камени дела (скулптури, саркофази, капители, столбови, парапетни плочи и сл).

Секако во овој контекст треба да се спомне и дрвената резба од градот Бургала, кои примероци се наоѓаат во сталната поставка од НУ Завод и Музеј – Штип.

IV. 3 Рударство

Значаен сегмент од материјалното творештво на населението кое живеело и егзистирало на територијата на штипскиот регион и неговата непосредна околина уште од предисторијата и во римско време е секако рударењето.

Античките извори даваат скромни податоци за рударењето во овие области. Археолошките рекогносцирања и направените анализи на откриениот материјал

обелоденија, дека во овие области постоела развиена рударска и металуршка дејност.¹⁶ Рудните наоѓалишта воглавно се концентрирани во Злетовско - Кратовскиот регион на локалитетите: Добрево, Јамиште и Турско Рудари. Во прилог на ова се и откриените остатоци од голема количина на жгура на локалитетот Баргала.¹⁷

Топилници регистрирани се на повеќе места, а најголема е онаа кај месноста Жгури, кај која е констатирана и римска населба,¹⁸ каде се најдени и монети кои даваат податоци дека рудниците биле експлоатирани како во римскиот така и во доцноантичкиот период.¹⁹

Во прилог на ова доаѓаат и откриените железни рударски алатки од римскиот и рановизантискиот период, при археолошки ископувања на локалитетот Градиште кај с. Секулица. Наоѓалишта на железна руда се откриени во долниот тек на реката Брегалница кај локалитетот Хисар - Црешка,²⁰ потоа Жгури кај Митрашинци²¹ и кај село Дамјан.²² На локалитетот Рашка кај село Пекљане,²³ и на локацијата Кубус позади трговскиот центар во Штип²⁴ каде се откриени златоносни рударски галерии.

Покрај нив откриените антички рударски алатки што се чуваат во витрините на рудникот Бучим кај Радовиш од каде се експлоатира бакар и злато, сведочат исто така и за стара експлоатација во античко време.

¹⁶ Белдедовски З., 1990, 23.

¹⁷ Керамидчиев А., 1972, 173.

¹⁸ Белдедовски З., 1990, 23.

¹⁹ Ibid, 24

²⁰ При истражувањето откриена е поголема количина на жгура

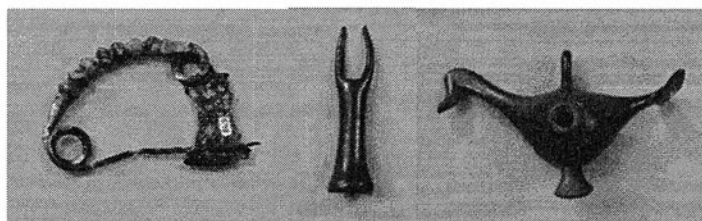
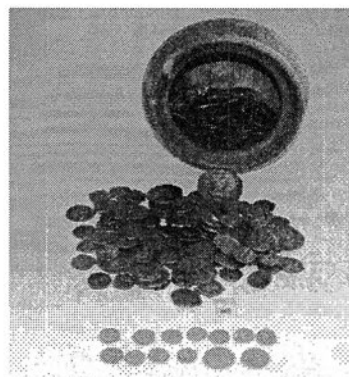
²¹ Микулчиќ И., 1987, 149-160.

²² Керамидчиев А., 1973, 150-160.

²³ Керамидчиев А., 1977, 109-110.

²⁴ Белдедовски З., 1979, 143-155.

V - ИСТОРИСКО-АРХЕОЛОШКИ ОСВРТ

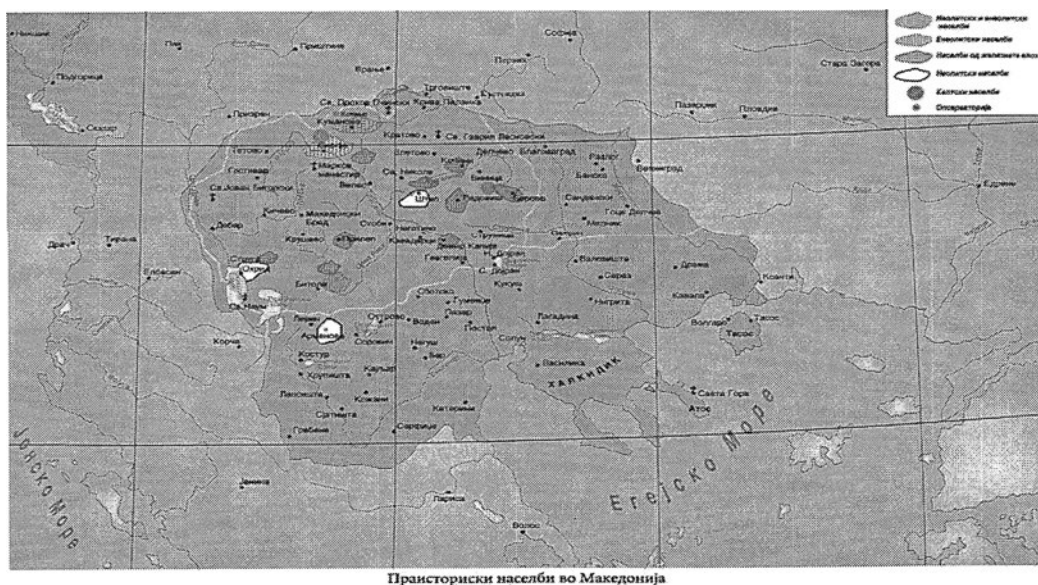

V - ИСТОРИСКО-АРХЕОЛОШКИ ОСВРТ

Културно историското минато на штипскиот регион било создавано во потполно исти услови како составен дел на општото културно-историска еволуција на Македонија. Па затоа проучувањето на штипскиот регион го проследуваме во склоп на македонската историја и во рамките на источна Македонија каде и припаѓа.

Штипскиот регион, расположен по долината на реката Брегалница и Лакавица, заштитен со планините Плачковица и Серта и широко отворен кон Овче Поле, Радовишката и Струмичката котлина го завзема најжиталниот дел од источна Македонија. Овде поминувале и се вкрстувале патиштата трасирани уште од праисторијата, средниот век и останувајќи важен крстопат и до денешно време.

Бидејќи темата на магистерскиот труд е античкиот период, епоха во која развојот на материјалната и духовната култура во Македонија ја достигнува својата кулминација. Потребно е да се вратиме назад во праисториските култури, за да можеме во континуитет да ја проследиме материјалната и духовната култура на антиката, период каде во нејзината основа лежи и феноменот цивилизација.

Карта 3, Праисториски населби во Македонија

Палеолит

Во источна Македонија геолошката структура на планинските масиви има седиментен карактер. Карпите се компактни, без пукнатини и пештери кои би можеле да послужат како палеолитски засолништа. Но и покрај тоа се чини дека палеолитски траги треба да се очекуваат и во штипскиот регион. Во прилог на ова размислување зборуваат фосилните остатоци најдени во кварталните наслаги кои се наполно исти со оние од местата каде што се најдени палеолитски остатоци. Такви траги би требало да се бараат на отворен простор и тоа во подножјето на Плачковица и Осогово.

Мезолит

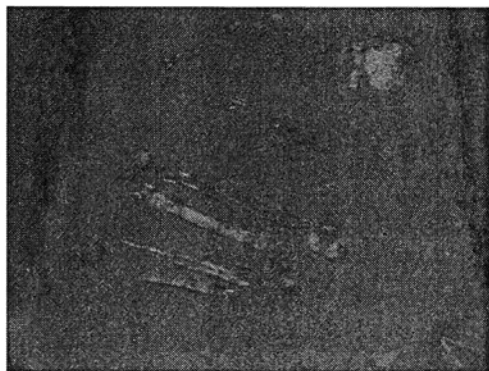
Период како почетен процес на организирано живеење, микrolитски орудија и појавата на првите корени на земјоделието, одбирани се речните долини како места за живеење. Од овој период не е откриена населба или пештера, туку само две камени орудија на десниот брег на река Злетовица во непосредна близина на с. Лепопелци на устието на Злетовица во Брегалница.²⁵ Откриените орудија ни даваат за право да констатираме дека во непосредна близина најверојатно постоела наслеба на отворен простор.

Неолит

Врз основа на добиените резултати од досегашните истражувања не само во штипскиот регион туку и пошироко неолитските населби се од отворен тип и секогаш биле подигани во рамница, благи падини и покрај река. Населби од неолитот на кој се вршени археолошки истражувања се, Вршник с.Таринци, Барутница с. Амзибегово и Руг Баир, с. Горубинци и Грнчарица с. Крупиште. Врз основа на стратиграфските истражувања на локалитетот Вршник село Таринци, неолитот се дефинира како, Вршничка културна група а потоа со истражувањата во Барутница и Анзабегово како Анзабегово-Вршничка група. Во прилог на ова се и најновите резултати што ги добиваме со археолошките истражувања во 2009 година, на локалитетот Грнчарица с. Крупиште, во склоп на заштитните истражувања од Хидросистемот Злетовица.

²⁵ Нацев Т., 1990

При истражувањата откриен е скелет на индивидуа,(Сл.1) каде со испитувањата се констатира дека се работи за скелет стар 7000 години пред н.е. воедно откриена е неолитска кука и печка.²⁶ (Сл.2)

Сл.1, Скелет на млада индивидуа

Сл.2, Печка, лок. Грнчарица

Енеолит

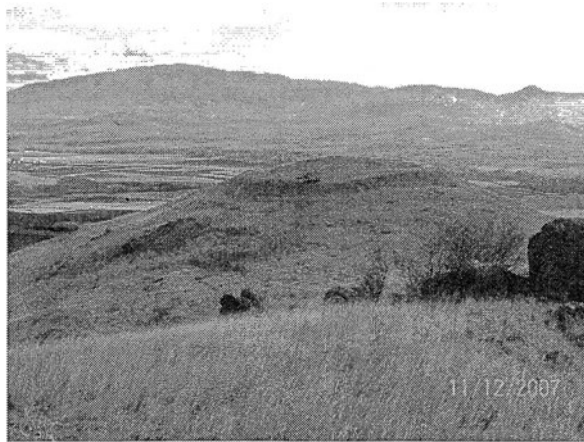
Во преодниот период како резултат на немирниот период кој го зафатил Балканскиот полуостров, населбите се поставувани високо на ридовите со одбрамбени системи. Сите овие појави се директна последица на еден од брановите на преселување, кој преку Карпатите, Североисточна Тракија, Источна Србија и Вардарско-Моравскиот пат, се спушти дури до Македонија.

Во овој процес на раздвижување и културни промени секако била вклучена и Источна Македонија. Засега единствено сигурен елемент во таа смисла претставува рушењето и напуштањето на доцнеолитските населби. Можеби треба да се земе предвид и семејното погребување под могили од железното време како последица на енеолитските традиции.

Како на пример населби откриени со фортификации имаме на локалитетот Богослов Камен с. Горни Балван, по средниот тек на река Брегалница.(Сл.3) На овој локалитет при заштитните археолошки ископувања за Хидросистемот Злетовица во 2009, покрај нецелосната откриена кука откриен е и одбрамбен ѕид фундиран на карпа.

²⁶ Локалитетот е нов и е откриен со заштитните истражувања за Хидросистемот Злетовица 2009 год.

Друг пример на населба од енеолитот е Пилаво кај с. Борилчево и Свети Атанасие с. Спанчево во областа на Кочани.

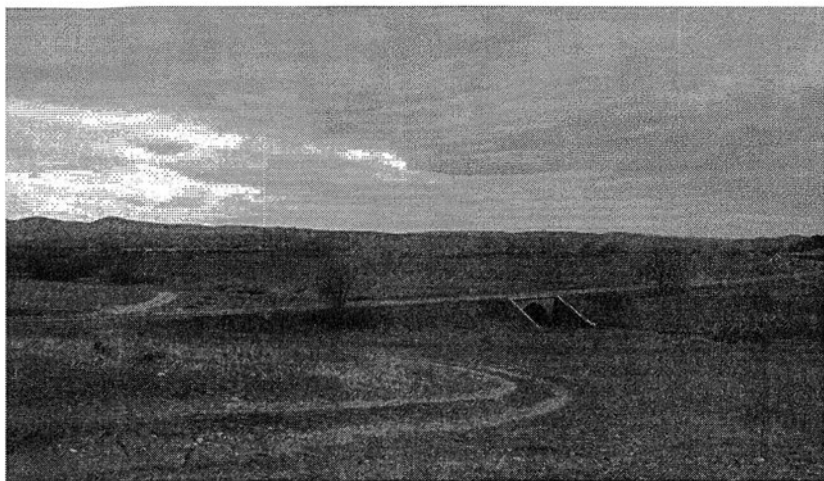

Сл.3, Богослов Камен, Горни Балван

Бронзено време

По завршувањето на првите бранови на преселување (од 1900 год. п.н.е) кога новодојдените народи се населиле дефинитивно и помешале со автохтоното население, настапил период на стабилизација и мирно живеење, означен како Рано бронзено време. Од материјалната култура најмногу се сочувани грнчарски производи и тоа садови во неколку облици, боја темно сива, со замазнети површини и без орнаментални мотиви.

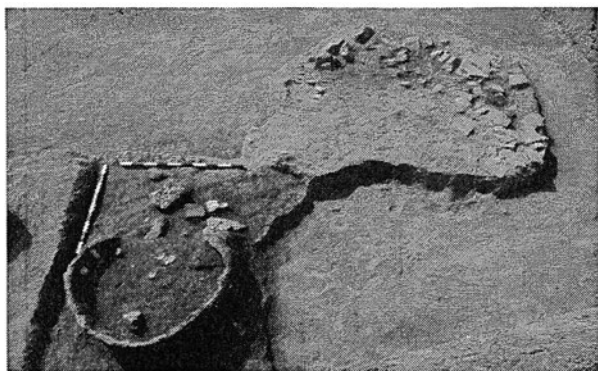
Средно бронзеното време (1900-1500) се развивало во непроменети дури и постабилни услови. Откриената керамика покажува типолошко единство. Целокупната керамичка продукција покажува поголем квалитет и разновидност. Што се однесува до населбите. На овој период му припаѓаат, археолошките локалитети Кале во с.Крупиште и Тугли кај с.Долни Балван на чија површина се наоѓа голем број фрагменти од разни садови.(Сл.4) Посебно е интересен локалитетот Тугли, кој е пример за повеќе слојна населба од праисторијата до римско време. Подигната е на мала тераса, на десниот брег на Брегалница.

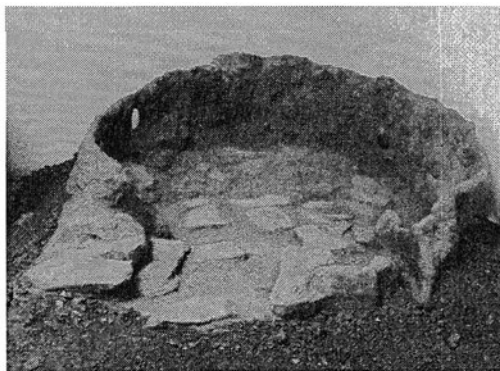
Сл.4, Панорама, лок. Тугли, Долни Балван

Во периодот на бронзеното време врз основа на минимални архелогски истражувања можеме да констатираме дека во различни периоди од бронзеното време наследите биле подигани на тераси покрај река и на ридови заштитени со одбранбени сидови и непристапни страни.

Во раната и средната бронза населбите биле подигани во рамнина покрај река, како пример за такви населби е Под Школо кај село Стар Караорман,(Сл.5,6) Тугли кај с. Долни Балван и Главица, с. Бориловце. Археолошките истражувања на Локалитетот Под Школо во Стар Карорман во склоп на заштитните археолошки ископувања за Хидросистемот Злетовица во 2009, дадоа нови резултати, каде е откриена населба и кука со печка, која се наоѓа во сталната поставка во Завод и Музеј-Штип.

Сл.5, Остатоци од питос и печка, Под Школо

Сл.6, Печка, Под Школо, с. Карорман

Доцнобронзеното време (1500-1200) се манифестира со уште поголемо културно единство. Трговските врски со југот, со микенскиот свет, станале поразвиени и понагласени. Тие се рефлектираат широко на Балканот, дури до Трансилванија. Во Македонија наодите од овој период не се бројни. Керамиката ги зачувала постарите типолошки карактеристики. Во доцната Бронза населбите биле утврдени со одбрамбени ѕидови и биле подигани по ридовите на добро заштитени места како на пример Лозен во с. Долни Балван и локалитетот Вршник кај Пишица. Локалитетот Вршник кај Пишица, е откриен за време на заштитните истражувања од хидросистемот Злетовица и истражувањата во 2012-2013 година од Музеј на Македонија. Откриени се културни хоризонти од бронзеното време железнодопскиот и хеленистичкиот период.

Железно време

Железното време е период кога се случуваат значајни промени и настани во поголемиот дел од Европа, Балканскиот Полуостров, а со тоа и штипскиот регион. Меѓу позначајните настани од тој период е егејската преселба која започнала некаде кон крајот на дванаесети и почетокот на единаесети век пред нашата ера, потоа големите уништувања на микенската цивилизација, хетитското царство и уништувањето на Троја. Кон крајот на бронзеното време и почетокот на железното време биле уништени поголем број на населби на територијата на Македонија и секако во штипскиот регион од кои може да ги издвоиме Лозен с. Горни Балван, Градиште с. Карбинци и Кале с. Крупиште. Нападите на Балканот, од него на југот и блискиот исток, биле вршени во повеќе бранови и по разни патишта, од кои едни минувале преку територијата на Македонија. М. Гарашанин претпоставува два патишта, од кои едниот врвел по долината на Вардар, а другиот во Источна Македонија, можеби по старата неолитска траса. За основа на оваа претпоставка ја зема појавата на елементите што го следат рушењето на бронзенодопските населби.

Рушителите на овие населби во Македонија ги поврзува со племињата што ги урнале населбите во Поморавието. Веројатно постоел уште еден пат во Западна Македонија кој минувал низ Пелагониската Котлина. Движењата по него придонеселе во Грција да се обнови погребувањето во гробови цисти, појава на нов вид оружје и накит као и сликана „македонска“ керамика од типот Бубушти-Трен. Наполно исти

карактер имаат и неколкуте наоди во источна Македонија датирани околу 8 век п.н.е. На излезот од Штип кон Стар Караорман, во месноста Фортуна, случајно се откриени два гроба-ситри со инхумација, од кои потекнуваат неколку долги бронзени игли, од кои едни имаат глава во форма на вазна.

Ваквите игли се ретки и претставуваат варијанта на иглите од субмикенскиот период во Грција. Интересни се и двата фрагментирани садови во месноста Дугени кај с.Судик. Едниот претставува длабока чинија која има раб на устата, украсен со канелури, што потсетуваат на турбан, а другиот-урна украсена со долги шрафирани триаголници свртени надолу. Овие форми се невообичаени, особено урната што претставува варијанта на урните од почетокот на железното време, типични за краевите северно од Македонија. Кон крајот на 8 век п.н.е. по силните бранови на големата Егејски селидба, настапил мирен период, во кој дошло до стабилизирање на севкупната положба.

Палеобалканските народи Илири и Траки се издиференцирале како етнички целини. Во нивните рамки, кои зафаќале голем простор на Балканот, биле формирани повеќе племенски групации. Развивајќи се до степен на територијална самостојност, под своите имиња тие успеале да се одржат доста долго, а некои од нив се до времето кога Балканот потпаѓа под римска доминација.

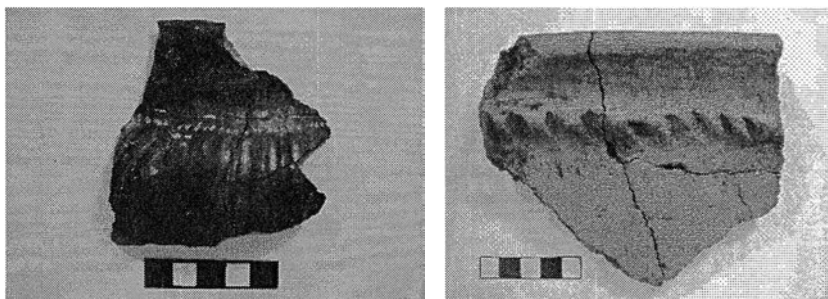
Спрема соопштенијата на античките историографи, територијата на Македонија била населена со повеќе илирски племиња: Дардани, Пајонци, Пелагонци, Десарети, Пенести и др. Од крајот на 8 век, па се до крајот на шести и почетокот на пети век пред нашта ера значително се зголемуваат населбите и се формираат потесни затворени културни групи, ограничени на одредени територии со унифицирана материјална и духовна култура.

Населбите на територијата на долниот и средниот тек на река Вардар, се до Велес припаѓа на една затворена културна група, додека населбите и некрополите во бреганичкиот регион припаѓаат на друга културна група. Резултатите за материјалната и духовната култура се земени од досегашните истражувања, изведени воглавно на некрополите во Милци, Дедели, Лисичен Дол с. Марвинци, Баби Штип, Горно Поле, Орлови Чуки, Криви Дол с. Радање, с. Долен Козјак, Ванчо Прке с. Крупиште, Куново Чуки с. Оризари и др. Во овој контекст може да ги споменеме и по новите

констатирани населби од железнодопскиот период се населбата во Градиште Киево, во Горни Балван, откриена во 2007 година со архелешките истражувања за потребите на хидросистемот Злетовица. Каде е откриена основа на кука и керамика.(Сл.7,8,9)

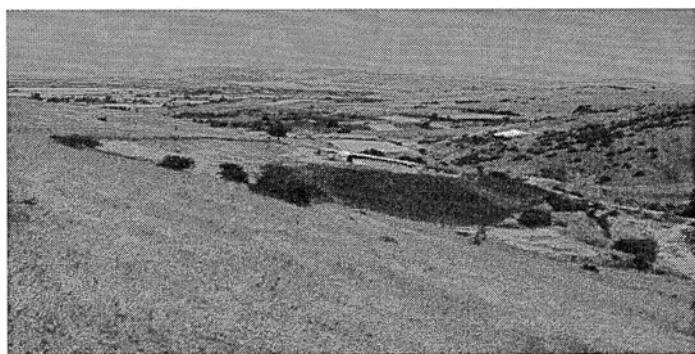

Сл.7, Киево

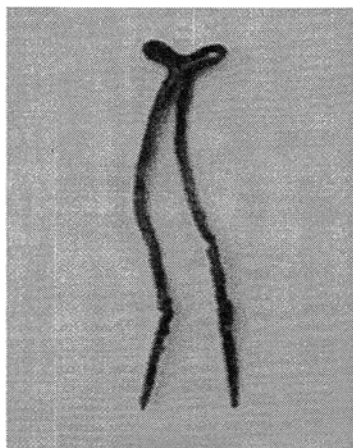
Сл.8,9,Фрагменти од керамика

Криви Дол с. Радање, констатирана со увид при нелегални истражувања. Се наоѓа на североисточната страна од селото, каде при увидот констатиравме бројна населбинска керамика во профилот од долот. (Сл.10)

Сл.10, Криви Дол, Радање

Џамалзлиски Гробишта, на левата страна од козјачка река, каде се наоѓа и некрополата од локалитетот Баргала. При истражувањата откриена е бројна населбинска керамика, елементи од кука и двојни игла од железно време. (Сл.11,12)

Сл.11, Бронзена

Сл.12, Фраг.керамика

Рано антички период

Денешна Македонија во времето од крајот на 5 век п.н.е. до 1 век пред н.е. опфаќала, различни политички и етнички области. Центерлниот простор на Македонија, средниот тек на долината на Вардар и цела источна Македонија, биле населени од Пајоните. Југозападно од оваа територија живееле Пелагонците, западна Македонија ја населувале јужно-илирските племиња, Пенести, Дериопи и Десарети на север Дарданите, а мал дел од источна Македонија и припаѓала на Тракијците. Дел од јужните области биле населени со македонски популации, Линкести, додека јужно од Демир Капија почнувала старата македонска област Амфакситида, каде порано живееле и Пеонците.²⁷

²⁷ Кацаров Г. 1921, Меркер И., 1965.

Поголем дел од овие етникуми во 4 век п.н.е. се наоѓале под управа на Филип II и Александар III Велики па и нивните наследници, се до доаѓањето на римјаните кога ќе доживее оваа територија бројни поделби.

Во бројните антички извори ова подрачје не е во центарот на настаните и ретко е споменувано, поради тоа е тешко во овој комплексен регион да се реконструираат сите настани. Сепак по направените студии каде се спомнува оваа територија во склоп на севкупните историски извори може да издвоиме неколку кои најдиректно зборуваат за оваа територија.

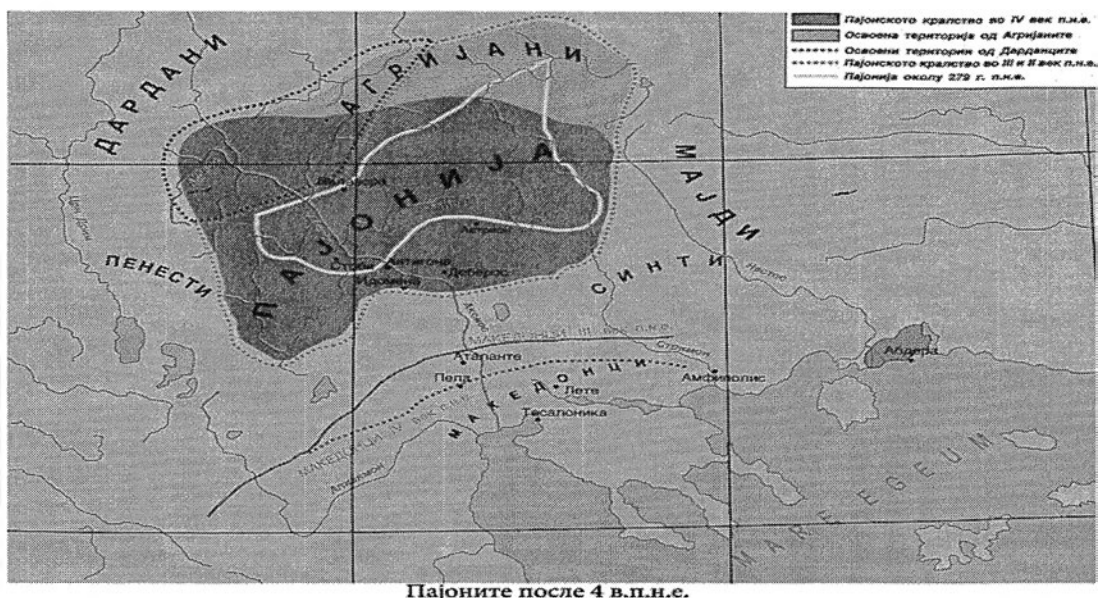
Најдоминатната популација секако се Пајонците. Тие го населувале десниот и левиот брег на Вардар, почнувајќи од Велес на југ кон Демиркаписката клисура, и подолу кон старата пајонска територија Амфакситида од каде биле потиснати, на запад до реката Дрим и западните разграноци на Скардос, од каде започнуват областите населени со Дарданците и Аутаријатите.²⁸ Меѓутоа територијата со текот на вековите се стеснувала.

Со зајакнувањето на Македонската држава од утоката на Аксиос (Вардар) биле потиснати кон север до Демир Капија. На исток како што известува Тукидит соседи им биле Тракиските (Синти) со граница на планината Керкине (Малешевските планини или Огражден)²⁹. источниот дел кој го зафаќала пајонската територија била долината на реката Астибос (Брегалница) долината на Понтос (Струмица) до планината Месапион (Плачковица или Малешево).³⁰ на овој простор јужно од Брегалница се споменува и пајонскиот град Доберос. На север до Скупи граничеле со Дарданците и на запад на мал дел од десната страна на Аксиос.

^{28 28} Кацаров Г. 1921, Гарашанин М. 1961. Даваат пошироки објаснувања.

²⁹ Папазоглу Ф. 1957, 242.

³⁰ Кацаров Г. 1965.

Карта 4, Пајонското кралство во 4 век п.н.е.

Поранешните извори ги спомнуват Пајонците во времето на Тројанската војна како учесници и противници на Ахајците.

Кон крајот на 6 век дариевиот војсководец Магбас дошол во судир со Пајонците при освојувањето на јужна Тракија.³¹ Во вториот налет на Персијците против грците Ксеркс поминал низ земјата на Пајоните, Доберите и Пајоплаите.³²

Во втората половиона на 5 век п.н.е. Тракискиот (одриски) владетел Ситалк презел напад на Пајоните. Во неговото кралство влегувале и дел од пајонските племиња ((Агријани и Лаји).³³ По нападот се споменува дека Ситалк ја преминува планината Керкине (малешевските планини) оставајќи ги Пајоните десно и Синтите и Медите лево и се спуштил кон пајонскиот град Доберос.

Еден од најстарите познати пајонски кнезови е Теутаос. Негова сребрена монета (диабол), датирана 450-425 година, е откриена во пајонскиот дворец на (Маркова Кула) кај Демир Капија. За други пајонски кралеви за кои се знае се: Никарх, Симон и Бастареј (исто така во 4 век п.н.е).

³¹ Херод, 5,98

³² Херод, 112-113, Кацаров.

³³ Thuk и Кацаров

Меѓутоа историски потврдена пајонска династија ја преставуваат кралевите: Агис (до 359) г.п.н.е.),³⁴ Ликеј (359/8-340/335 г.п.н.е.), Патрај (340-315 г.п.н.е.), Познати се и двајца кнезови кај пајонските Агријани, Лангар и Диплај (околу 330г), синот на Патрај, Аудолеон (315-286/5 г.п.н.е.), Аристон (286/5г.п.н.е.), Леон (по278г.п.н.е.) и Дропион (250г.п.н.е.)

Освен овие историографски податоци за територијата на Македонија и воедно за штипскиот регион, сознанија добиваме и пратејќи го развојот на античката Македонската држава. Античките Македонци кои ги населувале течението на реката Бистрица и долните текови на реките, Вардар и Струма и старите Македонски кнежевства (Амфакситида и Линкестиди), денешните територии од Битола и јужно од Гевгелија. Воинствени и организирани ја формирале својата држава освојувајќи ги териториите од пајонските племиња.

Со сигурност се познати шестмина македонски кнезови кои владееле во периодот од средината на 7 до крајот на 6 век п.н.е. тоа се: Пердика1, Аргеј 1, Филип 1, Аероп 1, Алкета и Аминта 1. Потоа од почетокот на 5 век п.н.е. почнувајќи со Александар 1, па се до 2 век п.н.е. следат уште 36 македонски кралеви се до Персеј и двајцата лажни претенденти по него. Меѓу нив се и секако двајцата, најпознате Филип II (359-336 г. п.н.е.) кој ќе ги обедини Горна и Долна Македонија и Александар III (336-323 г. п.н.е.) кој ќе го обедини целиот цивилизиран свет познат до тогаш.³⁵

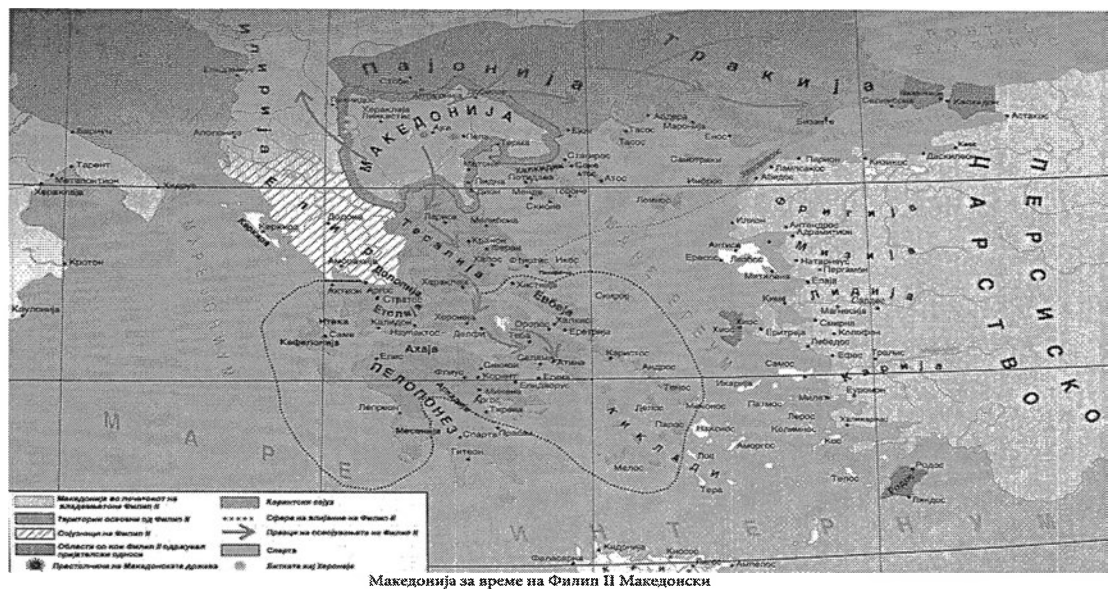
Пајонците ќе опстојат уште долго време, иако во сенка на својот моќен јужен сосед, античките Македонци и тоа во некој чуден однос на непријателство и толеранција, служејќи како штит од непријателските северни народи.

Пајонија доживеала големо пустошење од пресискиот цар Суталк (431-424 г. п.н.е.), кој преку нејзините југоисточни краеве нападна на Македонија. По неговата смрт Пајонците однова ја вратиле својата самостојност. Од втората половина на 6 век Пајонија, како и другите племиња на територијата на Македонија, наполно зачекорила во историските токови во вистинска смисла на зборот. Првата половина на 4 век се уште претставува релативно мирно време. Пајонија ја зајакнува својата економски и политичка состојба. На чело на државата дошол крал, чија династија се одржала се до

³⁴ Diod, XVI, Кацаров.

³⁵ Лилчиќ В. 1995, 49-72

крајот на 3 век. За Пајонија и Пајонците во време на хеленизмот, археолошки сведоштва има многу малку, наспроти историските извори. Материјални остатоци по долината на Брегалница не се откриени. Тоа до толку повеќе изненадува што за одделни настани постојат прецизни историски податоци. Од тие причини, а пред се заради историскиот континуитет, ќе одбележиме неколку поважни настани.

Карта 5,Македонија за време на Филип II

Со зајакнувањето на Македонската држава, Пајонија како непосреден сосед, започнала да доживува тешка судбина. Филип II (359-336 г.п.н.е.) во 385 г. п.н.е. ја нападнал и присвоил. По неговата смрт, Пајонците, здружени во сојуз со Илирите и Траките, под водство на царот Ликпеј, успеале да се ослободат, но не за долго. Александар Македонски (336-323 г.п.н.е.) откако ја зајакнал воинствената моќ на својата држава, одново ја нападнал Пајонија и ја присилил да ја признае неговата власт. Во походот против Трибалите на Дунав во 335 год. п.н.е. тој поминал преку неа. По кој пат врвеле неговите војски не е познато. По неговата смрт, кога Македонија била разнишана од внатрешни пресметки на дијадосите како и по првите напади на Келтите, тие го отфрлиле македонскиот владение. Најголема благосостојба Пајонија доживеала во времето на царот Аудолеон, син на Патрај. Тој бил во сојуз со повеќе племиња, а имал контакти и со далечна Атина. Во знак на благодарност на укажаната помош, атинското собрание му подариле златен венец, граѓанско право и му подигнало

споменик нарекувајќи го βασιλεος. Аудолеон, како и неговите претходници, сечел сребрени драхми и третрадрахми. По неговата смрт Пајонија се разнишала. За да ја присоедини кон Македонија, Лизимах кој се домогнал до престолот, се послужил со лукавство. Како што вели Полиен тој му ветил на Аристон, синот на Аудолеон, дека ќе го врати на татковиот престол. Меѓутоа за време на традиционалната свеченост на крунисување во реката Астибо (Брегалница), се слушнале борбени труби на Лизимах. Аристон се спасил со бегство во Дарданија. Спрема Диодор, некој верен човек на Аудолеон по име Ксермодигест, му ги открил на Лизимах потопените царски богатства во реката Саргентиј.

Во 3 век, околу 280 год. п.н.е., Келтите од север го напаѓаат Балканот, ограбувајќи и рушејќи пред себе. Спрема Паузание, нивната втора група, под водство на Брен и Акихориј навлегла во Пајонија. По доживеаниот пораз кај Делфи, Келтите се вратиле назад, а илирските племиња му се осветиле на изнемоштениот непријател.

Во времето на Антигон Гонат (276-239 г. п.н.е.) се смета дека Пајонија не влегувала во рамките на Македонија, а северните граници биле мирни. Со Пајонија управувал внукот на моќниот Аудолеон, царот Дропион. Северните соседи, Дарданците на врвот на својата моќ запознале да се шират на југ. Прва на удар била Пајонија. Откако ја покорила пајонската царска династија за секогаш престанала да постои. Северна Пајонија, во која влегувала и брагалничката област, паднале во нивни раце.

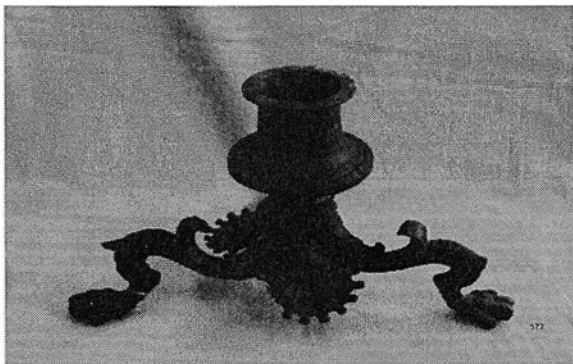
Филип V во 217 год. п.н.е. ги протерал Дарданците, а Билазора „најголемиот град на Пајонија“, станал стратешка база. За време на борбите на Филип V со Дарданците градот Стоби често го менувал господарот. Преминувал во раците на едниот и другиот завојувач. Нетрпеливоста помеѓу овие две сили ја користеле и другите племиња. Така, низ Пајонија се нафрлувале Скордиците и тракиското племе Меди, настојувајќи да ги прошират своите граници.

Во тој немирн и воинствен хеленистички период, во Пајонија биле оформени повеќе населби. Малите села се развиле во градови со општествен, економски и политички карактер. Македонските цареви доста внимание посветувале на нивното уредување и културно издигање. Од нив попознати се Стоби и устието на Црна Река, Астраион во радовишкиот крај, Добер (Струмица) Билазора во с.Кнежје, Свети

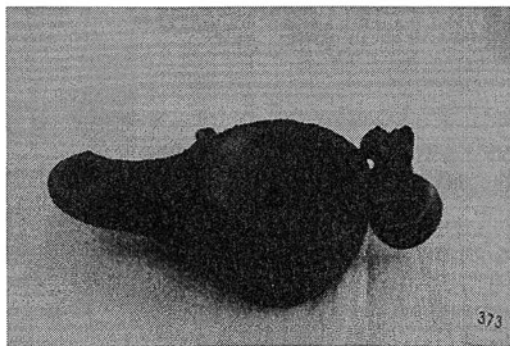
Николско³⁶. Биле подигнати градови и од самите кралеви. Така, Антигонеа ја подигнал Антигон Гонат на јужно од Стоби, додека Филип V – градот Персеида во областа на девриопите, нарекувајќи го по името на својот син.

Во 168 год. п.н.е. со победата над Персеј, последниот македонски цар, синот на Филип V, римјаните кои дотогаш ги покориле областите по должината на јадранскиот брег, отпочнале да ја освојуваат и Македонија. По 146 год. п.н.е. таа заедно со териториите на соседните племиња било дефинитивно покорена. За полесно административно управување, римјаните ги поделиле новосоздадените територии на четири самостојни области – мериди. Во втората област влегувала и Пајонија. Во новите политички прилики интересите на Медите за северноисточните делови на Пајонија не престанале. Тие успеале својата западна граница да ја прошират по долината на Брегалница, дури до Штип. Ослабена и разединета Пајонија постепено ја губела самостојноста. Тоа нешто довело дури и до етничка асимилација на населението. Од тие причини за Пајонија и Пајонците после втори век п.н.е., многу малку се знае. Нивната област останала да живее единствено како географски топоним.

За животот и културните традиции во Штипскиот регион и долината на Брегалница, односно овој дел на некогашна Пајонија, во раноримскиот период (I-II век.), засега единствени податоци пружат археолошките наоди во гробовите по могили. Во могалата на Крст кај с.Таринци, откриено е погребување на племенска личност-кнез, со богати гробни прилози и интересен ритуал на погребување³⁷.(Сл.13,14,15,16)

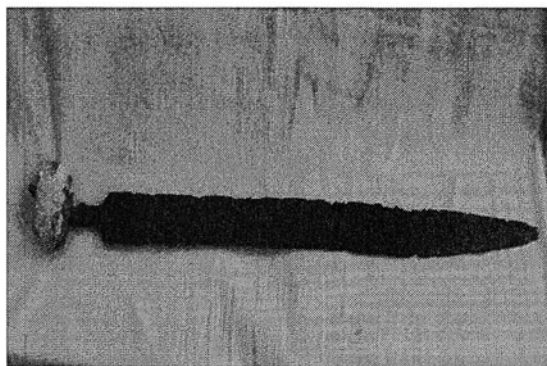
Сл. 13, Канделабер, Крст-Таринци

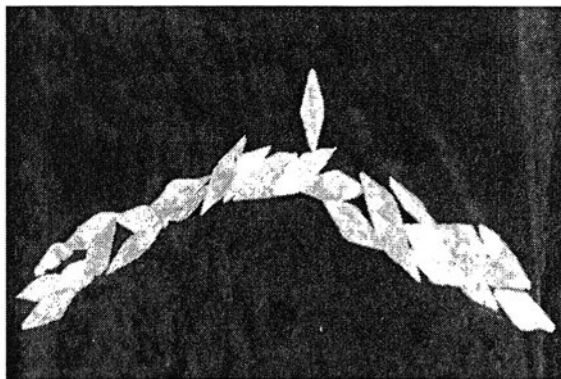
Сл.14, Луцерна, Крст-Таринци

³⁶ Микулчиќ И., 1976

³⁷ Гарашанин М.и Д.,1975

Сл.15, Меч, Крст-Таринци

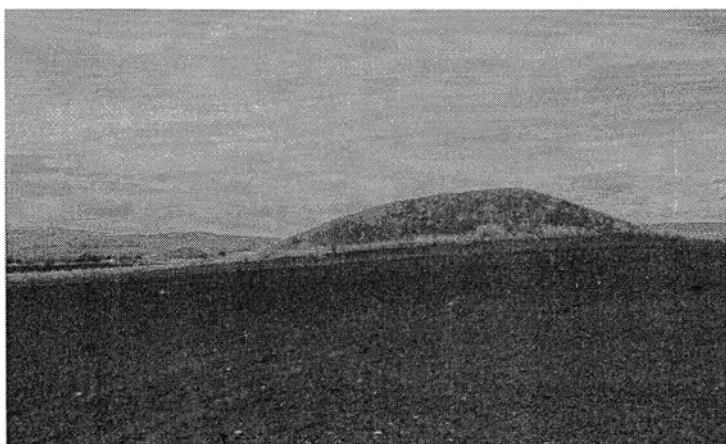
Сл.16, Златна Дијадема, Крст-Таринци

На вештачки зарамнетата тераса која доминира над полето и коритото на Брегалница, биле направени две големи клади. На едната е поставен и запален кнезот облечен во свечена воинствена облека, со златна дијадема на главата и мечеви, додека на другата колата на која бил донесен. На кладите биле приложени садови и други предмети од метал, ставени на едно место, непосредно до нив. После кремацијата започнало покривањето на посмртните останки со земја носена од околината. Нивното покривање и обликувањето на могилата веројатно било проследено со разни погребни обреди и игри. Висината на насипот кој изнесувал околу 5 м, односно големината на могилата, всушност претставувала одраз на високиот општествен положај и моќ на покојникот.

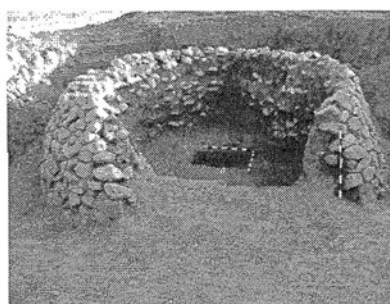
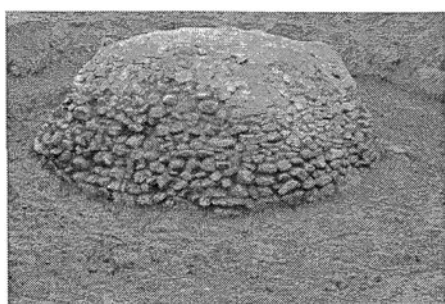
Гробните прилози се од домашно и странско производство. На одделни плитки паници од керамика се наоѓаат планта педис печати на работилниците од егејските острови. Спалувањето на умрените и нивното погребување под могила е стар обичај карактеристичен за Пајонците. Без оглед на новите општествени промени, тој како традиција се задржал и подоцна, дури и до 4 век. и изборот на местото претставува стара традиција. Биле одбирани доминантни места на кои честопати се наоѓале постари могили. Тоа покажа могилата на Крст, а често така и могилите 1 и 2 од Куново Чуки, подигнати дури од 4 век. Според тоа, овој начин на погребување не претставува новина, така што мислењето на И.Венедиков, кои им го препишува тоа на Траките, не може да се прифати. Единствени елементи кои би можеле да се издвојат како трачки се големината на могилата и погребниот ритуал, пред се спалувањето со која, кој многу сликовито го опишал Херодот во својата историја.

Од сето ова може да се извлече заклучок дека автохтоното население и покрај политичкото завладување и етничката асимилација, успеало да ги одржи своите традиции во материјална и духовна смисла.

Могилата на Крст Таринци, се наоѓа во населена средина. Таа и припаѓала на блиската мала пајонска населба подигната во месноста Ханче, кај с.Карбинци,(Сл.17,17а,17б.) која подоцна во 3 и 4 век се развила во урбанизирана градска населба позната под трачкото име Баргала.

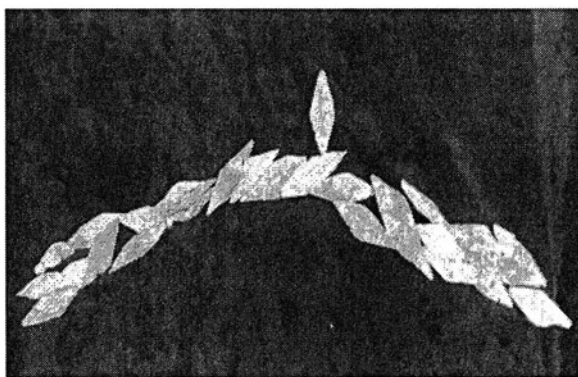
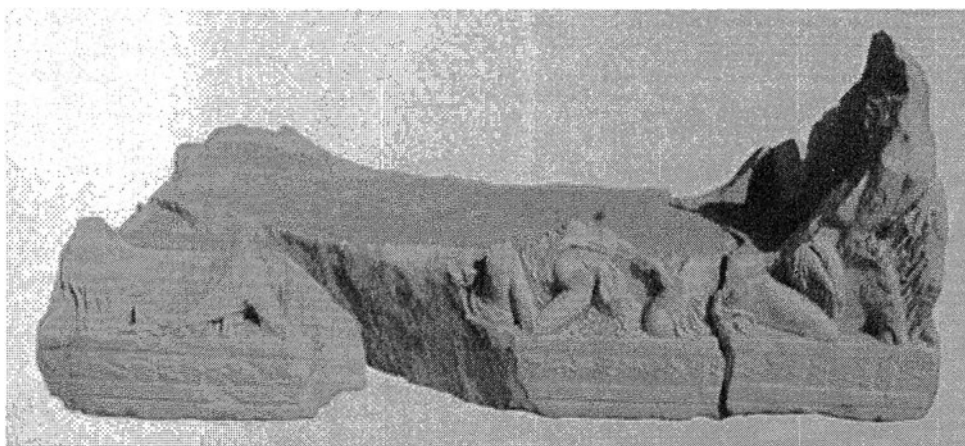

Сл 17. Беш Тепе-Анче

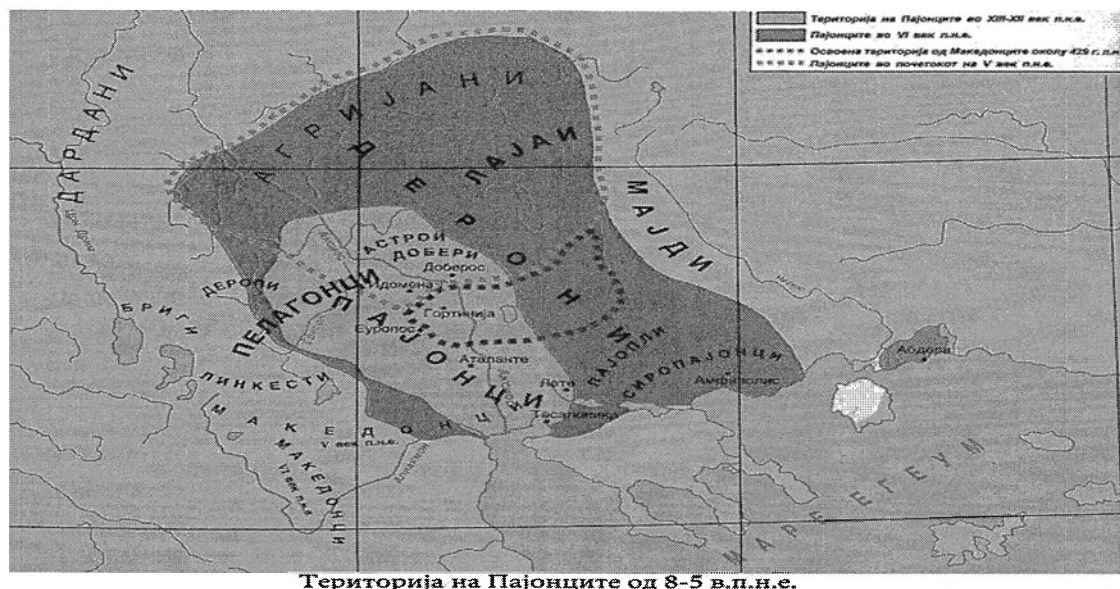

Сл.17 а,17б, Гробница, Могила 2

VI- ШТИПСКИОТ РЕГИОН ВО АНТИКАТА

VI- ШТИПСКИОТ РЕГИОН ВО АНТИКАТА

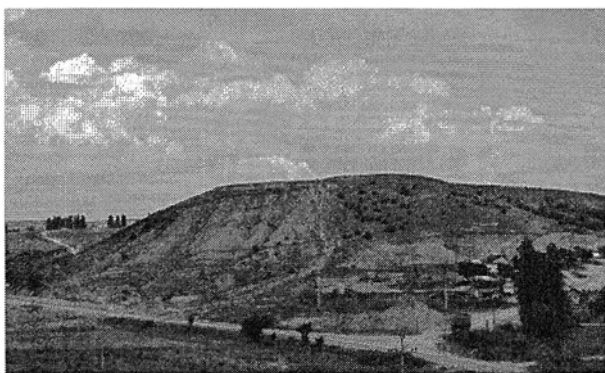
Карта 6, Територија на Пајонците од VIII - V в.п.н.е.

Кон крајот на вториот милениум и посебно во текот на првиот милениум пајонските родови ги населувале сливовите на трите големи реки Струма, Вардар и Бистрица. За етногенезата на Пајонците постојат повеќе различни мислења од постарите автори. Потпирајќи се главно на античките извори ги сметале за грчко племе, трако-илирска мешавина, пеластико-индоевропски производ и сл. На овој проблем му посветил внимание Кацаров Г. и Гарашанин М. кој тргнувајќи од материјалните докази и начинот на погребување, наоѓајќи соодветни аналогии кај другите илирски племиња, нивната генеза ја насочиле кон илирскиот етнимон.

Освен попатните податоци од Хомер, кој ги спомнува во Илијадата, како сојузници на Тројанците, за Пајонците во втората половина на 6 век п.н.е., други историски записи нема. Најверојатно тоа доаѓа оттаму што Пајонија во тоа време се уште ги преживувала последиците од Егејската селидба. Таа настојувала да создаде свое општествено уредување, да ги обедини своите мали племиња и да воспостави етнограници во кои ќе живее и создава своја материјална и духовна култура. Но и

покрај тоа Пајонците оставиле траги од своето живеење во бројните некрополи (рамни и под могили).

Спрема археолошките истражувања, долината на Брегалница била густо населена. Могили, единствените сведоштва, се среќаваат по должината на нејзиното корито. Особено голема концентрација се чувствува од нејзината лева страна, помеѓу селата Стар Караорман и Аргулица.³⁸ На тој простор постојат могили осамени или во групи, а во месноста Горно Поле кај Ст.Караорман постоеле околу 500 могили кои во 50-те години од 20 век при аграрни работи за формирање на земјоделските комбинати, се уништени. Бројот на могилите се поврзува со населеноста на теренот. За типот на населбите и начинот на живеење многу малку се знае. Во месноста Змијарник, западен крај на терасата на Брегалница, се претпоставува постоење на мала населба која на едната страна била заштитена со ров.(Сл.18)

Сл.18, Змијарник, Стар Карорман

Тоа наведува на помислата дека пајонскиот човек подигнал населби на повисоки, природно заштитени места. Отсуството на архитектонските остатоци може да се објасни единствено со начинот на живеење. Имено, сточарството и одгледувањето на крупен добиток биле основната стопанска гранка, што наметнувало често менување на теренот. Затоа и населбите биле мали, а живеалиштата градени од материјали кои дозволувале лесно преместување или напуштање. Од предметите најдени во гробовите се гледа дека Пајонците негувале повеќе занаети, од кои

³⁸ Гарашанин М.,1959

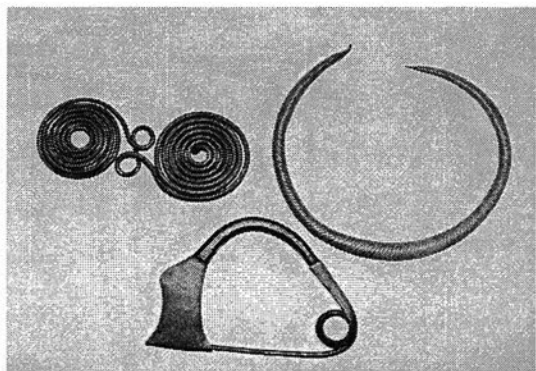
најразвиен бил грнчарскиот. Керамичките садови се доста бројни, меѓутоа еднолични и без ликовни и естетски вредности. Најчести се сатовите со една или две држалки што ја надвишуваат устата, со висок врат и рамо (често украсувано). Декоративните елементи се шрафирани триаголници, линии и ленти, изведени за врежување или тркалце, поставувани сами или во метопи. Застапени се и конусни чинии со вовчен раб на устата, понекогаш украсен со плитки канелури или втиснати полумесечинки. Од некрополата Крив Дол кај с.Радање потекнуваа многу поквалитетна керамика во сива боја, која содржи елементи карактеристични за архајската керамика, која истовремено ги најавува влијанијата на соседниот југ.³⁹

Друг застапен и усовршен занает бил обработката на металот. Пајонските мајстори од металите добивани со рударење, трговија или со размена, правеле разновидни предмети, орудија, оружје и накит. Херодот, Пајонците, заедно со Траките ги споменува како добри ковачи на оружје и опрема. Од железото правеле оружје и многу ретко накит. Во некрополите Балабаница, Орлови Чуки кај Ст.Караорман и Куново Чуки кај с.Оризари, Кочанско, во машките гробови најдени се копја, мечеви, криви ножеви и стрелки. Копјата, основното оружје на секој воин, биле долги во форма на лист од врба со тулец, во кој се всадувала долга држалка. Ножевите се лачно повиени и ја имаат типично илирската форма. Оружјето не ја менувало формата и како такво се задржало и во подоцнежните фази на железното време.

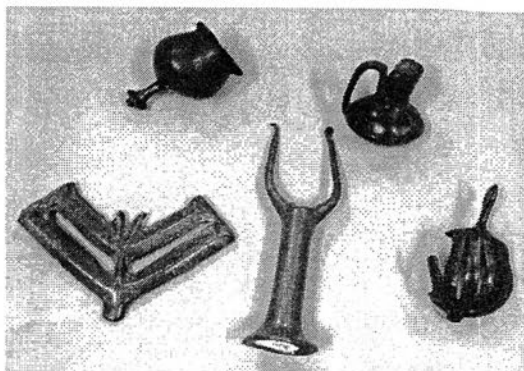
Технологијата за добивање на бронза била поусовршена. Од неа лееле главно предмети за украсување и вотивни цели. Накитот го сочинуваат белезици со вкрстени краеве, лачни двојазелни фибули, двојни игли, биконусни и цилиндрични мониста, ажурирани копчиња и сл. Меѓу фибулите се издвојува и една направена во вид на очила, од бронзена жица, од Орлови Чуки, која претставува најстар облик и е датирана од втората половина на 8 век п.н.е., во време на третиот бран на Егејската преселба.⁴⁰ Посебно се интересни вотивните висулци, што биле доста омилени кај населението. Формите се разновидни едни личат на чушка од афион, со капчиња, чии краеве завршуваат со протоми на птица, други во форма на бокалче, трети како птици, во форма на рогови, ажурирани топки и сл. (Сл. 19,20)

³⁹ Гарашанин М.,1959

⁴⁰ Микулчиќ И., 1959

Сл.19, Висулци, Криви Дол-Радање

Сл.20, Наоди, Криви Дол-Радање

Сите овие бронзени предмети, обележани во науката како (пајонска) или „македонска бронза“, подеднакво се застапени и во други некрополи. Во Источна Македонија: во некрополите под могили Кршлански Гумења кај Винаца, Валок кај с.Оризари и рамните некрополи Сува Река во Гевгелија, Дедели и Милци во валандовскиот крај. Присуството на некрополата Сува Река која е од крајот на 6 и 5 век зборува за нивното долго одржување. Надвор од територијата на Пајонија слични предмети се најдени во некрополите на другите илирски племиња, но не така бројно.

Пајонците ги погребувале своите умрени во гробови под могили групно или поединечно како и во рамни гробови, во гробни конструкции направени од камени плочи. Како места биле одбирани тераси или сртови доминантни и лесно забележливи. Могилите од Орлови Чуки се десет на број и имаат различни димензии, со пречник во основата до 15м.⁴¹ Во средината се наоѓа централен гроб околу кој биле поставени другите гробови со главите свртени кон него. Наполно слично погребување откриено е и на други некрополи во Висоа кај Беранци во Пелагонија, Пателе, Чаучица и Бохемица во Егејскиот дел на Македонија. Во централниот гроб секако била погребена личност со повисок општествен или семеен статус. Овој начин на погребување, со ваков распоред на гробовите зборува за родовски односи.

Како обичај е доста стар, задржувајќи се како традиција уште од бронзеното време, а можеби и до крајот на енеолитот.

⁴¹ Микулчиќ И., 1959

Други могили слични на оние од Орлови Чуки, како по форма така и по димензии, се наоѓаат на локалитетите Турски гробишта и Полица кај с.Црешка, и на источната страна од новата населба Баби кај Штип. Погребувањето под могили продолжило во 6 и 5 век. За разлика од семејните, тие се мали со пречник 2-4 м. во кој се наоѓа едно, а најмногу до три погребувања. Гробни конструкции нема, умрените биле ставани директно на земјата или врз ред плочи, преку кој доаѓал насип од земја или камен. Истражени некрополи од овој тип се Криви Дол во с.Радање и Горно Поле кај Ст.Караорман.

Погребувањето било скелетно, а се среќава и кремација, како што е случајот во Горно Поле.⁴² Умрените биле погребувани со личните предмети (накит, оружје), а како задгробен прилог ставале керамични садови и заветни предмети. По погребот, во време на подигнувањето на могалата, приредувале задушна гозба, на што укажуваат кршените садови, фрлани во насипот

Кон крајот на 6 и почетокот на 5 век Пајонија се зајакнала и како таква била вклучена во политичките вриежи на Балканот. Античките историографи почесто ја споменуваат од повеќе аспекти, зборувајќи за нејзините племиња, граници, богатства и борбите со соседните племиња. Во рамките на Пајонија, Херодот и Тукидит ги споменуваат племињата: Добери, Сириопеони, Пеопли, Граи, Леи, Аграини и др. Податоците за нејзините граници се различни, а некои топографски се неточни. Мошне тешко е тие точно да се повлечат. На исток ги зафаќале Малешевските планини и долниот тек на Струма, а на запад долината на Вардар и долниот тек на Црна Река. На север би можела да се претпостави линијата од Карацица кон Ѓуриште и Осогови, додека на југ – крајбрежните области на Егејско Море.

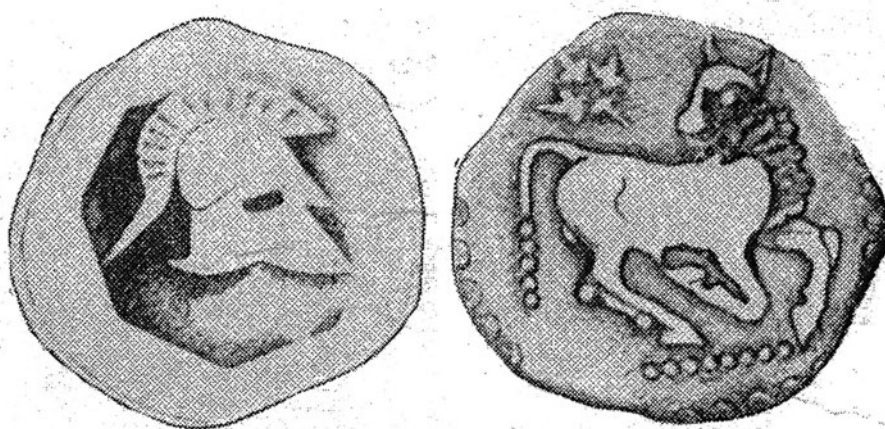
Трговските, економските и културните врски со развиениот југ бил чести. Новосоздадената племенска аристократија пројавувала голем интерес за производите од Егеј. Бил создаден нов вкус. Така, во материјалната култура се повеќе се чувствува манирот на грчката уметност. Извесни луксузни предмети биле донесувани или биле правени нивни копии од домашните мајстори. Оваа појава била присутна и кај другите племиња. Најдобар пример се златните и бронзени предмети од кнежевските гробови

⁴² Микулчиќ И., 1959

во Требениште-Охридско, импортирани од античка Грција⁴³. Меѓутоа, најден е и шлем од локално производство, правен по образецот на грчките.

Од штипскиот крај на овој т.н архајски период, му припаѓаат гробовите од Балабаница на Горно Поле кај Ст.Караорман и случајно откриените два гроба од Марков Камен кај Ново Село, терен на кој се простира дел од денешните гробишта⁴⁴.

На Балабаница умрените биле кремирани, а останките ставани во гробови без конструкции наоколу, нагласени со ред камени блокови. На Марков Камен гробовите се цисти од монолитни плочи, а погребувањето скелетно. Кај двете некрополи, покрај домашната керамика, присутни се керамични форми, правени спрема архајските, како и импортирани садови. Најдени се и мали фибули „малоазиски тип“, со нога во форма на палмета направени од сребро и бронза. Посебен примерок, во прилог на овие контакти е ретката архајска монета од сребро, тетрабол 6-5 век п.н.е. кована околу 480 год.(Сл.21)

Сл.21, Докимос тетрабол VI-V, век п.н.е.

⁴³ Поповиќ Љ., 1956

⁴⁴ Микулчиќ И., 1965

Рано антички период

Развој на градовите и населбите

Македонската држава, за разлика од своите соседи, се развила сосема спротивно, градовите се јавуваат како занаетчиско трговски центри и без услови за полиси. Првите извори за постоење на македонските градови ги имаме од Тукидит кој спомнува дека кралот Архелај подигнал многу утврдувања и патишта. Во време на походот на Ситалк на територијата на долна Македонија исто така спомнува неколку македонски градови.(Пела, Кир, Еуроп, Идомене и Гортинија и Аталанта. и др.)⁴⁵ За време на владеењето на Филип II, биле подигнати голем број на градови во пограничните делови на Македонија, кои биле користени како воени бази. За постоењето на самоуправни општини кои преставуваат одвоени административни тела Фанула Папазуглу споменува за Делфискиот список, кој ни дава податоци за македонските градови во време на Филип II, кои учествувале во делфиските свечености⁴⁶. Развојот на градовите во Македонија ги проучува и И. Микулчич. Тој е на мислење дека современите градови во стара Грција се јавуваат во 5-4 век п.н.е. и дека Атина е првиот град во 480 г п.н.е.⁴⁷ Источниот дел на Македонија, на која припаѓа и Брегалничкиот регион, воедно и штипскиот, во периодот од 5 век п.н.е. до 217 г припаѓа на Пајонија а по оваа година била приклучена кон Македонија се до 168 г. п.н.е. кога кај Пинд македонската војска предводена од Персеј била поразена од римската војска. По што македонската држава ја изгубила независноста.

По оваа година Пајонија не се спомнува во историските извори. Од овој период познати градови се: Градиште Билазора с.Кнеже, Астибо - Штип, Јорен с. Софилари, Пилав Тепе -Астрајон с.Шопур, Горно Поле с.Стар Карорман, Цапар с.Крупиште. На овој период секако припаѓаат и локалитетите. Градиште Славков Дол, Градиште с.Мечкуевци, Керамидница с.Мустафино, Над Чешма с.Косолери и Марков Камен, Штип.

Билазора, Градиште – Славков Дол, е најголемиот град во пајонија со стратешка положба поставена на границата со Дарданија лоцирана е кај с.Кнежје, четири километри западно од Свети Николе. Билазора во историските извори прв пат ја

⁴⁵ Папазоглу Ф. 1957,

⁴⁶ Папазоглу Ф. 1957,44

⁴⁷ Микулчич И.1957,252-354

споменува Полибиј. Дарданците во 217 г. п.н.е. го освоиле овој град, а истата година македонскиот Крал Филип V го освоил и поставил Македонска власт. По 2 век п.н.е. Билазора не ја продолжува својата егзистенција, најверојатно по 168 година, била уништена од страна на римјаните и по формирањето на новите граници, престанала потребата за нејзина обнова. Во последните неколку години на оваа локација се изведуват археолошки истражувања, при што е констатирано дека населбата се простира на околу 20 хектари. Со истражувањата откриен е влезот и дел од градскиот бедем, пропионот со улица (Сл.22) и владетелска палата со скали (Сл.23) и култниот простор (толос) и простории со боен малтер. Покрај големиот број на наоди откриени се и монети од Александар III (336-323 г.п.н.е.) и Леон (278-250 г. п.н.е.).

Сл.22, Дел од пропионот со улица

Сл.23, Владетелска палата

Фанула Папазоглу споменува три раноантички градови Иорон, Брагил и Примана кои не можеме во моментот да ги лоцираме освен дека се наоѓат во источна Македонија, меѓу реките Аксиј и Стримон на територијата на Пајонија⁴⁸.

Како можна локација на градот Иорен се претпоставува месноста позната кај мештаните, како Јорен (на топографска карта Ерен), (Сл.24) во атарот на село Драгоево на устието на реката Лакавица во Брегалница. Останатите два града не се лоцирани.

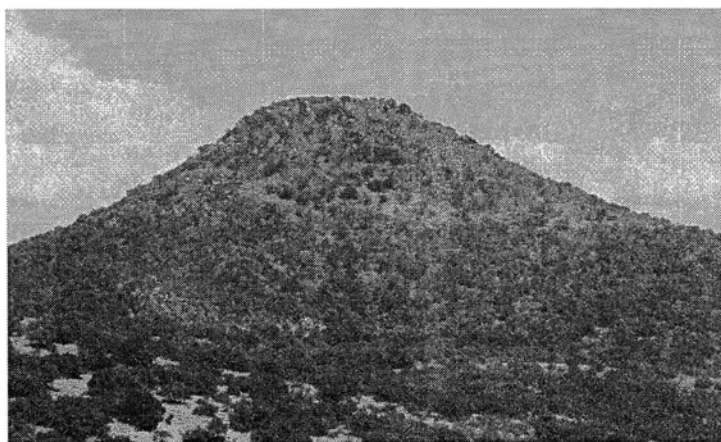
⁴⁸ Папазоглу Ф. 1957

Сл.24, Ерен (Јорен)

Во историските извори Астрадајон за прв пат се споменува кај Ливие, за убиството на Димитриј, братот на Персеј, извршено во 181 г. п.н.е. По налог на неговиот татко Филип V и во делфиската листа во првата четвртина на 2 век п.н.е.⁴⁹.

Со убицирањето на Астрадајон досега се занимавале неколку научни работници. Ф.Папазоглу го лоцира северно од Добер, односно од Струмица, И. Микилчич го лоцира на ридот Пилав Тепе, (Сл.25), над Маденска Река, со распоредени повеќе стамбени тераси од јужната и источната страна. Археолошки истражувања не се вршени на локалитетот, и врз основа на случајно откриен движен археолошки материјал, може да констатираме дека утврдувањето било изградено најверојатно во 3 век п.н.е. и егзистирал се до крајот на 3 век од нашата ера⁵⁰.

Сл.25, Пилав Тепе, Астрадајон

⁴⁹ Папазоглу Ф. 1957,252

⁵⁰ Микилчич И.1999

Во 2011 година, на овој локалитет, извршен е увид од страна на НУ Завод и Музеј-Штип, каде при недозволените градежни работи се констатираа, фрагменти од керамика и делови од Питос, карактеристични за целиот овој период во континуитет.

Во прилог на ова може да се земат и резултатите од истражувањата на локалитетот Тополничка Река во 2013 година, на Рано-римскиот храм, поради близината до Пилав Тепе и во прилог на убијацијата на континуитет на поголема населба, можеби и Астрајон. Со истражувањата откриен е храм со наоди на мермерни вотивни плочи, со ретки карактеристични престави на божества како преставата на Зефс качен на кола, која ја влече птица (орел) и др. (Сл.26,27.28,29)

Сл.26, Мермерна плоча, Престава на Зефс

Сл.27, Торзо на божество

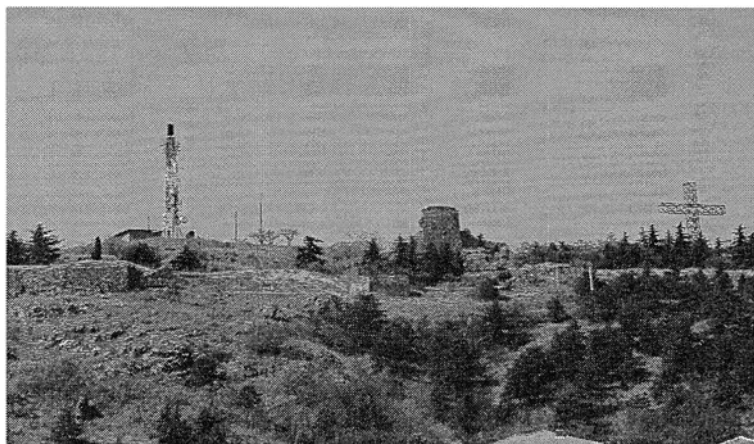
Сл.28, Мермерни предмети

Сл.29, Торзо на божница

На шести километар од регионалниот пат Штип-Радовиш, лоцирана е населба на десниот брег на река Лакавица. Сместена на едно мало возвишение со блага тераса која се спушта кон коритото на река Лакавица. На локалитетот не се вршени археолошки истражувања и врз основа на откриената фрагментирана керамика го сместуваме во хронолошка рамка од 4 век п.н.е. се до крајот на 2 век п.н.е.

За античкиот Астибо, еден од најекспонираните градови, спомнат и во античката карта (Табула Пеутингеријана) дадени се повеќе мислења за лоцирање. Најсигурни индикации за микролокацијата на населбата на Астибо, ни дава концентрација на археолошките наоди регистрирани во најголеми дел од маалото, Стар Конак, Горно Маало и Тузлија. Теренот претставува централна позиција и широк видик кон коритата на реките Брегалница и Отиња. Градската населба го зафаќала и источното подножје на Исарот со најверојатно утврден пункт на највисокиот дел од возвишението на просторот каде што денес лежат остатоците од средновековната тврдина.⁵¹(Сл.30)

Сл.30, Панорама, на Тврдината Исар-Штип

Земајќи ги во обзир сите горе наведени елементи и уште еднаш подвлекувајќи ја извонредната географска, економски и пред сè стратешка позиција на просторот, како и резултатите од истражувањата на Тврдината Исар во склоп на капиталните проекти

⁵¹ Белдедовски З. 1990

од 2008 до 2011 год. ќе се обидам да ги сублимирам сите можни елементи кои одат во прилог на тезата за локацијата на античката населба Астибо токму на дел од просторот кај што лежи денешниот град Штип.

Историските извори се скромни. Единствено според известувањето на Полиен (3 век п.н.е.) во реката Астибо изведувано е ритуално капење на пеонските кралеви како чин на нивното крунисување. Општо е прифатено мислењето, Брегалница да се идентификува со реката Астибо.

Во Табула Пеутингериана, и подоцна во измените на Милер,⁵² Астибо и Транупара се споменуваат како попатни станици на релацијата Стоби Пауталија.

Со проблемот на лоцирањето на Астибо се имаат зафатено поголем број научни работници, кои искажале повеќе мислења и претпоставки засновани на наведената табула и други историски и литературни извори. Како и врз основа на материјалните остатоци присутни на теренот и други наоди прибрани од рекогносцирање како случајни наоди и наоди од археолошки ископувања.

Како препрезентативни ги посочувам неколку: Иван Венедиков,⁵³ Фанула Папазоглу,⁵⁴ Блага Алексова,⁵⁵ Воислав Санев,⁵⁶ Звонко Белдедовски,⁵⁷ Иван Микулчиќ,⁵⁸ Виктор Лилчиќ,⁵⁹ Марјан Јованов⁶⁰ и др.

Иван Венедиков го лоцира Астибо во подножјето на возвишеното Ежово во близина на селото Чардаклија.

Фанула Папазоглу укажува на можноста на старата пајонска населба да се наоѓала кај Штип, но без назначување на нејзината микро локација.

Блага Алексова го наведува Крупиште, за можна убикација на античкиот Астибо.

⁵² Muler K., *Internarija Romana*, 1916

⁵³ Венедиков И., 1948

⁵⁴ Папазоглу Ф., 1957

⁵⁵ Алексова Б., 1983

⁵⁶ Санев В., 1986

⁵⁷ Белдедовски З., 1990, 1996

⁵⁸ Микулчиќ И., 1999

⁵⁹ Лилчиќ В., 1994

⁶⁰ Јованов М., 2002

Воислав Санев го убицира Астибо на локацијата Стар Конак, и со право констатира дека камената претежно мермерна скулптурирана и архитектонско декоративна пластика најдена во Штип, по своите уметнички квалитети и намена, има исклучиво градски карактер.

Виктор Лилчиќ-Адамс, ја лоцира населбата Астибо кај градот Штип.

Марјан Јованов предлага да не се земаат измените на Милер и Астибо да се лоцира некаде кај Винаца.

Во оваа прилика ќе ги акцентирам досегашните сознанија со приложување на уште неколку дополнителни податоци кои одат во прилог за лоцирањето на Астибо кај денешен Штип.

Најсигурни индиции за микро локацијата на населбата на Астибо, ни дава концентрација на археолошките наоди регистрирани во најголеми дел од маалото Стар Конак, Горно Маало и Тузлија, теренот претставува централна позиција и широк видик кон коритата на реките Брегалница и Отиња.

Градската населба го зафаќала и источното подножје на Исарот со најверојатно утврден пункт на највисокиот дел од возвишението на просторот каде што денес лежат остатоците од средновековната тврдина. Со истражувањата од 2008-2011 год на акрополот со сигурност утврдивме остатоци од бедемот од доцноантичкиот период и делови од тегули.⁶¹ а обработени камени и мермерни блокови се вградени со ѕидините платна на средновековната тврдина и во фасадите на средновековната црква „Св. Архангел Михаил“.

Од богатата скулптурна и архитектонско декоративна пластика која се наоѓа во Завод-Музеј Штип, Музеј на Македонија и Белградскиот Музеј, ја одбележуваме следната: машка портретна глава, глава на Ефеб, неколку делови на статуи на коњаници, дел од торзо на војничка статуа (случајно откриена покрај Брегалница во 2007 год.) (Сл.31), дел од коњска глава, торзо на гола Афродита, статуа на Артемида.(Сл.32) и статуа на Нике-Атена.(Сл.33) Исто така дел од скулптурална композиција со претстава на лавови, глава-дел од теме на римска скулптура, три

⁶¹ Белдедовски З и Штерјов М. резултати од истражувањата се презентирани на симпозиумот на МАНД, во 2010 год.

фрагменти од масивни мермерни колони украсени со вертикални канелури, мермерен постамент за римска скулптура, коринтски капител и др.(Сл.34)

Сл.31, Дел од торзо на воин

Сл.32, Женско торзо(Артемида)

Сл.33, Женско торзо (богињата Ника)

Сл.34, Коринтски капител(Стар Конак)

Значајна потврда дека населбата имала урбанизиран карактер, претставуваат и остатоците од римскиот аквадукт во месноста Ќемер. Лачно засветениот аквадукт со

три стопи ја премостувал реката Отиња и преку керамичка водоводна инсталација од изворите во меснооста Суитлак, преку Бело Брдо ја снабдувал населбата со вода.

Особен придонес за постоењето на градска урбана средина ни дават и резултатите од истражувањата од 2008 до 2011 година од локацијата Стара Кланица, на северо-западното подножје од тврдината.(Сл.35)

Сл.35, Коринтски капител, Сара Кланица

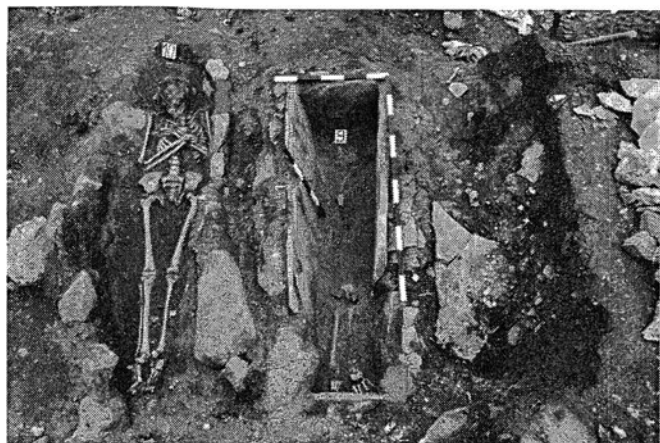
Сл.36, Локација, Стара Кланица

Овде покрај откривањето на средновековната црква Св. Власие, откриен е уште еден коринтски капител од римскиот период(Сл.36) и истражена е дел од некрополата.

Со истражувањето на некрополата, покрај средновековните гробови откриени се во подолните слоеви, една малоазиска фибула,и керамика со Vest slope сликање (Сл.37) постари скелетни гробови со ориентација север- југ и гробови со кремација.(Сл.38)

Сл.38, Сад со (Vest slope)

Сл.38, Гробни конструкции

Вредни за одбележување се наодите од оваа локација кои најдиректно не упатуват на постоење на живот и урбана населба во III век п.н.е. како керамиката (West slope) карактеристична особено за III век п.н.е. (слична керамика е откриена на Билазора) и останатите керамички наоди кои се наоѓат во сталната поставка во НУ Завод и Музеј – Штип. (Сл.39,40).

Сл.39, Садови (West slope) керамика

Сл.40, Оиное, чаша и чинија

Според досегашните сознанија, изведени пред се од анализата на археолошкиот материјал – мермерната скулптурална пластика и архитектонските елементи од монументалните објекти, зборува дека населбата својот највисок домет го достигнала при крајот на 2 и првата половина на 3 век. Во втората половина на 3 век варварските племиња, особено Готите околу 268-269 год. продираат од север во периферните делови од римското царство и ги пустошат населбите и градовите. Во овие уривачки налети, меѓу другите страдал и градот Астибо.

Континуитетот на живеење на овој простор сепак не е прекинат. Населбата егзистирала и во доцноантичкиот – рановизантискиот период но во помал обем, веројатно под името Стипеон, за што зборуваат теренските опсервации. Констатирана е архитектонско декоративна пластика од ранохристијански сакрални објекти вградени во фасадите на средновековните цркви.

Проблемот на слабата сочуваност, односно недостатокот на стамбена архитектура, се должи пред се на ерозивноста на просторот на кој била лоцирана населбата и на долговековната историја на денешен Штип кој се развивал, пропаѓал и повторно обновувал на едно исто место.

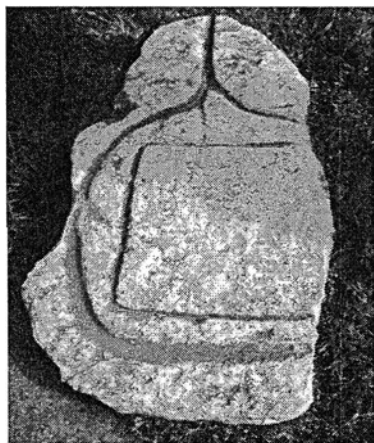
Во прилог на горе наведената теза дека Астибо се наоѓал на просторот на денешниот град Штип укажува сосема логично и самиот факт дека првата, веќе потврдена голема античка патна станица која го носела името на реката и природно треба да се наоѓа на просторот при првото премостување на реката, а не после второто премостување, како што е случајот со Крупиште.

Населбата Горно Поле, или уште позната кај мештаните како Балабаница е лоцирана на висок рид кој доминира над околниот терен. Со археолошките истражувања изведени од И.Микулчич во 1965 година покрај откриените гробови бил откриен и еден објект граден од локален камен. Врз основа на движниот материјал, населбата е сместена во хронолошки рамки од 5-4 до 2 век п.н.е.⁶²

Во 2010 година по увид од страна на НУ Завод и Музеј – Штип на локалитетот Горно Поле,(Сл.41) каде при земјоделски работи, по расчистување на нива за лозови насади, констатиравме голема количина од градежен камен, меѓу кои и една камена плоча со стилизирани врежани линии.(Сл.42)

Сл.41. Горно Поле,

Сл.42. Камена плоча со врежани линии

⁶² Микулчич И.1965,197

Населбата на ридот Цапар кај с. Крупиште, во раната антика имала стратешко место во Пајонија во средниот тек на река Брегалница. Археолошки истражувања не се изведувани, и врз основа на откриената фрагментирана керамика сместува во хронолошка рамка од 3 век п.н.е. се до крајот на 3 век од н.е. воедно се остава простор границите да се поместат со идните истражувања.

Локалитетите Градиште-Славков Дол, Градиште с. Мечкуевци, Керамидница с. Мустафино, Над Чешма с. Косолери и Марков Камен кај Штип, припаѓаат на територијата на Пајонија, сместени во хронолошки рамки од 5 век п.н.е. па се до крајот на 3 век од н.е. По паѓањето на Македонија под римска власт повеќето градови престанале да постојат, иако дел и продолжиле да опстојуват како Керамидница с. Мустафино и Градиште с. Мечкуевци.⁶³

Заеднички карактеристики на сите пајонски градови и населби во Пајонија, најверојатно поради немирниот период, исполнет со војни и упади, од 5 век п.н.е. се до крајот на 2 век п.н.е. биле подигани на високи места со доминантна позиција, природно заштитени со непристапни страни и подигнати одбрамбени зидови.

Римски период

Во 297 г. п.н.е. година воинствените Келти преку Пајонија и Македонија ќе стигнат до Грчкото сфетилиште Делфи, разорувајќи голем дел од градовите и населбите. Пајонците ќе опстојуват до 217 г. п.н.е., кога Македонскиот крал Филип V ќе ја присвои целата територија и тие ќе престанат да се споменуват во историските записи со тоа име. По смртта на Филип V во 179 г. п.н.е. на престолот доваѓа неговиот син Персеј. Во негово време се случила и третата македонско - римска војна од 171 до 168 година п.н.е. кога по битката кај Пинд, римјаните ја освојуват целата македонска територија а со тоа престанала да постои и македонската држава.⁶⁴

⁶³ Локалитетите се истражувани со заштитните истражувања на хидросистемот злетовица.2009-2010 год.

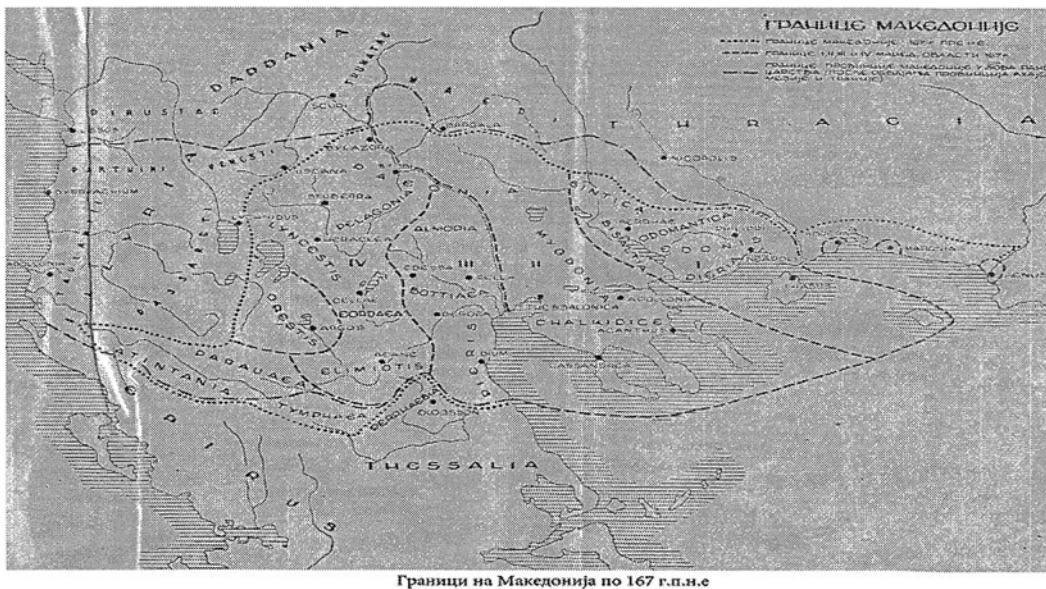
⁶⁴ Историја на македонскиот народ, Том I, 1969

За поделбата на Македонија Пишува Ф.Папазоглу користејќи два извора, Ливие и Диодор.⁶⁵

По победата кај Пинд, Македонија била поделена на четири автономни области (мерици).⁶⁶ Првата област со главен град Амфипол, ги опфаќала областите помеѓу реките Стримон и Нест, вклучувајќи ги областите на исток од реката Нест до реката Хеброст (Марица), додека западно од реката стримон влегувала цела Бисалтија, заедно со градот Хераклеја.

Втората област со главен град Тесалоника, на исток граничела со Стримон, без Хераклеа и Бисалтија, додека на запад се протегала до реката Аксиос, вклучувајќи ги и Пајонците, источно од реката. Третата област со главен град Пела, ја опфаќала територијата помеѓу Аксиј на исток и Пенеј на запад, Планината Бермион на север, вклучувајќи ја и Пајонија, западно од Аксиј, со градовите Едеса и Бероја.

Последната, најзначајна за нас област, со главен град Пелагонија, го зафаќала просторот од планината Бермион и се граничелана на запад и север со Епир, Илирија, Дарданија како и со независните области Орестида и Десаретија.

Карта 7, Граници на Македонија, 167 до одвојувањето на Мезија и Тесалија

⁶⁵ Папазоглу Ф. 1957,58

⁶⁶ Папазоглу Ф. 1957,58

Во периодот од 168 година п.н.е. до 3 век од н.е. следуваа неколку обиди за востанија и ослободување, склучување сојузи и прекројување на границите. Потоа период на упади на територијата на Македонија на Дарданците и Бесите, кон крајот на 3 век н.е и Готите. По сите овие случувања во овој период Брегалничкиот, а воедно и Штипскиот регион, останал во рамките на Македонија, следејќи ги сите административни поделби, споменати предходно.

По три вековниот мир, како резултат на настанатата криза на државниот систем, биле спроведени административни реформи, воглавно од страна на Диоклецијан, Константин-I Теодосиј-I, и Теодосиј-II. Со реформите што ги спровел Диоклецијан во 297 година н.е., била извршена целосна трансформација на предходното уредување од страна на Октавијан август, со цел да се обезбеди подобра воена и политичка контрола над провинциите. Поради поголемите и пограничните провинции биле поделени на нови провинции.⁶⁷ Со овие реформи била опфатена и Македонија со одвојување на Тесалија како посебна провинција. За време на владеењето на Константин I, во 324 година, нов Епир бил издвоен од Македонија како посебна провинција. Со тоа бил завршен процесот на оделување на неисториските територии од Македонија, кои по поразот кај Пинд во 168 година пред н.е. биле припоени кон административните граници на Македонија.⁶⁸

Во 80-те години од 4 век била извршена уште една поделба на Македонија и од неа се издвоиле две посебни провинции Македонија Прима и Македонија секунда.

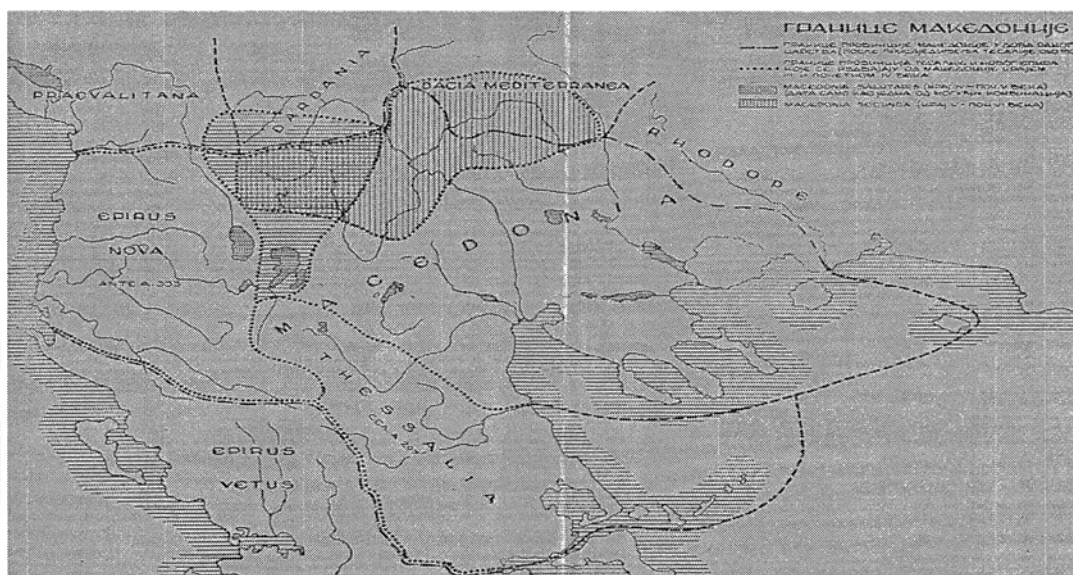
Македонија Прима, со главен град Тесалоника, се простирала на просторот на јужна Македонија. Провинцијата што ја опфаќала речиси цела денешна Македонија се нарекувала Македонија Салутарис.

Македонија Салутарис околу 400-та година била укината и настанала, Македонија втора со главен град Стоби која ги завзема областите на северозападна Македонија. Оваа провинција траела до се до Јустинијан кога најверојатно била укината и дел од нејзините територии биле приклучени во провинцијата Македонија Прва

⁶⁷ Папазоглу Ф. 1957,87-88

⁶⁸ Папазоглу Ф. 1957,89-90

Во средината на 5 век за време на владеењето на Теодосиј II, Македонија повторно била поделена и од неа биле формирани две посебни провинции, Македонија Прва и Македонија Втора. На Македонија Прва повторно главен град е Тесалоника, но за разлика од првата поделба во 80-те години од 4 век, со новата поделба, оваа провинција ги опфаќала областите на јужна и централна Македонија, вклучувајќи го и градот Хераклеја. Македонија Втора, со главен град Стоби, со новата поделба ги добива областите на средниот тек на реката Вардар, долниот тек на Црна Река и областите по текот на реката Брегалница.

Граници на Македонија во раното римско царство

Карта 8, Граници на Македонија во раното царство и поделбите до 5 в. од н.е.

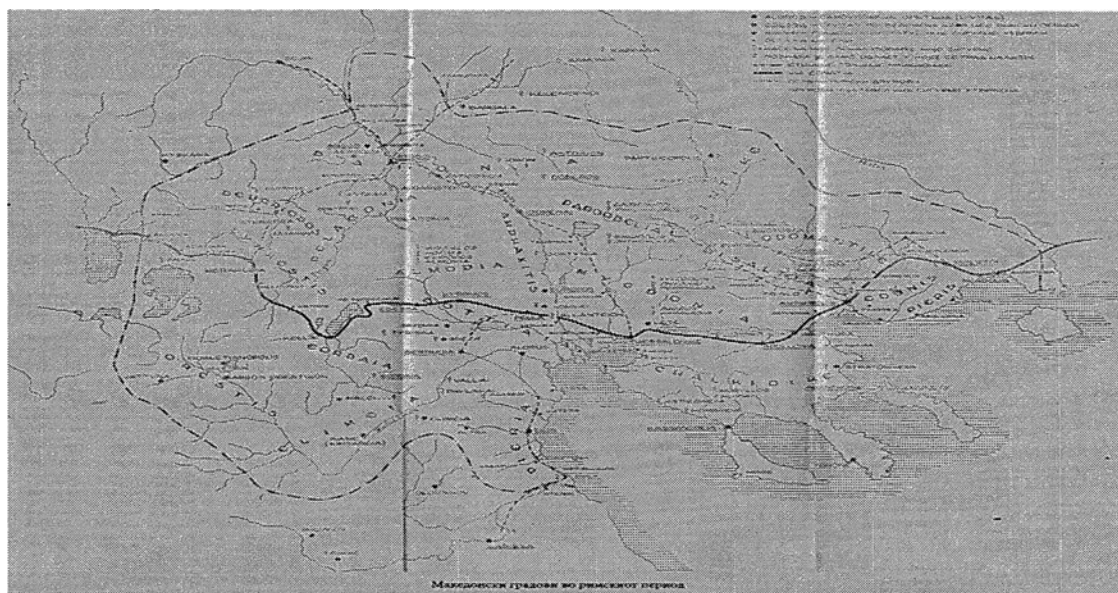
Укинувањето на провинцијата Македонија Втора било извршено помеѓу 535 и 545 година кога Македонија повторно била обединета и важела за една целина.⁶⁹

Со наездите на Готите во 268-269 година, настрадале повеќето од градовите на територијата на Македонија, вклучувајќи ги и градовите по течението на Брегалница и Штипскиот регион, од кои некои никогаш и не биле обновени.

Кон крајот на 4 во првата половина на 5 век ќе завладее еден релативно мирен период и тежиштето на животот на населението е во поголемите низински предели каде ќе израснат и поголемите христијански градови.

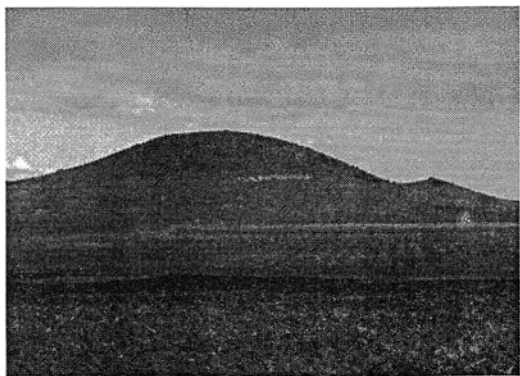
⁶⁹ Историја на Македонскиот народ, Том I,

Се градат и првите поголеми цркви со препознатливи симболи на христијанската вера. Меѓутоа овој кус период на релативен мир го нарушуваат Хуните кои околу средината на 5 век ги рушат речиси сите поголеми градови во Македонија. Нивното рушење го довршуваат тресетина години подоцна во 479 година, Источните Готи, по што доцноантичкиот град го губи урбаниот лик и тежиштето на животот се преврла во побезбедни кастели и збегови.

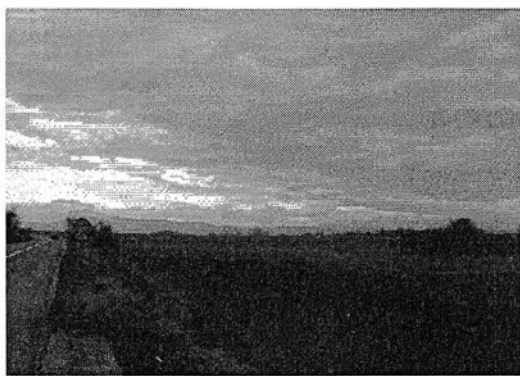

Карта 9, Македонски градови во римско време

На територијата на Штип досега се регистрирани дванаесет локалитети, од кои три утврдувања. Лозен село Горни Балван, Бандера с. Долни Козјак, и Пилав Тепе с.Шопур. Осум населби, Кутлевец с. Долани, , Крсто с. Криви Дол, Три Чешми населба Три Чешми, Тугли кај село Долни Балван, Беш Тепе-Анче, село Карбинци, Кемер и Центар - Штип и една Вила Рустика село Долни Козјак. (Карта 5) Кај три археолошки локалитети, врз основа на движниот археолошки материјал, констатирани се два до три културни хоризонти. Кај утврдувањето Лозен-Градиште кај селото Горни Балван има континуитет од доцно македонскиот период, потоа римскиот се до 6 век од н. е.(Сл.43)

Сл.43, Лозен Градиште, Долни Балван

Сл.44, Тугли, Долни Балван

Кај населбата Тугли кај село Долни Балван,(Сл.44) констатирани се два културни хоризонта од бронзеното време и од раноримскиот период. Кај утврдувањето Пилав Тепе, покрај утврдувањето од рано-римскиот период во подножјето констатирани се елементи од енеолитот и хеленистичкиот период.

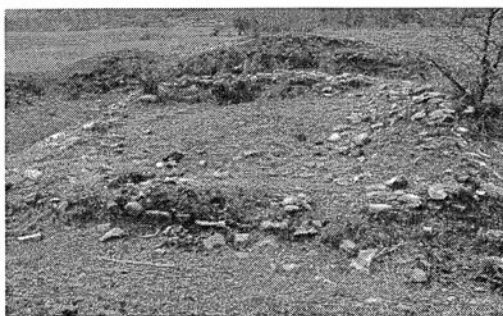
Врз основа на површината, најголема досега откриена населба на територијата на Штипскиот регион, е археолошкиот локалитет Беш Тепе-Анче со површина од околу десет хектари. Потоа локалитетот Тугли, кој зафаќа површина до шест хектари. Археолошки истражувања извршени се на два локалитета: Бандера, село Долни Козјак, 1967/8, Беш Тепе-Анче, село Карбинци, 1967, 2009, 2013.

Бандера, с. Долни Козјак

Утврдувањето е сметено на еден рид кој високо се издига над селото Долни Козјак и е со доминантна положба на околниот терен. На врвот има издолжено плато поставено во правец северо-запад југо-исток. На југоисточниот крај малку подигнато и опкружено со стрмни падини.(Сл.45)

Сл.41, Бандера, Долни Козјак

Сл.46, Објект со квадратна основа

Во 1967 - 1968 година, Народниот музеј Штип извршил сондажно ископување. Со истражувањето е констатирано дека по северниот раб на платото има остатоци од темели на одбрамбен ѕид широк два метри. На југозападната страна која е поблага во однос на северната се гледаат траги од одбрамбен ѕид кој најверојатно е разоран и уништен при обработка на нивите. На северозападниот крај на утврдувањето откриени се темели од мал четвртаст објект со димензии 4x4 метри.(Сл.46)

Темелите со сочувани во висина од еден метар и ширина 0,70 метри. На ниво на подот биле пронајдени триесетина фрагменти од мали вотивни плочки од мермер со претстава на Зевс (Сл.47), Тракиски коњаник, Хераклиј и Асклепиј. Според иконографијата сите откриени предмети временски припаѓаат на втори и трети век.

Сл.47, Вотивен рељеф на Зевс

Сл.48, Тројна Хеката

Врз основа на наодите објектот претставува светилиште посветено на божествата Зевс и Хера. По падините и внатрешноста на утврдувањето се среќаваат фрагменти од саводова и градежна керамика и видливи остатоци од темели на повеќе објекти. Утврдувањето најверојатно останало да егзистира како посебна воена единица и влегувало во одбрамбениот систем на градот Бургала. Во непосредна близина до локалитетот, во нивите откриена е и ретка скулптура на Тројна Хеката.(Сл.48) Местото каде случајно е пронајдена евидентирано како археолошки локалитет Лскач, меѓутоа мислам дека оваа претстава на Тројна Хеката, потекнува од светилиштето од Бандера.

Бештепе – Анче

Археолошкиот локалитет Беш Тепе - Анче, градска населба од римско и доцноантичко време, се наоѓа на околу 600-700 метри југоисточно од селото Карбинци на левата страна од патот Карбинци - Радање. Населбата е распространета на околу 2 хектари. Во времето на втората светска војна при орање на нивите била откриена плоча од варовник со латински натпис која подоцна ја објавил Венедиков И.⁷⁰ Во текстот од пет реда се соопштува дека во времето на императорот Вален и Валентијан по наредба на Антониј Алпи-управител на Дакија Медитеранеа населението на градот Баргала изградило порта во 371 година. На југоисточниот раб од просторот наречен Беш Тепе, има три могили распоредени во триаголник. Самиот турски топоним упатува на пет могили од кои според И.Венедиков, една била разорана многу одамна. На една од постоечките тој извршил истражување, при што е констатирано погребување со кремација од 2 век од н.е., според прилозите и монета од Фаустина (175) жена на Марко Аурелие Римски император кој владеел од 161-180 год од н.е..

Со археолошките истражувања во 1967 година откриен е голем објект со димензии 72x34 метри со профан карактер.⁷¹ Објектот е граден со масивни блокови во долниот дел на ѕидовите, а во горните партии од речен камен поврзуван со варов малтер.

Со заштитните археолошки истражувања во 2009 година за потребите на хидросистемот Злетовица отворени се неколку сонди. Во сондите откриени се фрагменти од керамички садови со црвеникава и сива боја и форми кои припаѓаат на четврти век, изливници (Сл.49,50) бокали (оинохое)(Сл.51) и др. Во прилог на ова се и откриените пет монети кои временски припаѓаат на четврти век.⁷² Две монети од Констанс (337-350), една од Константиј II (337-361), и две од Валентијан II (364-375)

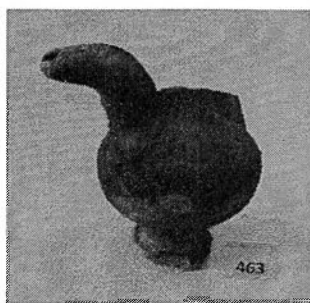
⁷⁰ Венедиков И., 1948, 88.

⁷¹ Санев В., 1986, 88-91

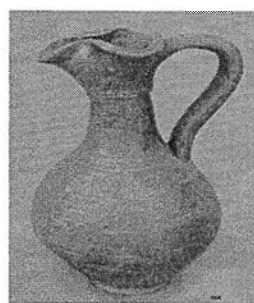
⁷² Археолошки истражувања се водени 2009г. за потребите на Хидросистемот Злетовица.

Сл.49, Изливник

Сл.50, Изливник

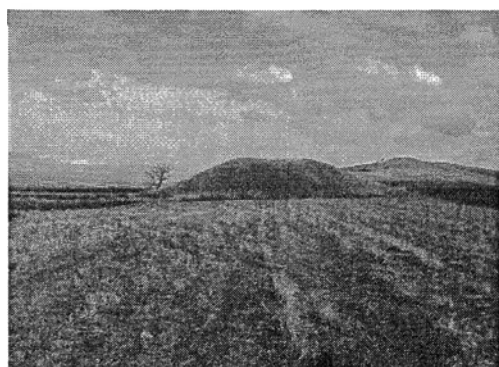
Сл.51, Оиное

Во 2013 година од страна на Н.У. Завод и Музеј-Штип се изврши истражување со кое раководеа, на една од могилиците, работно (Могила-2).(Сл.52)

По истражувањето на Могилицата-2, констатирано е дека се работи за тумуларно погребување од римскиот период II-III од н.е.

Тумулот, беше во основа со 32 метри и 6,20 метри во висина. По истражувањето на тумулот откриена е гробница со димензии од 7м во дијаметар и 2,30м. во висина.(Сл.53) Гробницата е зидана со речен камен и кал а внатрешноста е полнета со земја. На ниво од 1,20м од отворот на гробницата констатирани се скелетни остатоци од детска индивидуа, како секундарно погребување.

По истражувањето на гробницата до ниво од 6,20м откриена е јама со димензии 1.10 x 0,70 и длабочина од 0,70 метри, без гробни прилози освен мали остатоци од гареж и остеолошки материјал од така наречена, ладна кремација. На неколку метри пред гробницата откриен е еден жртвеник, чинија (Сл.54,55) и фрагменти од стакло и керамика.

Сл.52, Тумул 2, Беш Тепе – Анче

Сл.53, Гробница од Тумул 2,

Сл.54, Жртвеник

Сл.55, Чинија

Доцноантички период

Во хронолошки рамки почнувајќи од 4 и 5 век како и 5-6 век е периодот одбележани во историски рамки, познат како доцноантичко и рано византиско време. Крајот на 3 и 4 век е карактеристичен по неколкуте спроведени административни реформи на римското царство, воглавно на Диоклецијан, Константин I, Теодосиј I и Теодосиј II. Со овие реформи била зафатена и Македонија.

Во времето на Диоклецијан и Константин утврдувањата ја менуваат својата форма и позиција, губејќи го централниот дел, а кулите и портите добиваат нови форми кај поголемиот дел на воените утврдувања. Во овој период исто така наместо две главни улици се појавува само една *Via Principalis*. Потоа категоријата (*Castelligradčina*) ја губат ортогоналната шема и се прилагодуваат на конфигурацијата на теренот.

На територијата на штипскиот регион во доцноантичкиот период регистрирани се вкупно 37 археолошки локалитети, во кои не влегуваат поединечни градби како базилики и некрополи.

Според типологијата четири припаѓаат на типот Вила Рустика (*Vila rustika*), Ласкач, Турско Село с.Долен Козјак, Говедарски пат с.Царвулево и наод од

регистриран како (нива на Стојко Тодоров) с.Долни Козјак. Еден спаѓа во типот на кули: Кула село Црвулево.

Три од типот на мал (Castel). Градиште Шаренковац, село Горно Трогерци, Кула с. Калузлија и Бавчи с. Пухче.

Четири од типот (Speculae). Лозен-Градиште с.Горни Балван, Градиште с.Драгоево, Кула Коџоман Каси с.Пухче и Солунски Рид с.Судиќ.

Седумнаесет од типот (Vicus): Шумнати Рид с.Брест, Ограѓе с.Горачино, Дива Топола, Рамниште, Ќерамидница и Чука с.Долани, Стопански Штали с.Долни Балван, Бела Земја с.Долно Трогирци, Грамади с.Криви Дол, Бунар и Дабјата с.Лесковица, Калимерово Ново Село-Штип, Рамниште с.Пухче, Вучеви Ливади с.Сарчиево, Јарма с.Селце, Поле с.Софилари, Св. Пантелејмон с.Брест и Крушка с.Стар Карорман каде за време на Заштитните истражувања за хидросистемот злетовица во близина на локалитетот откриен систем за довод на вода од благово кон Крушки и населбите кон касарната во Штип.

Четири спаѓаат на типот (Castel): Градиште Киево, с.Горни Балван, Кале, с.Долани, Бандера с.Долни Козјак и Кула с.Судиќ.

Четири на типот (Civitas): Судичка Река с.Врсаково, Баргала с.Горни Козјак, Врчва с.Долни Балван и Кале с.Крупиште.

Најголеми населби, врз основа на утврдените граници при археолошки истражувања и проспекции се: Кале с.Крупиште со површина од 7 до 8 хектари, Врчва с.Долни Балван со површина од 6 хектари, Баргала с.Горни Козјак 5 хектари и Судичка Река с.Судиќ со површина од околу 4 хектари.

Според Микулчиќ И. утврдувањата се делат на неколку типологии: Castelum-градчиња (Opidae), Castelum – Стражи, (Speculae), Збегови (Refugia), и Утврдени села (Vici Murati).⁷³

Во системиот на одбрана на утврдувањата, влегуват и рововите (Fosa), (Protejhazma) одбрамбени сидови на растојание од 10 до 12 метри од челниот сид на утврдувањето и надворешен (Propugnakulum), зајкнување на влезните партии. Типичен

⁷³ Микулчиќ И.1999,89-209

пример на пропугнакулум имаме пред влезот на археолошкиот локалитет Баргала во Горен Козјак.

Карактеристика на доцноантичкиот период, е поголем број на населени места на повисоките предели со можност за подобра одбрана.

Воени утврдувања

Castelum-градчиња (*Opidum*), урбанизираани, градени со однапред одреден план. Секогаш со кули и највисоката позиција, е издвоена за акрополата со одбрамбен сид како и другиот дел од градот. Овде се сместени сите позначајни градби во зависност од големината, Резиденции, цистерни за вода базилики и сл. Од досега истражените овој тип на градови се со површина од 1 до 2 хектари кај помалите до 4-6 хектари кај поголемите.⁷⁴

Castelum – стражи (*Speculae*) спаѓаат во помали тврдини, изградени на доминантни позиции, со силни одбрамбени сидови и најчесто со една одбрамбена кула. Овој тип на утврдувања бил најчесто поставуван покрај значајни позиции, премини, граници или во близина на рудници или спаѓаат во системот на одбрана на поголеми градови.

Цивилни Утврдувања

Збегови (*Refugia*) Најчесто се градени на скриени позиции, зафрлени и тешко пристапни места. Вообичаено се сместуваат на ридести и планински предели, опкружени со шуми. Бедемите најчесто се сидани со малтер но и со сувозид и без кули. Овие места се користени за повремено во случај на опасност а покасно биле населувани и трајно.

Утврдени села (*Vici Murati*), сместени во питоми долини, поставени на мали возвишенија кои се гледаат од далеку. Овој тип на утврдувања се лесно пристапни и се опколени со обработлива површина. Утврдувањата се без кули и лесно освоиви, и од помали воени формации. Овие утврдувања се со помали површини 1 до 2 хектари. На територијата на Брегалничкиот регион често се среќаваат и се во близина на воено

⁷⁴ Микулчиќ И.1999,143

утврдување или до поголеми населби (Civitas). Не ретки се и типовите на одбрамбени кули кои секогаш се во близина и во функција на останатите поголеми утврдувања.

Врз основа на движниот археолошки материјал, откриен при археолошките истражувања и од извршените археолошки проспекции, кај повеќето локалитети откриени се повеќе културни хоризонти.

На територијата на Штипскиот регион имаме на неколку локалитети извршени археолошки истражувања. Баргала с.Горни Козјак, Бандера с.Долни Козјак, Кале, Клетовник и Црква Свети Никола, с.Крупиште, Градиште Киево с.Горни Балван, Св.Пантелејмон с. Брест и Кула с.Калузлија.

Баргала, с.Горни Козјак

Археолошки истражувања на локалитетот Баргала с. Горни Козјак, се започнати од 1967 година и со мали прекини се одвиват до денес. Резултатите од истражувањата се презентирани во повеќе наврати во стручната литература.

Археолошкиот локалитет Баргала се наоѓа во подножјето на планината Плачковица, на десниот брег на Козјачка река, во месноста Горен Козјак, на оддалеченост од 18 км североисточно од Штип и на 2.5 км., јужно од денешното село Долен Козјак. (Сл.56)

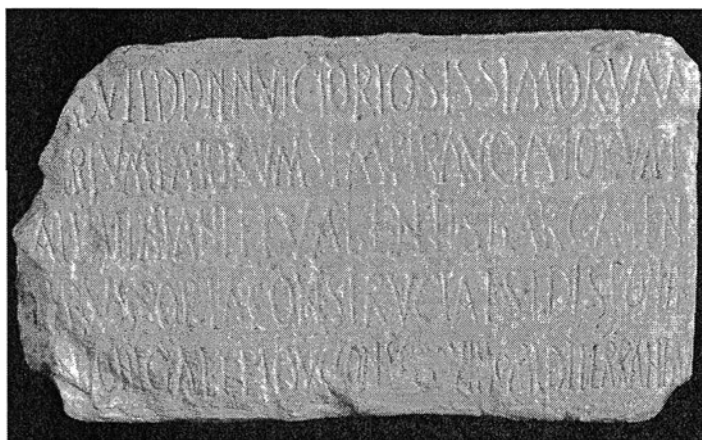

Сл.56, Влезна порта Баргала

Градот се развил во рамките на една поранешна римска тврдина, логор (Castrum) за поголема воена единица веројатно проширена кохорта. Во 4 век овде овде се развила цивилна населба, ранохристијански епископски град. Во 5-6 век градот израснал во силен црковен, административен и културен центар.

Сидовите кои го опкружуваат градот, формираат неправилна трапезоидна правоаголна форма, ориентирана северозапад - југоисток. Просторот кој го зафаќа градот е во должина од 290 м. и ширина од 150 м. во југоисточниот и 190 м. во северозападниот дел, со вкупна површина од 4.85 хектари. Тврдината е од дефанзивен карактер со бројни истурени четвртасти одбранбени кули и два влеза, од кој северозападниот е монументален двоен влез (дипилон) и преставува главен влез во тврдината.

Убикацијата на градот се темели од литералните и историски проучувања. Откриениот латински натпис за време на втората светска војна во месноста Ханче, датиран во 371/2 година не известува за изградбата на градската порта на баргакците. Содржината на натписот дава податоци за честите прекројувања на границите во доцноримските провинции. По својата намена тој преставува градежен блок, кој бил вграден во конструкцијата на портата на градот. Од него се гледа дека Баргала во 371/2 год. потпагала во составот на провинцијата Средоземна Дакија.

Сл.57, Градежен блок со латински натпис

Градот Баргала се споменува во списоците на халкедонскиот собор од 451 година, таму е потпишан епископот Дарданиус од Баргла веднаш по Никола од епископ од Стоби, споменати од епископите од *Macedonija Prima*. Подоцна во синекдемосот од Хиерокле од 527/8 год Баргала се споменува во *Macedonija Secunda*, која е формирана кон крајот на 4 век, а чиј главен град бил Стоби. Градот подоцна не се споменува во тврдините обновени од Јустинијан.

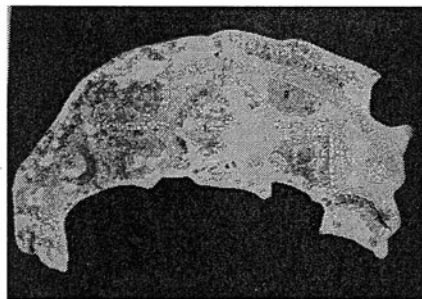
Со упадите на варварските племиња во византиското царство страдаат скоро сите доцноантички градови. Според историските и археолошките податоци градот бил нападат од Аварите и Словените околу 585 година. Најдоцните евидентирани монети се од императорот Фока (602-610) год. Дека градот продолжува да опстои и понатаму укажува евидентираниот арх. материјал, од црквата Св Горги и некрополата со податоци од раниот среден век турскиот период, како Горен Козјак, па до првите децении од 20 век кога населбата е напуштена.

Во рамките на утврдувањето на Баргала, со досегашните истражувања, откриен е северозападниот одбранбен ѕид со главната порта, дел од североисточниот простор, откриен и истражен е целиот комплекс на Епископиумот во кој се сместени: Епископската базилика, Епископската резиденција со станбениот и економскиот дел, големата и малата терма, цистерната за вода, влезната партија на Епископиумот, плоштадот пред Епископската базилика малата црква и надвор од утврдувањето на градот откриена е базиликата Ехтра Мурос а во непосредна близина на неа и доцноантичка - ранохристијанска гробница.

Со истражувањата од 2008 до 2011 год. откриена е и централната базилика со мозаик во наосот (Сл.58,59) и неколку објекти од епископиумот како, винарија, печка за стакло, голема печка (Сл.60,61,62) и бројни наоди кои потекнуват од римскиот и доцноантичкиот период на Баргала. како Атичкиот Саркофаг (Сл.63), (се наоѓа во лапидариумот на завод и Музеј-Штип).

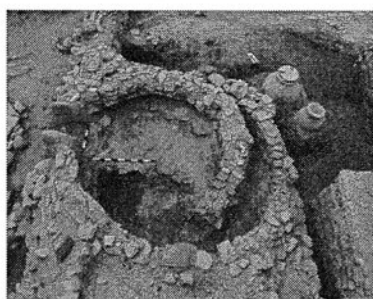
Сл.58, Централна Базилика

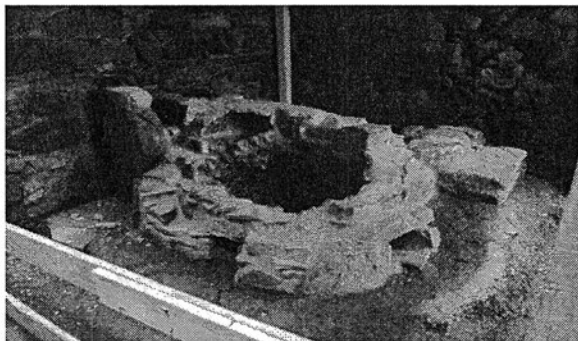
Сл.59, Мозаик, Централна Базилика

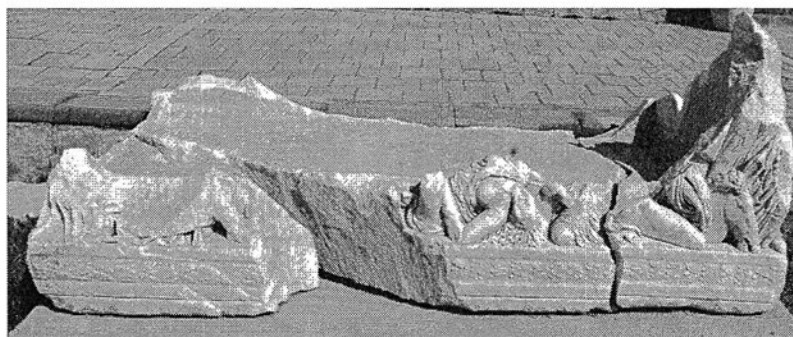
Сл.60, Винарија

Сл.61, Голема печка

Сл.62, Печка за стакло

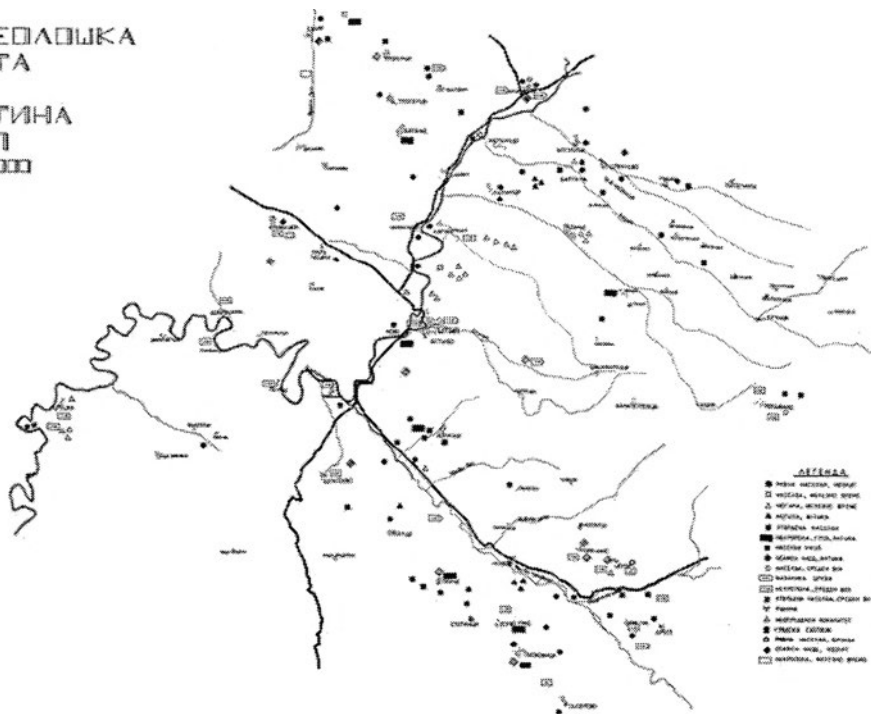

Сл.63, Атички Сарковаг

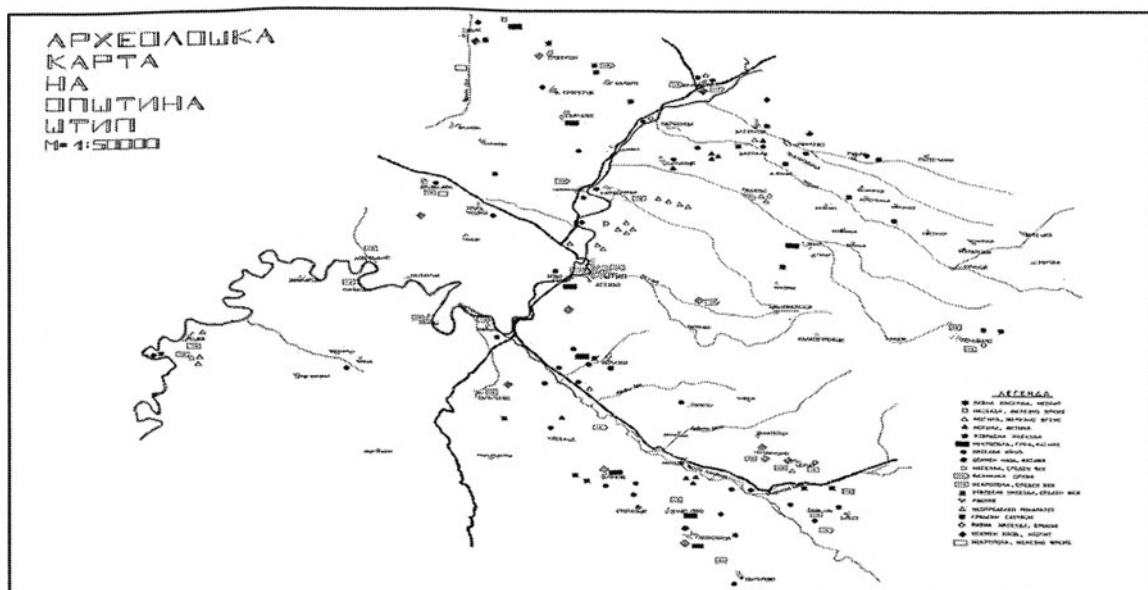
VII-АРХЕОЛОШКА КАРТА НА ШТИПСКИОТ РЕГИОН

АРХЕОЛОШКА
КАРТА
НА
ОПШТИНА
ШТИП
М: 1:50000

VII- АРХЕОЛОШКА КАРТА НА ШТИПСКИОТ РЕГИОН

Карта 10, Археолошка карта на Штипскиот регион

Големиот број на археолошки локалитети во штипскиот регион несомнено ни укажува на богатотото културно историско минато со бројни и импресивни артефакти, остатоци од човековиот дух од различно културно и историско потекло.

Идејата за презентација на Археолошката карта на штипскиот регион е со цел да ги прикажам позначајните, од големата концентрација на археолошки локалитети од праисторијата до доцнатаантика, со кои воедно ќе се поткрепи идејата за можната траса која според *Tabula Peutingerijana*, од Стоби кон Пауталија, несомнено поминувала низ штипскио регион и понатаму кон Сердика и Константинопол.

ЦРЕШКА

Исар, доцноантичко и средновековно утврдување, на 2 км. југозападно од селото, на висок карпест рид, опкружен од три страни од коритото на Брегалница. (Сл.64) На самиот врв, кој е издолжен околу 200 м.и доста нерамен, се гледат остатоци

од темели од повеќе објекти. (Сл.65) По површината на целиот акропол се пронајдени фрагменти од керамика и градежен материјал. На акрополот пронајдени се и монети од 6 век. На источната страна на Исарот се простира пристапен гребен, на чие подножје се најдени остатоци од некропола. Томовски Т. го поврзува градиштето со средновековниот град Црешка.

На два км. јужно од селото Црешка и околу 500 м. источно од локалитетот, на зарамнето плато се наоѓат 5 могили. Могилите се со димензии некаде од околу 1,20м високи и 16 м во основа. За време на археолошките истражувања на локалитетот Црешка констатирано е дека се оштетени од нелегални ископувања.

На североисточниот дел од селото се наоѓа железнодопски тумул висок 1,20м. и 12м во основа со венец околу него. На терен констатирани се траги од нелегални истражувања. Околу него исто така констатирани се облежја од погребување од османлискиот период. Во 2014 година вршени се истражувања на локалитетот од страна на археолошкиот музеј- Скопје, при што е откриен дел од објект и дел од кула. При истражувањата констатирани се и елементи од доцната антика и рановизантискиот период.

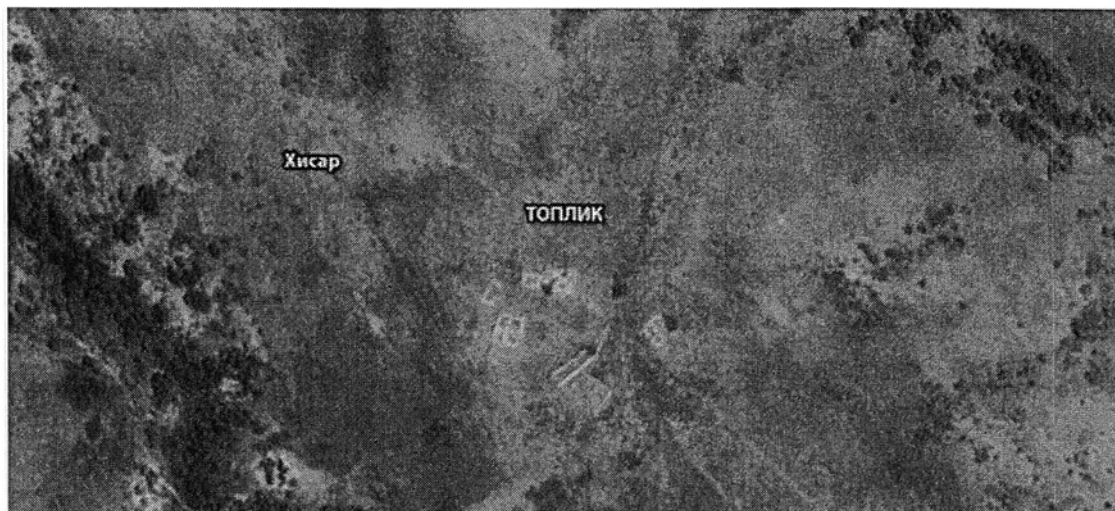
Сл.64, Панорама на Исар-Црешка

Сл.65, Дел од ѕидовите на објект(кула)

ТОПЛИК

Хисар, населба од доцноантичко време. (Сл.66) Се наоѓа на тремеѓието помеѓу селата Топлик, Едеклерци и Хаџи Хамзали, на висок рид со зарамнето плато, се забележуваат остатоци од темели на зидови и фрагментирана керамика.

Сл.66, *Хисар Топлик*

ХАѢИ ХАМЗАЛИ

Исар, кастел од римско и доцноантичко време. (Сл.67) Утврдувањето најверојатно било како контролна станица на патот Стоби-Астибо-Транупара-Паугалија.

Сл.67, *Хаџи Хамзали*

ЈОРЕН

Како можна локација на градот Иорен се претпоставува месноста позната кај мештаните, како Јорен (на топографска карта Ерен) во атарот на село Драгоево на устието на реката Лакавица во Брегалница. (Сл.68)

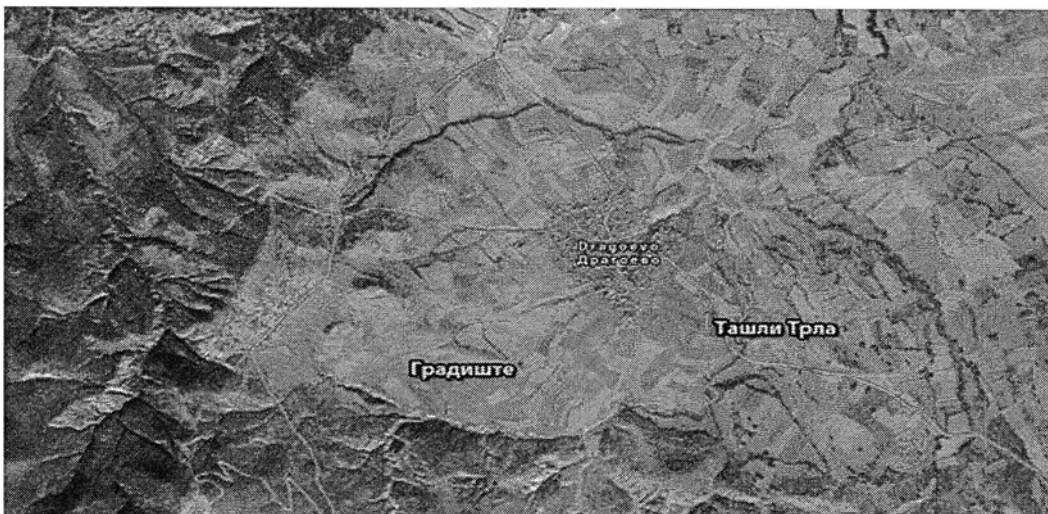

Сл. 68, Ерен, Јорен

ДРАГОЕВО (Сл.69)

Ташли Трла, населба од доцноантичко време. Се наоѓа југоисточно од селото на падините на Серта. На голема површина се среќават фрагменти од керамика и керамички цевки од систем за довод на вода.

Градиште, утврдување од доцноантичко време. На 3,5 км. јужно од селото има остатоци од темели на бедем, масивно зидан со кршен камен и продолжен малтер. Поради близината може да се поврзе во системот на одбрана на населбата од локалитетот Ташли Трла (Големи Трла).

Сл. 69, Драгоево, Ташли Трла и Градиште

СЕЛЦЕ (Сл. 70)

Јарма, населба од доцноантичко време. На околу 700 м. северно од селото, во подножјето на ридот (Страна) на блага падина со површина од околу 2 хектари , се среќава голема концентрација од керамика, тегули и градежен материјал.

Тумба, Могила од римско време. На јужниот крај од месноста Јарма, на одалеченост од 250 до 300 метри од селото се наоѓа Могила висока 3,5 м. и димензии 12 x16 м.со неправилна форма.

Сл. 70, Селце, Јарма и Тумба

ПУХЧЕ (Сл.71)

Бавчи, Градиште и Рамниште населби од доцноантичко време.

Кала, Доцноантичко утврдување. На 600 м западно од селото.

Пухче, некропола од доцноантичко време. Со изградбата на куќите во селото, констатирани биле гробови со камени плочи и тули и инбрекси.

Сл. 71, Пухче, Бавчи, Кала и Пухче

СТЕПАНЦИ

Кирезлк, населба од доцноантичко време. (Сл.72) На патот за селото Пухче констатирани се остатоци од градежен матрејал и темлни остатоци од сидови.

Сл. 72, Степанци, Кирезлк

СУВО ГРЛО (Сл. 73)

Коилук, населба од доцноантичко време. Се наоѓа на зарамнето плато на левата страна на коритото од реката Лакавица, каде покрај фр. керамика, констатиран е објект со димензии од 35х25 м.

Аџибунар, некропола од доцноантичкото време. од источната страна на селото биле откриени повеќе гробови со конструкции од камени плочи. Гробни наоди немало, со исклучок на неколку монети кои не се зачувани.

Гробишта-Чукарки, могили од римско време. Под селото во рамнината на левата страна од реката Лакавица, и на околу 1км. десно од патот Штип-Радовиш, до скоро време можеле да се видат 3 могили. Во 1994 година од непознати причини могилите се уништени од АРМ. Од гробовите што се наоѓале во нив од страна Завод и Музеј Штип, се прибрани неколку фрагменти керамика и стакло датирани од 3-4 век.

Сл. 73, Суво Грло, Коилук, Гробишта-Чукарки и Аџи Бунар

ЛЕСКОВИЦА (Сл. 74)

Бунар, населба од доцноантичко време. Се наоѓа на левата страна на реката Лакавица каде има расфрлани тегули друг градежен материјал. Овде е констатиран и стар бунар на чии отфор има 4 блока од камен со издлабени жлебови.

Голема Нива, населба од доцнантичко време. На 2,5км. источно од селото на падина што се спушта кон коритото на реката Лакавица, се забележуваат остатоци од тегули, имбрекси и градежен камен.

Дабјата, населба од доцнантичко време на падините на Серта наокулу 1км југоисточно од селото се констатирани голем број на тегули, тули, керамички садови и големи питоси.

Дворот на Божин Николов, населба од доцнантичко време. Одове потекнува фрагментот од животинска статуетка – свиња. Наодот се чува во НУ Завод и Музеј – Штип.

Сопот-Карабурун, населба од доцнантичко време. Се наоѓа на 2,5км источно од селото каде се констатирали парчиња од тегули керамички садови работени на колце.

Сл. 74, Бунар, Голема Нива, Дабјата, Дворот на Божин Николов, Сопот-Карабурун,

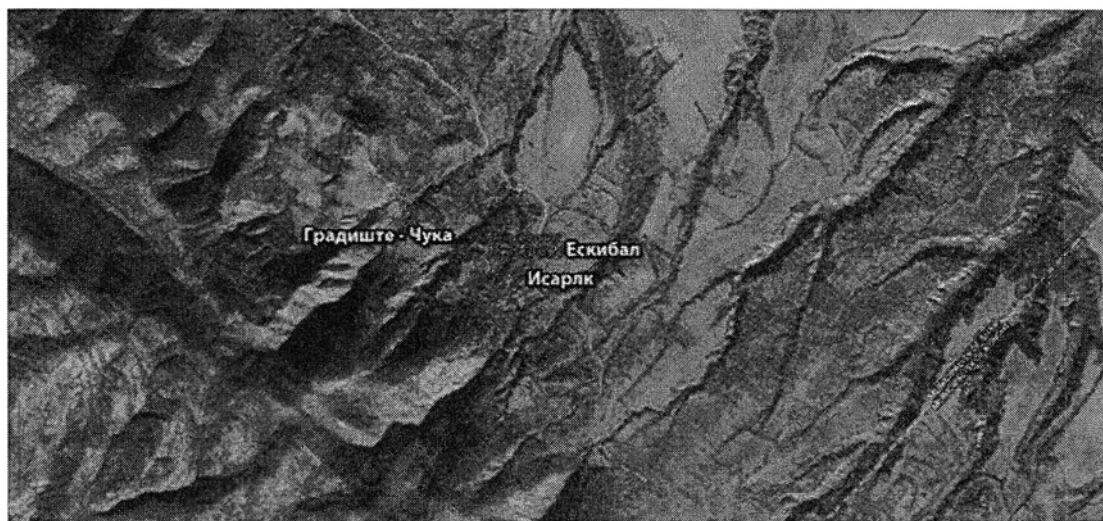
ПИПЕРОВО (Сл.75)

Градиште Чука, утврдување од доцноантичко време. На западниот крај на селото се издига сртот Серта. Сместена на едно зарамнето плато, кое на една страна

има поглед кон Вардар, а од другата кон лакавичката котлина. По површина се среќават остатоци од одбранбени зидови, фрагмент керамика и градежен материјал.

Ескибал, населба од доцнантичко време. на 2км источно од селото констатирани се темели од зидови на објекти.

Исарлк, населба од доцнантичко време. наокулу 2,5км источно од селото на зармнето плато, на простор од 20 декари има остатоци од темели на широк биден и фрагменти од керамика и градежен камен.

Сл. 75, Питерово, Градиште Чука, Ескибал, Исарлк

НОВО СЕЛО-С.БРЕСТ (Сл.76)

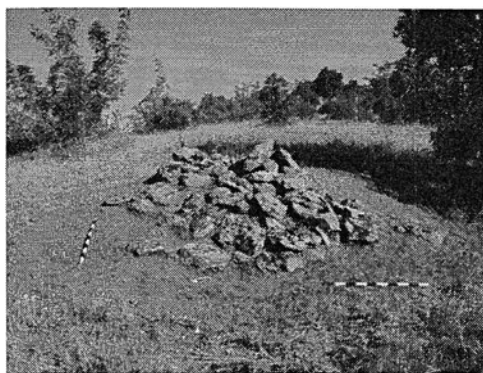
Стари Гробишта, населба од римско време. Се наоѓа на западната страна од локалитетот Плоча во нивите до местото Стари Гробишта, откриена при рекогносцирање на теренот за време на заштитните истражувања на локалитетот Плоча во 2011год. На простор од 10 хектари констатирани се фрагменти од керамика со фина тенка изработка на керамиката, карактеристична за римскиот период 3-4 век и остатоци од градежен материјал. Во непосредна близина се наоѓа некропола, Стари Гробишта која не е истражена, меѓутоа по начинот на погребување под мали тумули, гробови вклопени во природна карпа и гробови со камена конструкција, може да ги сместиме во период од римскиот до раниот среден век. (Сл.77,78)

Сл. 76, Ново Село, Стари Гробишта

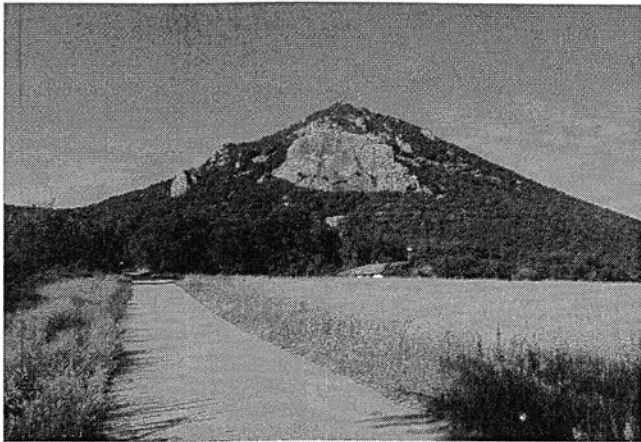

Сл. 77, Стари Гробишта

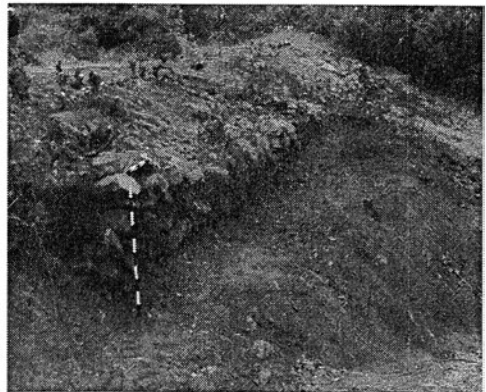

Сл.78, Стари Гробишта

Плоча, Археолошкиот локалитет преставува висок рид што се издига од десната страна од магистралниот пат Штип-Радовиш.(Сл.79) Во археолошката карта се води како средновековно градиште. Според Томовски Т. овде се лоцира средновековниот град Добрун. Со заштитните истражувања за потребите на Телеком, во 2011 год. откриен е дел од бедемот(Сл.80) и една основа од кука со дел од фурна, неколку стрели и садова керамика.(Сл.81) Констатирано е дека на локалитетот има елементи и од доцната антика.

Сл. 79, Панорама на лок. Плоча, с. Брест

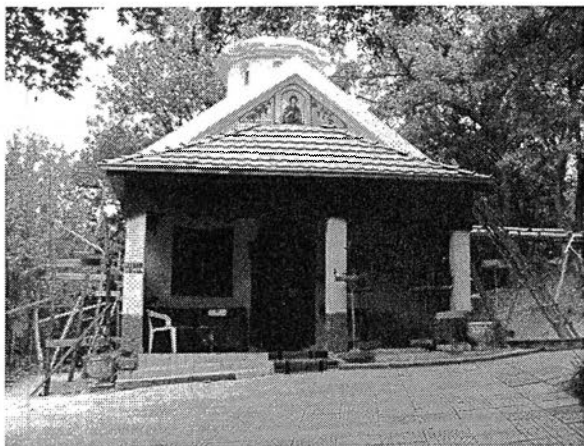

Сл.80, Дел од бедем

Сл.81, Основа на кука со печка, стрели и садова керамика

Св. Пантелејмон, се наоѓа на 1км. Десно од патот Штип-Радовиш и десно од патот за селото Брест и ново изградената црква Св. Пантелејмон. (Сл.82) Со заштитните истражувања 2012 година за поставување електрични кабли за потребите на базната станица на Телеком на ридот Плоча, откриена е керамика и темелни остатоци од објекти од доцноантичкиот период. Во темелните партии на Црквата Св. Пантелејмон и во дворот констатирани се уште во деведесетите години делови од бази и капители од Базилика, кои денес се вградени во дел од потпорни зидови покрај црквата. (Сл.83)

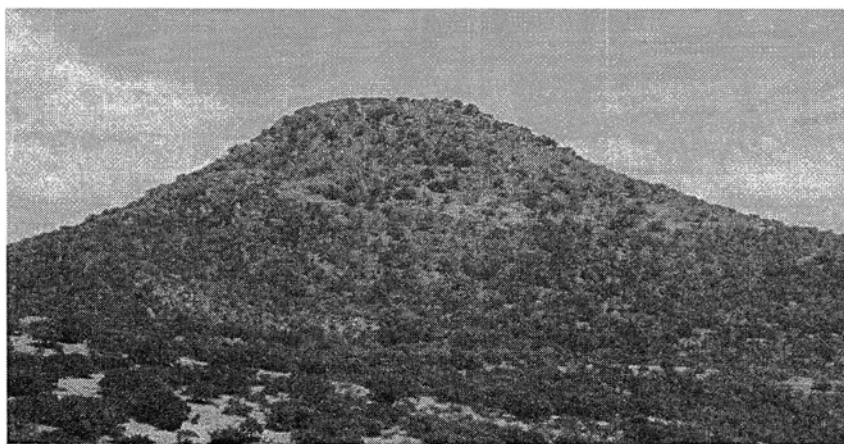
Сл.82, Црква Св. Пантелејмон

Сл.83, Мермерни и камени сполни

ШОПУР

Пилав Тепе, населба и утврдување од хеленистичко и римско време. (Сл.84) сместен на висок рид познат како Пилав Тепе, лево од асфалтниот пат Штип-Радовиш над Маденска Река, со распоредени повеќе стамбени тераси од јужната и источната страна. Археолошки истражувања не се вршени на локалитетот, и врз основа на случајно откриен движен археолошки материјал, може да констатираме дека утврдувањето било изградено најверојатно во 3 век п.н.е. и егзистирал се до крајот на 3 век од нашата ера⁷⁵.

Сл.84, Пилав Тепе

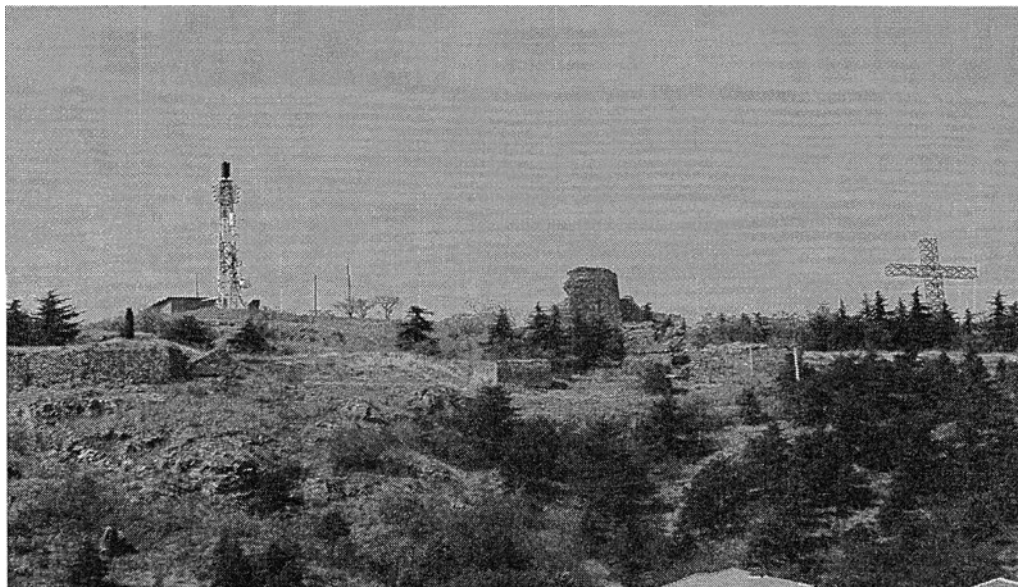
⁷⁵ Микулчиќ И.1999

НОВО СЕЛО – ШТИП

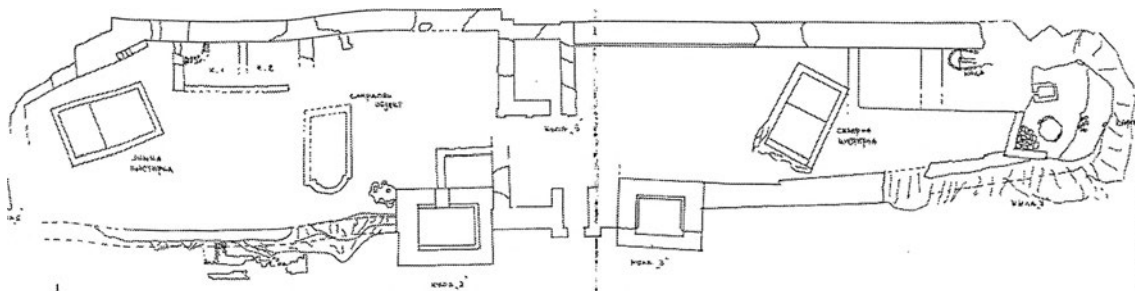
Марков Камен, некропола од хеленистичко време. Се наоѓа на зарамнето плато од западната страна во непосредна близина на градските гробишта, откриени се два гроба од типот цисти со монолитни камени плочи и наоди од керамика и две малоазиски фибули.

ШТИП

Астибо, населба од античкиот и римскиот период. Најсигурни индикации за микро локацијата на населбата на Астибо, кои предходно се поопширно презентирани, ни дава концентрацијата на археолошките наоди регистрирани во најголеми дел од маалото Стар Конак, Горно Маало и Тузлија, теренот претставува централна позивија и широк видик кон коритата на реките Брегалница и Отиња. Градската населба го зафаќала и источното подножје на Исарот со најверојатно утврден пункт на највисокиот дел од возвишението на просторот каде што денес лежат остатоците од средновековната тврдина. (Сл.85)

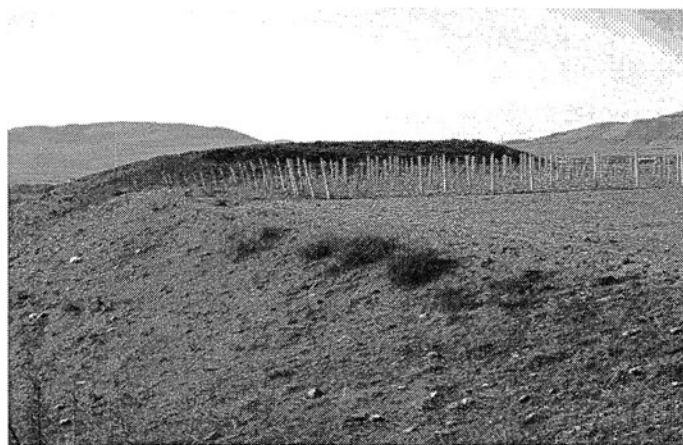
Сл.85, Акропол

Сл.86, План на акрополата исар-Штип

СТАР КАРОРМАН

Горно Поле-Балабаница, населба и некропола од железното и раноантичко време. Се наоѓа на 1 км. јужно од селото од левата страна од патот кон Штип. (Сл.87)

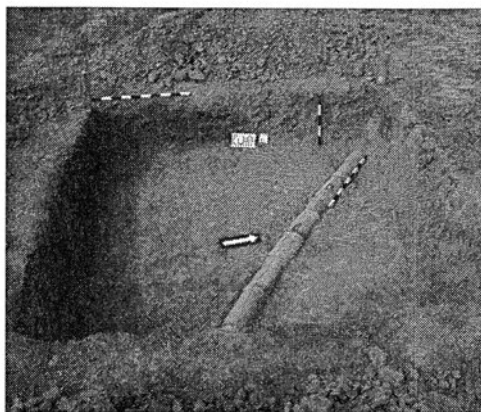

Сл.87, Горно Поле-Балабаница

Герен, (Сл.88) водоводна мрежа. Со заштитните истражувања во 2009 година за потребите на Хидросистемот –Злетовица, откриена е траса на водоводна мрежа со керамички цевки. (Сл.89) Со системот се врши довод на вода, од горното течение на реката Благово, по западната падина на ридот Змијарник и најверојатно кон локалитетот Крушки на самиот излез од селото Стар Карорман.

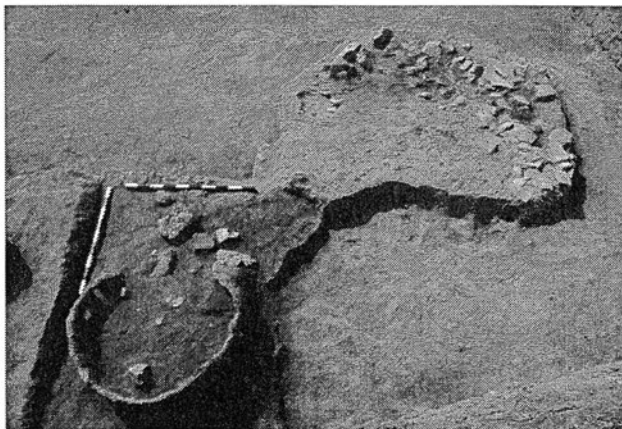
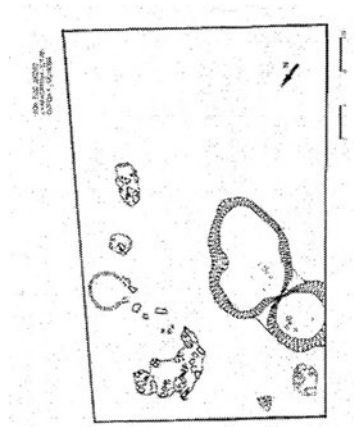

Сл.88, Панорама на лок. Герен

Сл.89,Керамички цевки од водоводот

Под Школо, се наоѓа на падината западно од основното училиште во Стар Карорман. Истражуван за време на заштитните истражувања во 2009 година во склоп на заштитните истражувања на Хидросистемот Злетовица. Според анализата на остатоците од архитектурата и подвижниот археолошки материјал, хронолошки локалитетот Под Школо, може да го сместиме во раното бронзено време и тоа на самиот почеток на оваа праисториска епоха. Посебно треба да се издвои откриената кука – земуница, (Сл.90) составена од две простории, изведени како две споени јами со неправилна кружна форма. Се открија 2 земјанки и кука, со придружни елементи. Просторот за складирање и приготвување на храната (печката – фурна) ни дава слика за економијата и секојдневниот живот на луѓето на самиот почеток на бронзеното време.

Сл.90, Основа на кука, со остатоци од печка и питос

Локалитетот Под Школо кај с. Караорман засега претставува единствен ранобронзено-допски локалитет откриен во источниот дел на Р. Македонија. Самиот локалитет е претходно регистрира во археолошката карта на Р. Македонија, но е лоциран на издигнатото плато во селото и е заведен како неолитски локалитет. Постоење на ранобронзенодопски хоризонт не е регистриран. Ова можеби се должи и на фактот што откриениот ранобронзенодопски локалитет се откри на речната рамнина, под издигнатото плато, и најверојатно се работи за периферијата на населбата. Ова се потврдува и со релативно малиот број на откриени живеалишта, на толку голема површина и на логичката претпоставка да населбата била поставена на доминантното место.

Преку анализата на подвижниот археолошки материјал, посебно керамичкиот материјал, каде на садовите се забележуваат на стари енеолитски елементи и појава на нови бронзенодопски елементи, инкорпорирани заедно во откриената керамика. Се изведува заклучок на еден мирен премин помеѓу овие две епохи, без поголеми турбуленции, единствената промена што се случува е појавата на нов начин на домување во земјанки. Од ова може да се претпостави дека на нашите простори во ова дамнешно време се доселува ново население, ова најверојатно се случило со последните бранови на индоевропските преселби.

Крст –Таринци, (Сл.91) могили од Risiko време. на излезот од селото лево од патот за селото Радањена се наоѓале 2 могили кои истражени 1 во 1942 од Венеников И. и другата 61 до 63 од Гарашанин М.Д. Резултатите од истржувањата се презентирани, а наодите се наоѓаат во Завод и Музеј-Штип.

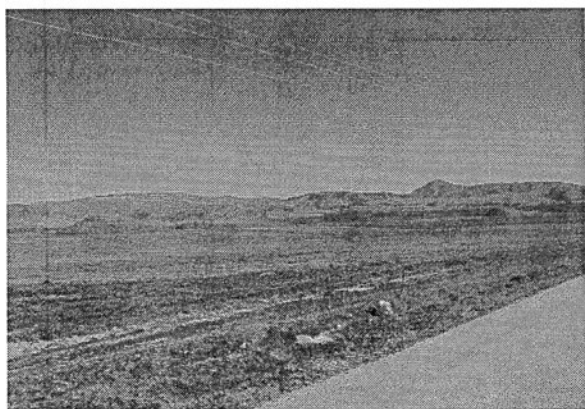
Сл.91, Крст –Таринци

Вршник, населба од неолитско време. (Сл.92) Се наоѓа на околу 800м. североисточно од селото.

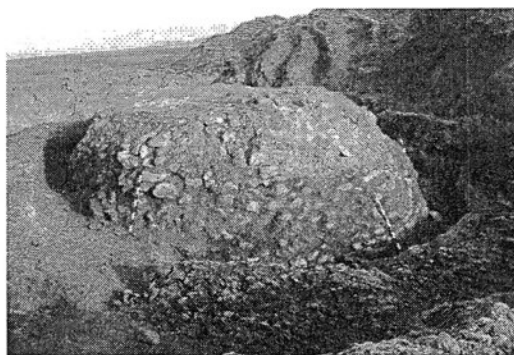

Сл.92, Вршник-Таринци

Беш Тепе – Анче, населба од римско време. Археолошкиот локалитет Беш Тепе – Анче, градска населба од римско и доцноантичко време, се наоѓа на околу 600-700 метри југоисточно од селото Карбинци на левата страна од патот Карбинци – Радање. (Сл.93) Населбата е распространета на околу 2 хектари. На југоисточниот раб од просторот наречен Беш Тепе, има три могили распоредени во триаголник. Самиот турски топоним упатува на пет могили од кои според И.Венедиков, една била разорана многу одамна. На една од постоечките тој извршил истражување, при што е констатирано погребување со кремација од 2 век од н.е., според прилозите и монета од Фаустина (175) жена на Марко Аурелие Римски император кој владеел од 161-180 год од н.е. Во 2013 г. истражена е уште една од могилите при што е откриена сидана гробница.(Сл.94)

Сл.93, Беш Тепе – Анче, панорама

Сл.94, Гробница

ДОЛНИ КОЗЈАК

Бандера, утврдување од римско и доцноантичко време. (Сл.95) Утврдувањето е сметено на еден рид кој високо се издига над селото Долни Козјак и е со доминантна положба на околниот терен. На врвот има издолжено плато поставено во правец северозапад југоисток. На југоисточниот крај малку подигнато и опкружено со стрмни падини. Во 1967 – 1968 година, Народниот музеј Штип извршил сондажно ископување. Со истражувањето е констатирано дека по северниот раб на платото има остатоци од темели на одбранбен зид широк два метри. На југозападната страна која е поблага во однос на северната се гледаат траги од одбранбен зид кој најверојатно е разоран и уништен при обработка на нивите.

Сл.95, Бандера

Сл.96, Кадин Рид

Кадин Рид, Се наоѓа во непосредна близина на утврдувањето Бандера и истиот бил во функција на одбрана на Бандера и Ханче. (Сл.96) На ваква констатација не упатува близината до двата локалитети временскиот период во кој егзистираат, населбите и малата површина која го зафаќа објектот.

Нива на Стојко Тодоров, Објектот најверојатно време претставува Вила Рустика од доцноантичко време на четиристотини метри југоисточно од селото Долен Козјак. (Сл.97) Во нивата на Тодорови, која лежи на десниот брег на Козјачка река. Во 1965 година со земјоделски работи откриена е мала скулптура со престава на Тројна Хеката. Изработена од бел ситнозрнест мермер. Во 1967 година Народниот музеј Штип извршил сондажни истражувања при што биле најдени темели од објект, керамика и неколку монети од времето на Константин.

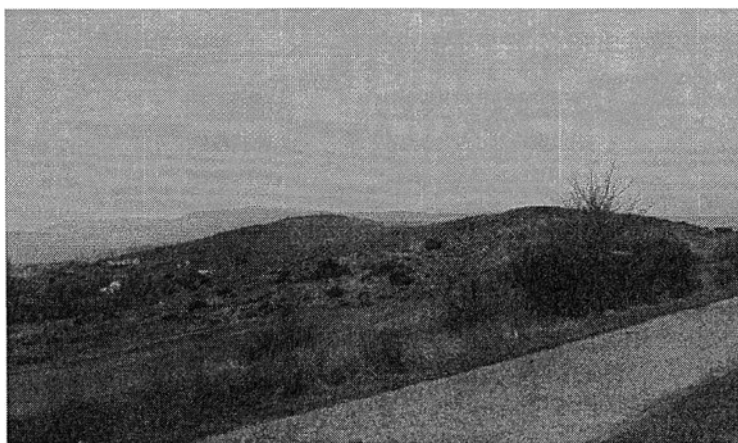
Сл.97, Нива на Стојко Тодоров

Сл.98, Турски Гробишта

Турски Гробишта, Лоцирана од левата страна на патот позната кај мештаните како Турски гробишта, во нивите при земјоделски работи биле наоѓани темели од повеќе објекти. (Сл.98) Покрај нив биле пронаоѓани фрагменти од градежна и садова керамика, тегули и имбрекси. Според керамиката претставува објект од римско време.

Село, Некропола од железно време. (Сл.99) На почетокот од селот Долни Козјак во непосредна близина од некогашниот задружен дом биле откриени неколку гробови со прилози (висулци) кои временски одговараат на седни и осми век пред нашата ера.

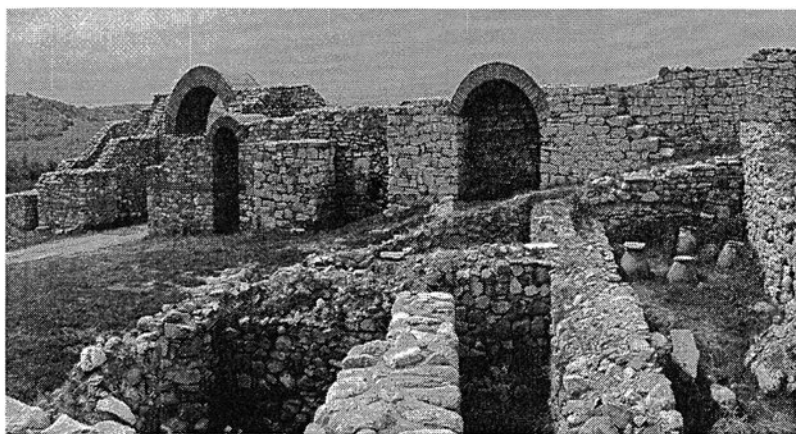

Сл.99, Село

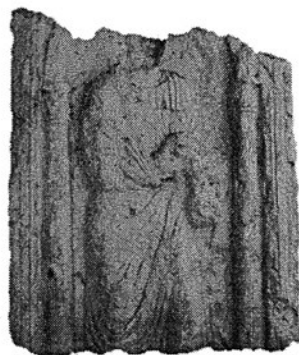
ГОРНИ КОЗЈАК

Баргала, насеба од доцноантичко и рановизантиско време. (Сл.100,101) Се наоѓа во подножјето на планината Плачковица, на десниот брег на Козјачка река, во

месноста Горен Козјак, на оддалеченост од 18 км североисточно од Штип и на 2.5 км., јужно од денешното село Долен Козјак. Повеќе податоци се дадени претходно.

Сл.100, Баргала, Горни Козјак

Сл.101, Плоча со престава на светител

КАЛУЗЛИЈА

Кула, населба и утврдување од доцноантичко време лоцирано на два километри јужно од селото, на издолжен гребен, кој на западниот крај стрмно се издигана десниот брег над коритото на Козјачка река. (Сл.102) На врвот има зарамнето плато опкружено со одбрамбен ѕид кој затвора простор со површина од околу 4,5 декари. Ова утврдување најверојатно влегува во системот на одбраната на градот Баргала. Со истражувањата на покрај локалитетот откриена е средновековна Црква и некропола. (Сл.103)

Сл.102, Кула Калаузлија

Сл.103, Средновековна црква

АРГУЛИЦА

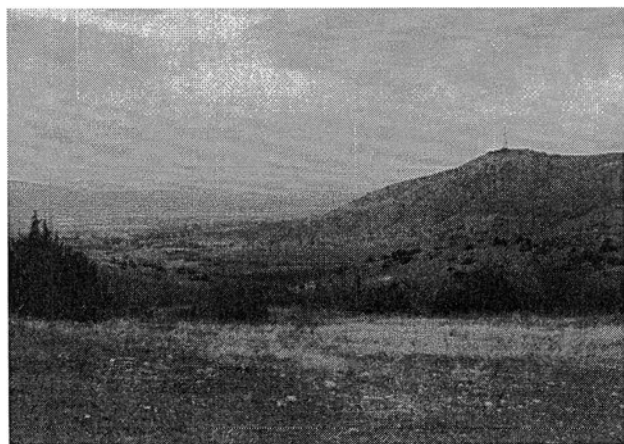
Селски Гробишта, могила од Римско време. На самиот излез од селото лево од патот за селот Црвулево во селските гробишта има Могила со пречник во основата од 26 метри и височина од 3 метри.

Тупан Куле, могила од Римско време. Се наоѓа под врвот Селце од ридот Тупанец, десно од местото на кое патиштата од село Карбинци и Аргулица се соединуваат со патот со селото Борилчево.

ЦРВУЛЕВО

Батулица, осамен наод од римско време. (Сл.104) На околу еден километар североисточно од селото е пронајдена мермерна плоча со престава на Асклепи, Хигија и Телесфор.

Говедарски пат, населба и некропола од доцноантичко време. (Сл.105)

Сл.104, Батулица

Сл.105, Говедарски пат

Кула-Царвулево, градиште од доцноантичко време. (Сл.106) Се наоѓа 1,5 километри југоисточно од селото, на левата страна на Руљачка река.

Сл.106, Кула

ТРИ ЧЕШМИ

Три Чешми, населба од римско време. Лежи на 500 метри југоисточно од селото на левата страна од патот за Штип. (Сл.107) Теренот се наоѓа на блага падина со неколку ниски височинки на кои уште во 1960 година биле откриени остатоци од темели на поголеми објекти градени од камен и вар, потоа фрагменти од керамички садови, питуси и тегули делкани блокови. Најден е и долен дел скулптурална престава на божество.

Сл.107, Три Чешми

КРИВИ ДОЛ

Грамади, населба од римско и доцноантичко време. На околу 250-300 метри источно од селото, во месноста позната како Грамади, на површина од 2-3 хектари се среќават фрагменти од керамика и темели од објекти. (Сл.108)

Сл.108 Грамади

Сл.109, Градиште

Градиште, од доцноантичко време. (Сл.109) Сместено на висок доминантен рид источно над селото, издолжен во правец север-југ, кој доминира над околниот терен. На овој дел се гледаат темели од фортификација со кружно утврдување

Крсто, населба од римско време. (Сл.110) Лоцирана на 1км. Источно од селото, По површина на теренот забележлива е фрагментирана керамика, црвено печена со пречистена глина, карактеристична за римскиот период. Во прилог на ова се и монети од овој локалитет кои се наоѓат во Завод и Музеј-Штип.

Сл.110, Крсто

САРЧИЕВО

Вучеви Ливади, населба од доцноантичко време. Лоцирана на околу 2км. југозападно од селото и 1км. десно од патот Штип-Велес, на блага падина во

подножјето на Ежов Рид. (Сл.111) Констатиран е градежен материјал, тули имбрекси и обрботени блокови од камен и столбови и бази од сивкаст и црвеникав камен.

Сл. Вучеви Ливади

Сл.106, Судичка река

ВРСАКОВО

Судичка река, населба од доцноантичко време. (Сл.112) На два километри североисточно од селото десно од патот за с. Судиќ на рамнина со површина од околу четири хектари. При рекогносирање се среќаваат фрагменти од садови од градежна керамика карактеристични за доцноантички период.

ЧАРДАКЛИЈА

Бунарче, населба од доцноантичко време. Во нивите западно од селото констатирани се фрагменти од керамика и градежен материјал. (Сл.113)

Сл.113, Бунарче

ДОЛНИ БАЛВАН

Врчва, населба од доцноантичко време. Населбата се наоѓа на подножјето на северниот крај на сртот Ежов Рид. (Сл.114) Од неговата источна страна, на два километри североисточно од селото Долни Балван на површина од околу пет до шест хектара. На овој локалите во далечната 1950 година биле откопани два столба и два коритски капители.

Сл.114, Врчва

Стопански Штали, населба од доцноантичко време. (Сл.115) Од десната страна на реката Брегалница во непосредна близина на селото Долни Балван на површина од околу 1,2 хектари се среќаваат фрагменти од садови и градежна керамика. На локалитетот од десната страна на реката Брегалница од корени од ерозијата се гледаат остатоци од ѕидови.(Сл.116) Керамиката е карактеристична за доцноантичкиот период.

Сл.115, Стопански Штали

Сл.116, Стопански Штали, дел од ѕидови

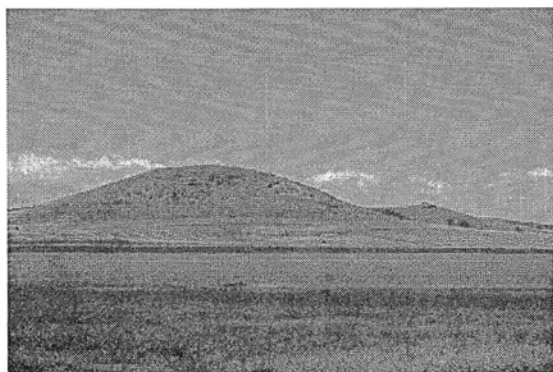
Тугли, населба од бронзено и римско време. (Сл.117) Населбата е лоцирана на 2 километри северно од селото Долни Балван, десно од патот Штип – Кочани , на една мала височина со правец на протегање исток запад и со површина од околу шест хектари. Локлитетот на источниот крај излегува на коритото на река Брегалница , на северниот крај благо се сушта кон долчето Богоевец. Површинската фрагментирана керамика црвено печена изработена од пречистена глина која е карактеристична за бронзеното и римското време.

Сл.117, Тугли

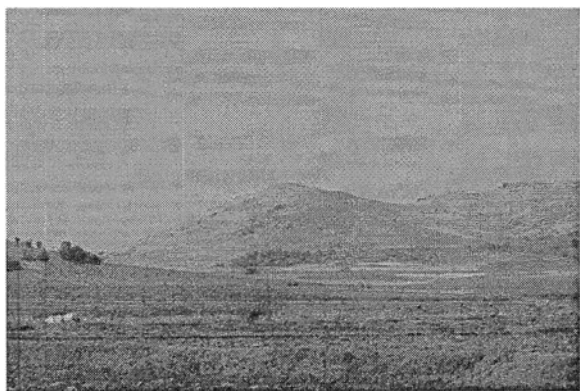
ГОРНИ БАЛВАН

Лозен –Градиште, археолошкиот локалитет, преставува утврдување од римско време. Локалитетот се наоѓа на 1,5 км. јужно од селото, од левата страна на патот Штип – Кочани и од десната страна на асфалтниот пат Долни Балван-Горни Балван. (Сл.118,119) Се наоѓа на висок рид што доминира над теренот и над коритото на река Брегалница. На највисокиот дел акрополата, констатирани се фрагменти од керамика, тегули и градежен материјал.

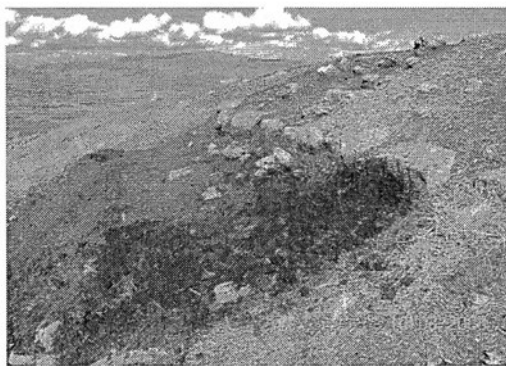

Сл.118,119, Лозен

Градиште–Богослов Камен, утврдување од енеолитско време. (Сл.120)
Утврдувањето е лоцирано на еден километар источно од селото, на ридот Богослов камен. Во текот на заштитните архелошки ископувања за хидросистемот Злетовица беше истражуван и овој локалитет. Според топографската слика на овој локалитет можат да се издвојат две платоа на кои постојат елементи од енеолитско и римско време. Со заштитните архелошки истражувања констатирана е населба од енеолитскиот период, слична на локалитетот Пилаво кај село Борилчево. Самиот локалитет претставува населба од типот утврдување лесно пристапно од западната страна каде се откриени остатоци од одбранбен ѕид. Одбранбениот ѕид е граден од надворешната страна со грубо делкан камен додека од внатрешната страна е формирана со грубо наредени камења.(Сл.121) Внатрешноста на одбранбениот ѕид е исполнета со поситен кршен камен. Откриените фрагменти од садова керамика и фрагменти од керамички фигури се типични за енеолитскиот период.

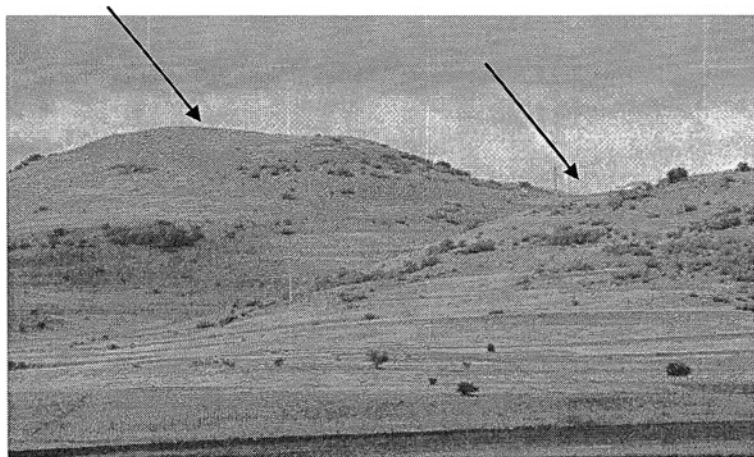
Сл.120, Градиште–Богослов Камен

Сл.121, Дел од бедем

Градиште Киево, утврдување од железно и доцноантичко време. Се наоѓа југозападно од селото Горни Балван на тропеѓето помеѓу селата Горно Трогерци, Батање и Горни Балван. Со заштитните архелошки истражувања на хидросистемот Злетовица во 2009 година извршено е архелошко истражување при што е констатирано постоење на две населби и некропола која егзистира во три различни временски периоди. Архелошките истражувања беа изведени на две различни локации, на највисокиот рид и југоисточно од црквата Свети Јован изградена 1948 година. Од истражувањето може да заклучиме дека Акрополот е лоциран на највисокото

возвишение и претстваува доцноантичка населба со акропол и подградие. (Сл.123) Покрај керамиката беше пронајдена и остава со земјделски алатки, карактеристична за доцната антика. На локацијата југоисточно од црквата Свети Јован откриено е живеалиште од железно време со неправилна трапезоидна форма од типот полуземнуница со две простории одвоени со преграден сид. По целата истражена површина преовладува со керамика карактеристична за железнодопско време, керамика со фина фрактура и декорација изведена со втиснување на мотиви, аплицирање на пластични оддатоци и употреба на радло. Врз основа на керамиката хронолошки би можело да се определи во рамки на осми и шести век пред нашата ера. Во непосредна близина на ова плато се среќаваат и гробови од седниот век.

Сл.122, Панорамски поглед на локалитетот

КРУПИШТЕ

Базилика под црквата Св.Никола

Црквата Св.Никола е лоцирана десно од патот Штип-Кочани. (Сл.123) Со археолошките истражувања, под темелите на црквата констатирана е основа на постар објект од базилика. На просторот околу базиликата постојат реални индиции за постоење на римска некропола. Еден саркофаг е употребен како корито за чешма во дворот од црквата и неколку сполии во градбата на црквата како една релјефна престава на надгробна стела.

Сл.123, Црква Св. Никола

Сл.124, Клетовник

Кружна црква –Ротонда, објектот е лоциран на околу 800м северозападно од селото, на зарамнето плато од возвишението Клетовник. (Сл.124) Овде е откриена црква со кружна основа и истурен влез од запад, најверојатно мартириум од 5-6 век.

Кале, населба од бронзено доцноантичко и средновековно време. Населбата е лоцирана во близина на устието на Злетовска Река во Брегалница, во месноста, Кале. Според Алексова Б. Градот бил утврден но ѕидовите биле урнати со ширењето на населбата и со земјоделските активности. Со археолошките истражувања со прекини од 1975 до 1990 година, констатирани се културни хоризонти од неолотот, бронзеното време и антиката и римскиот период. Покрај керамиката и архитектонската пластика, откриени се и два објекта, Црвената Црква и Петапсидална базилика. (Сл.125,126)

Сл.125, Петапсидална базилика

Сл.126, Црвената Црква

VIII – ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

VIII – ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Културно историското минато на Штип и регионот се составен дел на општата културно историска еволуција на Македонија, каде се регистрирани бројни населби и материјални артефакти од неолитот до средновековниот период.

Античкиот период во Штипскиот регион, секогаш бил предизвик и предмет на научна обработка на археолозите уште од самите скромни почетоци на археологијата. Резултатите од археолошките истражувања во последните неколку години, овозможуваа дополнување на старите сознанија и отворија нови прашања и погледи кон античкиот период на регионот. Откриени се нови локалитети и на неколку од постоечките вршени се систематски истражувања кои ги дополнуваа старите сознанија.

Магистерска работа ги сублимира сите досегашни истражувачки работи и литература и навлегува во античката цивилизација, преку новите сознанија кои ги добиваме со археолошките истражувања последните десетина години. Со посебен осврт на новите сознанија од систематските истражувања од капиталните проекти на Министерството за Култура, на локалитетот Исар-Штип со нови сознанија за градот Астибо, Баргала и Џамалџиски Гробишта каде се наоѓа некрополата од Баргала. Заштитните истражувања на хидросистемот Злетовица, Плоча, Св. Пантелејмон, истражувањата на Беш Тепе – Анче, неколку рекогносцирања, увиди, случајни наоди и сл. Со посебен акцент на новите сознанија и движен археолошки материјал, надоврзувајќи се на поранешните сознанија за антиката од регионот.

Во првото поглавје дадени се просторните карактеристики на регионот бидејќи, во голема мера влијаат за развојот на историско-културниот развој на секое население.

Штипскиот регион е расположен по долините на Брегалница и Лакавица, заштитен со планините Плачковица и Серта, а широко отворен кон Овче Поле, радовишката и струмичката котлина и го завзема најжителниот дел на источна Македонија воедно крстосницата на патиштата што поминуваат низ регионот ја зголемува важноста на оваа местоположба.

Значаен сегмент од материјалното творештво на населението кое живеело и егзистирало на територијата на штипскиот регион и неговата непосредна околина уште од предисторијата и во римско време е секако рударењето. Топилници регистрирани се на повеќе места, а најголема е онаа кај месноста Жгури, кај која е констатирана и римска населба, каде се најдени и монети кои даваат податоци дека рудниците биле експлоатирани како во римскиот така и во доцноантичкиот период. Наоѓалишта на железна руда се откриени во долниот тек на реката Брегалница кај локалитетот Хисар – Црешка, потоа Жгури кај Митрашинци и кај село Дамјан. На локалитетот Рашка кај село Пекљане, и на локацијата Кубус позади трговскиот центар во Штип откриени се златоносни рударски галерии.

Со посебен осврт во магистерската е презентирана патната мрежа, бидејќи брегалничката долина и штипскиот регион, уште од најраните времиња на човековата егзистенција претставува многу значајна сообраќајница која ги поврзува северните и источните балкански простори. Низ штипскиот регион минувал еден крак од познатата античка трансверзала која, според античката патна карта Табула Пеутингеријана, градот Стоби го поврзувал со Пауталија (Кустендил) и Сердика (Софија). Овој пат се надоврзувал на кракот Стоби-Хераклеја преку кој биле воспоставени контакти со најголемата и највитална римска сообраќајница Виа Егнатија и воедно со Солун (Тесалоника).

Првите податоци од археолошки истражувања ги имаме од далечната 1942 година, од Венедиков И. од локалитетот Беш Тепе – Анче, каде е истражена една од Могилите и воедно на овој локалитет е откриена плоча од варовник со латински натпис, која зборува за градот Баргала. Со формирањето на Народниот Музеј на град – Штип, може да се рече дека почнува и пообемна документација и научна обработка на податоците од областа на археологијата.

Во петото поглавје посветено е внимание на археолошко-историскиот развој на регионот. Каде се потрудив да го преставам големото археолошко богатство, хронолошки од праисторијата до доцната антика, проследено со преглед на археолошките наоѓалишта и наодите.

Покрај досега познатите наоѓалишта и наоди, како Вршник, Горно Поле, Орлови Чуки и Балабаница, откриени се и нови. Со Заштитните истражувања на

Хидросистемот Злетовица, археолошки истражувања се изведени на некои од постоечките но и на нови локалитети, Грнчарица, Богослов Камен, Под Школо, Киево, Беш Тепе и др.

Денешна Македонија во времето од крајот на 5 век п.н.е. до 1 век пред н.е. опфаќала, различни политички и етнички области. Централниот простор на Македонија, средниот тек на долината на Вардар и цела источна Македонија, биле населени од Пајоните. Еден од најстарите познати пајонски кнезови е Теутаос. Меѓутоа историски потврдена пајонска династија ја преставуваат кралежите: Агис (до 359 г.п.н.е.), Ликеј (359/8-340/335 г.п.н.е.), Патрај (340-315 г.п.н.е.), Познати се и двајца кнезови кај пајонските Агријани, Лангар и Диплај (околу 330г), синот на Патрај, Аудолеон (315-286/5 г.п.н.е.), Аристон (286/5г.п.н.е.), Леон (по278г.п.н.е.) и Дропион (250г.п.н.е.)

Освен овие историографски податоци за територијата на Македонија и воедно за штипскиот регион, сознанија добиваме и пратејќи го развојот на античката Македонската држава. Со сигурност се познати шестмина македонски кнезови кои владееле во периодот од средината на 7 до крајот на 6 век п.н.е. тоа се: Пердика1, Аргеј 1, Филип 1, Аероп 1, Алкета и Аминта 1. Потоа од почетокот на 5 век п.н.е. почнувајќи со Александар 1, па се до 2 век п.н.е. следат уште 36 македонски кралеви се до Персеј и двајцата лажни претенденти по него. Меѓу нив се и секако двајцата, најпознате Филип 2 кој ќе ги обедини Горна и Долна Македонија и Александар 3 кој ќе го обедини целиот цивилизиран свет познат до тогаш.

Македонската држава, за разлика од своите соседи, се развила сосема спротивно, градовите се јавуваат како занаетчиско трговски центри и без услови за полиси. Првите извори за постоење на македонските градови ги имаме од Тукидит кој спомнува дека кралот Архелај подигнал многу утврдувања и патишта. Во време на походот на Ситалк на територијата на долна Македонија исто така спомнува неколку македонски градови.(Пела, Кир, Еуроп, Идомене, Гортинија и Аталанта. и др.) За време на владеењето на Филип 2, биле подигнати голем број на градови во пограничните делови на Македонија, кои биле користени како воени бази. Брегалничкиот регион, воедно и штипскиот, во периодот од 5 век п.н.е. до 217 г. припаѓа на Пајонија а по оваа година била приклучена кон Македонија се до 168 г.

п.н.е. кога кај Пинд македонската војска предводена од Персеј била поразена од римската војска. По што македонската држава ја изгубила независноста.

По оваа година Пајонија не се спомнува во историските извори. Од овој период познати градови се: Градиште Билазора с.Кнеже, Астибо – Штип, Јорен с. Софилари, Пилав Тепе –Астрајон с.Шопур, Горно Поле с.Стар Карорман, Цапар с.Крупиште. На овој период секако припаѓат и локалитетите. Градиште Славков Дол, Градиште с.Мечкуевци, Керамидница с.Мустафино, Над Чешма с.Косолери и Марков Камен, Штип.

Археолошки истражувања изведени се на неколку локалитети. Како Билазора и Астибо.

Што се однесува за римскиот период и поделбата на Македонија Пишува Ф.Папазоглу, користејќи два извора, Ливие и Диодор. По победата кај Пинд, Македонија била поделена на четири автономни области (мерици). Првата област со главен град Амфипол, ги опфаќала областите помеѓу реките стримон и Нест, вклучувајќи ги областите на исток од реката Нест до реката Хеброст (Марица), додека западно од реката стримон влегувала цела Бисалтија, заедно со градот Хераклеја. Втората област со главен град Тесалоника, на исток граничела со Стримон, без Хераклеја и Бисалтија, додека на запад се протегала до реката Аксиос, вклучувајќи ги и Пајонците, источно од реката. Третата област со главен град Пела, ја опфаќала територијата помеѓу Аксиј на исток и Пенеј на запад, Планината Бермион на север, вклучувајќи ја и Пајонија, западно од Аксиј, со градовите Едеса и Берија. Последната, најзначајна за нас област, со главен град Пелагонија, ја зафаќала просторот од планината Бермион и се граничела на запад и север со Епир, Илирија, Дарданија како и со независните области Орестида и Десаретија.

На територијата на Штип досега се регистрирани дванаесет локалитети, од кои три утврдувања. Лозен село Горни Балван, Бандера с. Долни Козјак, и Пилав Тепе с.Шопур. Осум населби, Кутлевец с. Долани, , Крсто с. Криви Дол, Три Чешми населба Три Чешми, Тугли кај село Долни Балван, Беш Тепе-Анче, село Карбинци, Кемер и Центар – Штип и една Вила Рустика село Долни Козјак.

Кај три археолошки локалитети, врз основа на движниот археолошки материјал, констатирани се два до три културни хоризонти. Кај утврдувањето Лозен-Градиште кај селото Горни Балван има континуитет од доцно македонскиот период, потоа римскиот се до 6 век од н. е. Кај населбата Тугли кај село Долни Балван, констатирани се два културни хоризонта од бронзеното време и од раноримскиот период. Кај утврдувањето Пилав Тепе, покрај утврдувањето од рано-римскиот период во подножјето констатирани се елементи од енеолитот и хеленистичкиот период.

Врз основа на површината, најголема досега откриена населба на територијата на Штипскиот регион, е археолошкиот локалитет Беш Тепе-Анче со површина од околу десет хектари. Потоа локалитетот Тугли, кој зафаќа површина до шест хектари.

Археолошки истражувања извршени се на два локалитета: Бандера, село Долни Козјак, 1967/8, Беш Тепе-Анче, село Карбинци, 1967, 2009, 2013.

Во хронолошки рамки почнувајќи од 4 и 5 век како и 5-6 век кои се познати како рано византиско време е периодот одбележани во историски рамки како доцноантичко време. Крајот на 3 и 4 век е карактеристичен по неколкуте спроведени административни реформи на римското царство, воглавно на Диоклецијан, Константин 1, Теодосиј 1 и Теодосиј 2. Со овие реформи била зафатена и Македонија, од чија територија била издвоена Тесалија. Во времето на Диоклецијан и Константин утврдувањата ја менуват својата форма и позиција, губејќи го централниот дел, а кулите и портите добиваат нови форми кај поголемиот дел на воените утврдувања. Во овој период исто така наместо две главни улици се појавува само една Виа Принципалис. Потоа категоријата (Кастели-градчиња) ја губат ортогоналната шема и се прилагодуват на конфигурацијата на теренот.

На територијата на штипскиот регион во доцноантичкиот период регистрирани се вкупно 37 археолошки локалитети, во кои не влегуват поединечни градби како базилики и некрополи.

Според типологијата четири припаѓаат на типот Вила Рустика(Вила рустика), Ласкач, Турско Село с.Долен Козјак, Говедарски пат с.Царвулево и наод од регистриран како (нива на Стојко Тодоров) с.Долни Козјак. Еден спаѓа во типот на

кули: Кула село Црвулево. Три од типот на мал (цастел). Градиште Шаренковац, село Горно Трогерци, Кула с. Калузлија и Бавчи с. Пухче.

Четири од типот (Спекулае). Лозен-Градиште с.Горни Балван, Градиште с.Драгоево, Кула Коцоман Каси с.Пухче и Солунски Рид с.Судик. Седумнаесет од типот (Вицус): Шумнати Рид с.Брест, Ограѓе с.Горачино, Дива Топола, Рамниште, Ќерамидница и Чука с.Долани, Стопански Штали с.Долни Балван, Бела Земја с.Долно Трогирци, Грамади с.Криви Дол, Бунар и Дабјата с.Лесковица, Калимерово Ново Село-Штип, Рамниште с.Пухче, Вучеви Ливади с.Сарчиево, Јарма с.Селце, Поле с.Софилари, Св. Пантелејмон с.Брест и Крушка с.Стар Карорман каде за време на Заштитните истражувања за хидросистемот злетовица во близина на локалитетот откриен систем за довод на вода од благово кон Крушки и населбите кон касарната во Штип.

Четири спаѓаат на типот (Цастел): Градиште Киево с.Горни Балван, Кале с.Долани, Бандера с.Долни Козјак и Кула с.Судик. Четири на типот (Цивитас): Судичка Река с.Врсаково, Баргала с.Горни Козјак, Врчва с.Долни Балван и Кале с.Крупниште.

На крај во седмото поглавје дадена е археолошка картата на штипскиот регион, каде големиот број на археолошки локалитети во штипскиот регион несомнено ни укажува на богатото културно историско минато со бројни и импресивни артефакти, остатоци од човековиот дух од различно културно и историско потекло. Идејата за презентација на Археолошката карта на штипскиот регион беше со цел да се прикажат позначајните локалитети од големата концентрација на археолошки локалитети од праисторијата до доцната антика. Со кои ќе се поткрепи идејата за можната траса која според Табула Пеутингеријана од Стоби кон Пауталија, несомнено поминувала низ штипскиот регион и понатаму кон Сердика и Константинопол.

IX – БИБЛИОГРАФИЈА

IX - БИБЛИОГРАФИЈА

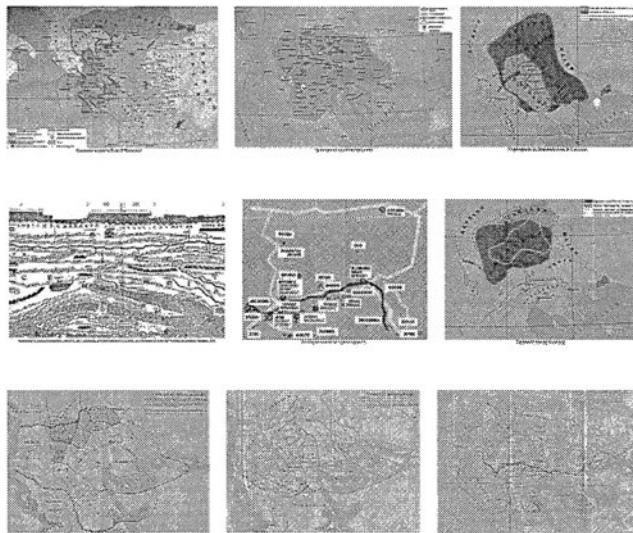
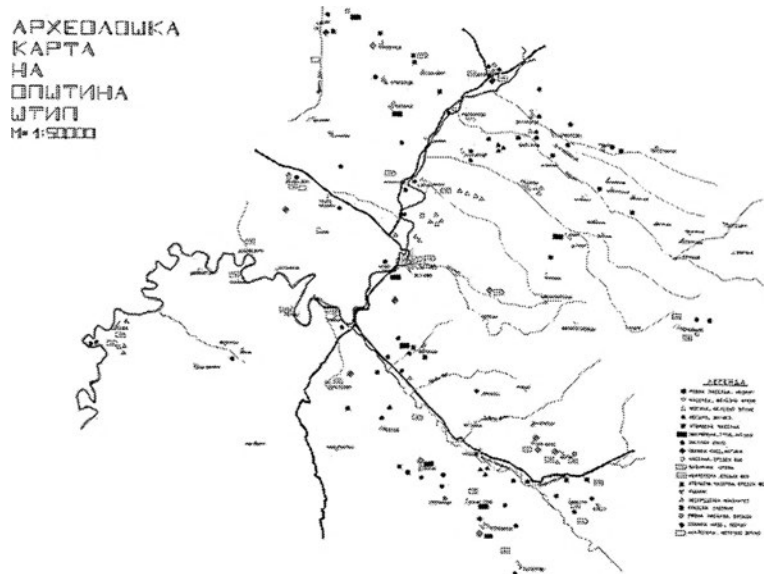
- Алексова Б., 1975, Крупиште, Штипско, археолошки истражувања 1975 и 1981 год. Зборник на Археолошкиот музеј, Скопје 1983.
- Алексова Б., 1989, Епископијата на Брегалница, Прилеп 1989.
- Алексова Б., 1983, Баргала и средниот тек на Брегалница, ГИНИ XXVII-3
- Алексова Б., 1986, баргала и средниот тек на Брегалница во византискиот и словенскиот период, Штип низ вековите кн.1, Штип 1986.
- Алексова Б., 1967, Баргала – Брегалница во светлината на новите археолошки истражувања, ГИНИ 3, Скопје 1967.
- Археолошка карта на Р. Македонија, МАНУ, Т.2, Скопје 1996.
- Белдедовски З. 1990, Брегалничкиот базен во римскиот и рано средновековниот период, ЗШНМ VI, Штип 1990.
- Белдедовски З., Штерјов М., 2011, Археолошки истражувања на Средновековната тврдина Исар – Кале, Штип, во 2008 год., Macedoniae acta archaeologica. бр. 19, 433-454, Скопје 2011
- Белдедовски З. 1990, Прилог кон убикацијата на античкиот Астибо, Macedoniae acta archaeologica. бр. 11, Скопје 1990
- Белдедовски З. 1996, Проблемот на релација на античките градови Астибо и Транупара, ЗШНМ VII, Штип 1996
- Белдедовски З., Митраистички споменик од Свети Николе.
- Белдедовски З., 1979, Златоносни рударски галерии во Пекљани, ЖА, XXIX, Скопје 1979.
- Вулич Н., 1938, Геграфије Јужне Србије у античко доба, Гласник 19, београд 1938.
- Вулич Н., 1934 Антички Споменици наше земје, Споменик LXXVII, Београд 1934.

- Венедиков И., 1943, Земјите во среден вардар, прилог кон античката географија на Македонија, Скопје 1943.
- Венедиков И., 1948, Баргала, раскопки и приучениа , Софија 1948.
- Гарашанин М. и Д., 1959 Археолошке са рекогносцирања у источној Македонији, ЗШНМ И, Штип 1959.
- Гарашанин М и Д., 1975, Начинот на погребување и конструкцијата на кнежевската могила во Таринци, ЗШНМ, 1975.
- Грбич М., 1954, Археолошки наоѓалишта во Македонија, ГМКД, Скопје 1954
- Груич М., 1955 Археолошки и историски белешки из Македоније, Старица, 3-4, Београд 1955.
- Јованов М., Манева., Велјановска., Чукарка римски Тумул-Средновековна некропола, Скопје 2004.
- Керамитчиев А., 1977, Извори за рударството и металургијата во античка македонија, МАА бр. 3, Прилеп 1977.
- Кацаров Г., Пејонија принс кјамја старата етнографија и историја на Македонија, Софија 1921.
- Лилчиќ В. 1994, Размислувања околу убикацијата на Транупара, Културно наследство XVII-XVIII, Скопје 1994
- Лилчиќ В. 1994, Античка патна мрежа, Археолошка карта на РМ.Т I, Скопје 1994.
- Лилчиќ В. 1995, Македонија, културно наследство 49-72, Скопје 1995.
- Лилчиќ В. 2001, Македонски камен за боговите, христијаните и за животот по животот, Т I, Скопје 2001.
- Лилчиќ В. 2002, Македонски камен за боговите, христијаните и за животот по животот, Т II, Скопје 2002.
- Лилчиќ В. 2003, Раноантички камени архитектонски споменици од регионот Брегалница-Овче Поле, ЗШНМ IX-X, Штип 2003

- Merker I., Ansiant kindom of Paipnija,
- Miler K. 1916, Internaria Romana, Studgart 1916
- Микулчиќ И., 1959, Извештај са пробног ископавања халштатске некрополе код села Стар Карорман, ЗШНМ I, Штип 1959
- Микулчиќ И., 1965, Илирско архајски гробови из околине Штипа, Старианар 13-14, Белград 1965.
- Микулчиќ И., 1994, Доцноантички фортификации, Археолошка карта на РМ, Т I, Скопје 1994.
- Микулќ И. 1999, Антички градови во Македонија, кн.8, Скопје 1999.
- Микулчиќ И.1976, Убикација на Билазора, Зборник на филозофскиот факултет кн.2, Скопје 1976.
- Нетков В., 1986, Положба и просторни карактеристики, Штип низ вековите кн. И, Штип 1986.
- Нацев Т.1990, камени секири и орудија од штипско, ЗАМ, н.с. Бр. 1 Скопје.
- Нацев Т. 2013, Атиката во Брегалничкиот Басен, Штип 2013.
- Острогорски Г., 1959, историја Византие, Београд, 1959.
- Поповиќ Љ.,1956, каталог налаза из некрополе код Требеништа, Белград 1956.
- Санев В.,1961, Извештај од археолошките истражувања во источна Македонија, ЗШНМ II, 1961.
- Санев В.,1964, Каталог на антички споменици во лапидариумот на Народниот Музеј во Штип, ЗШНМ II, 1961.
- Санев В.,1980, Праисторија во СРМ, од археолошкото богатство на СР Македонија, Скопје 1980
- Санев В.,1986, Од праисторијата до античко време, Штип низ вековите кн. И, Штип 1986.

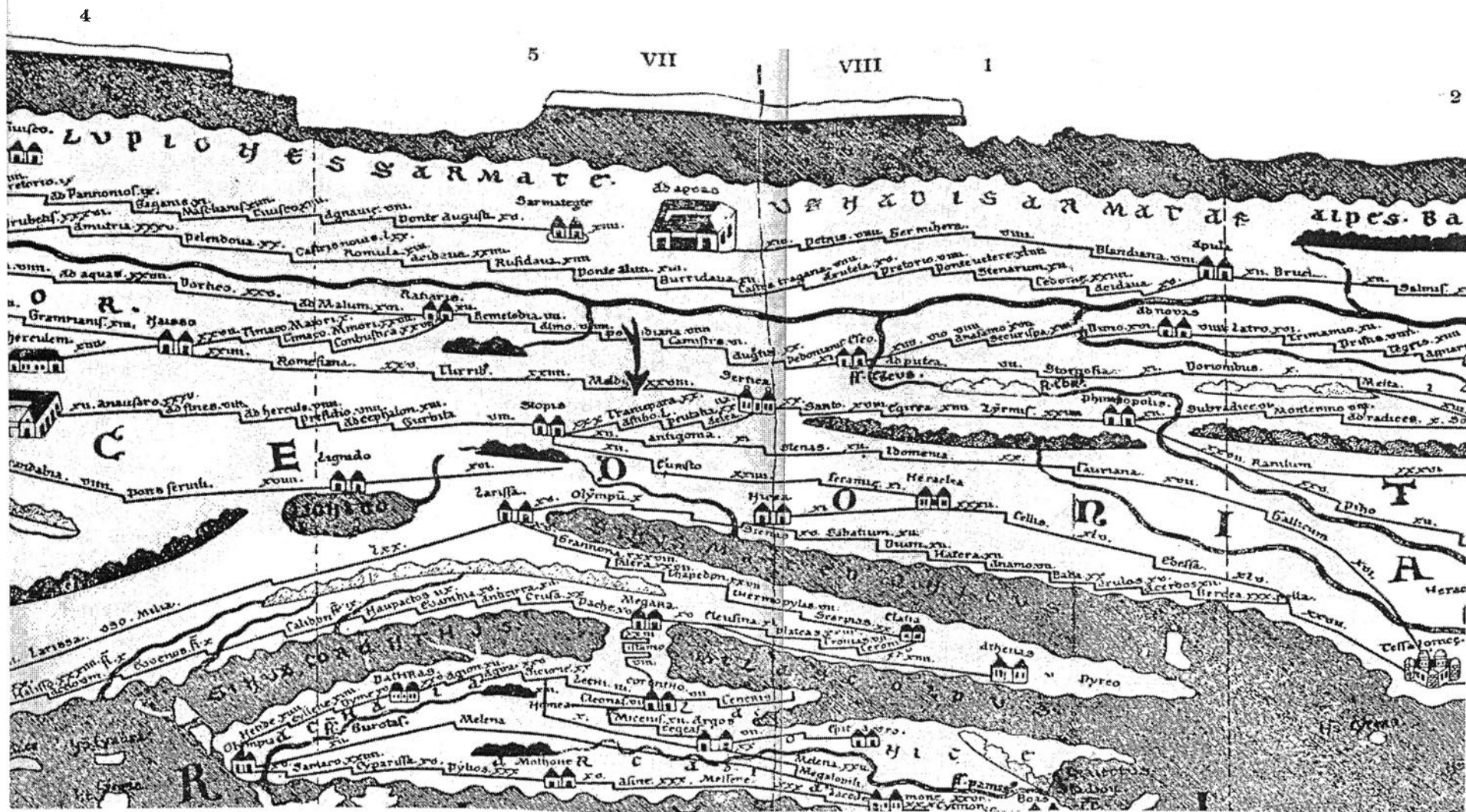
- Историја на македонскиот народ, кн. И, Скопје 1969.
- Папазоглу Ф., 1957, Македонски градови у римско доба, Ж.А., Скопје 1957.
- Санев В., 1986, Од праисторијата до античко време, Штип низ вековите кн. И, Штип 1986.
- Санев В., 1961, Извештај од археолошките рекогносцирања во источна Македонија, ЗШНМ ИИ, Штип 1961.
- Санев В., 1964, Каталог на антички споменици во лапидариумот на народниот музеј во Штип, ЗШНМ, Штип 1964.
- Томовски Т., 1978, Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница и Лакавица. ГЗФФ 30, Скопје 1978.
- Tabula Peutingeriana VII., Stobis-XXX Tranupara – XX Astibo – L Pautalija.,
- Милер, извршил измена на местата на градовите и Астибо го ставил пред Транупара, што одговара на растојанието помеѓу Стоби и Штип. Miler K. 1916, Internaria Romana, Studgart 1916.

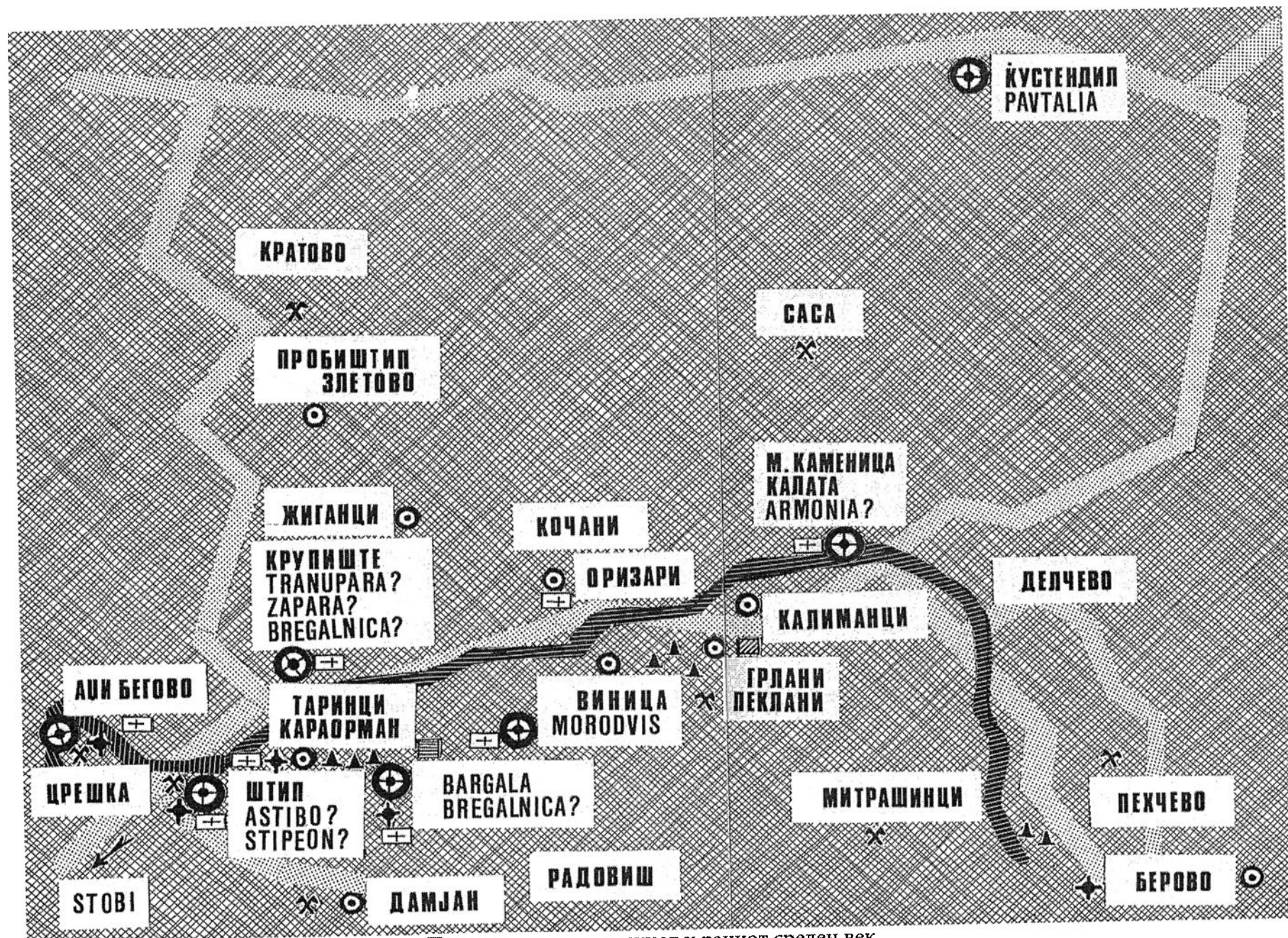
Х-КАРТИ

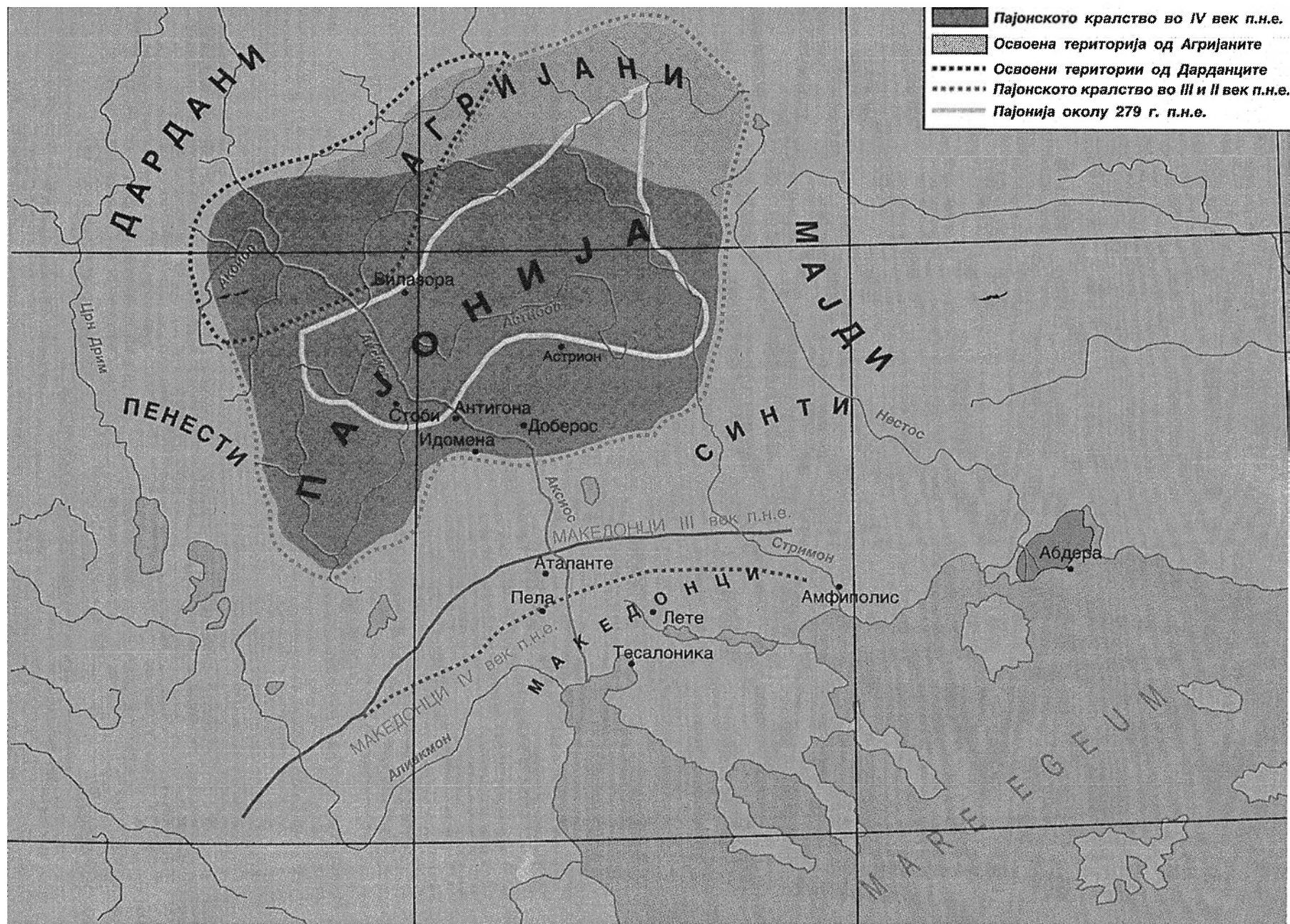
X – Крти

1. *Карта 1, Македонија во/ Tabula Peutingerijana VII / крај на 4 век, факсимил од второто издание на Милер, Muler K. Die Putingershe tafel oder wltkarte des Castorius, Studgart 1929*
2. *Карта 2, Патна мрежа во римскиот и раниот среден век*
3. *Карта 3, Праисториски населби во Македонија*
4. *Карта 4, Пајонското кралство во 4 век п.н.е.*
5. *Карта 5, Македонија за време на Филип I*
6. *Карта 6, Територија на Пајонците од VIII - V в.п.н.е.*
7. *Карта 7, Граници на Македонија, 167 до одвојувањето на Мезија и Тесалија*
8. *Карта 8, Граници на Македонија во раното царство и поделбите до 5 в.од н.е.*
9. *Карта 9, Македонски градови во римско време*
10. *Карта 10, Археолошка карта на Штипскиот регион*

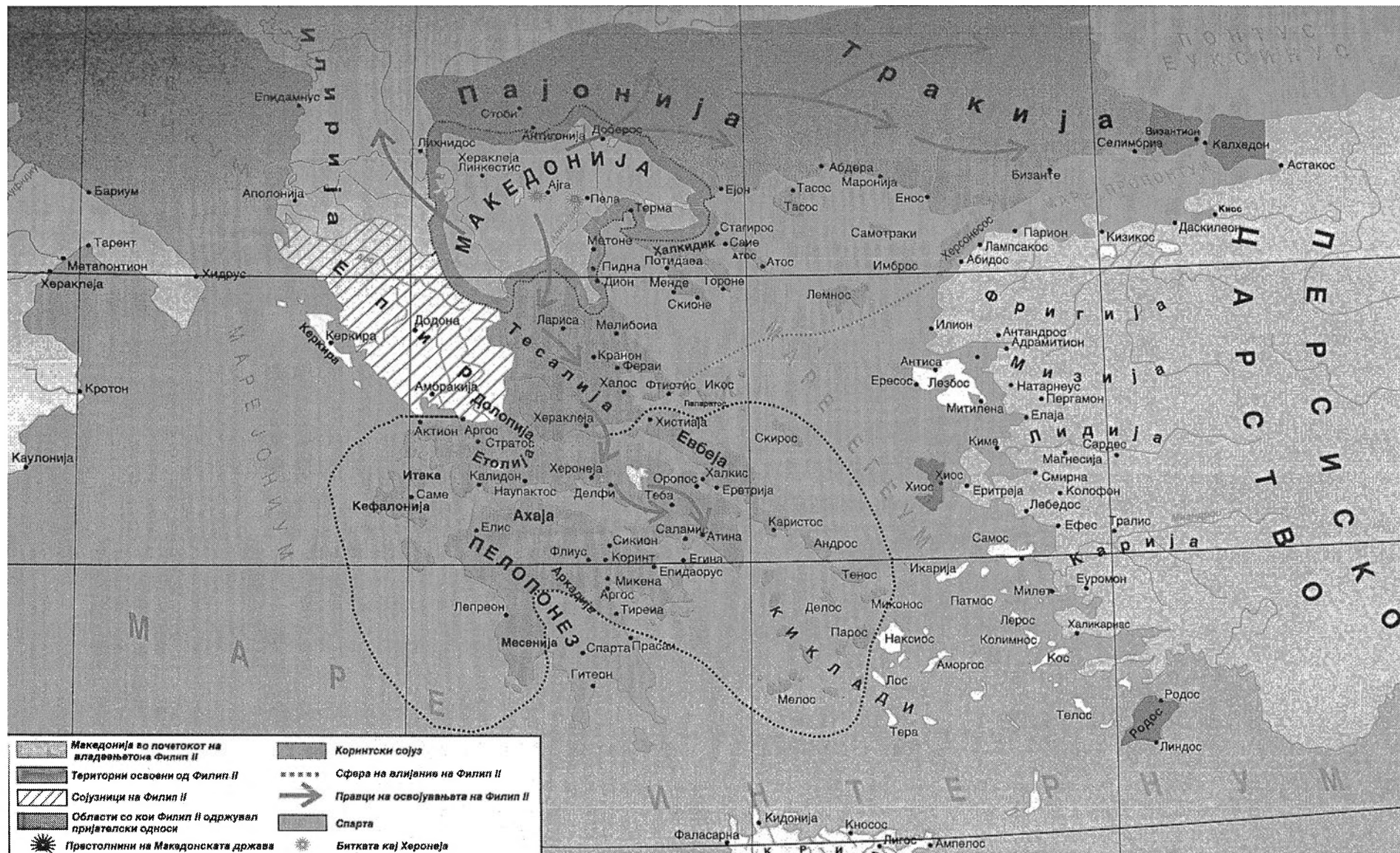

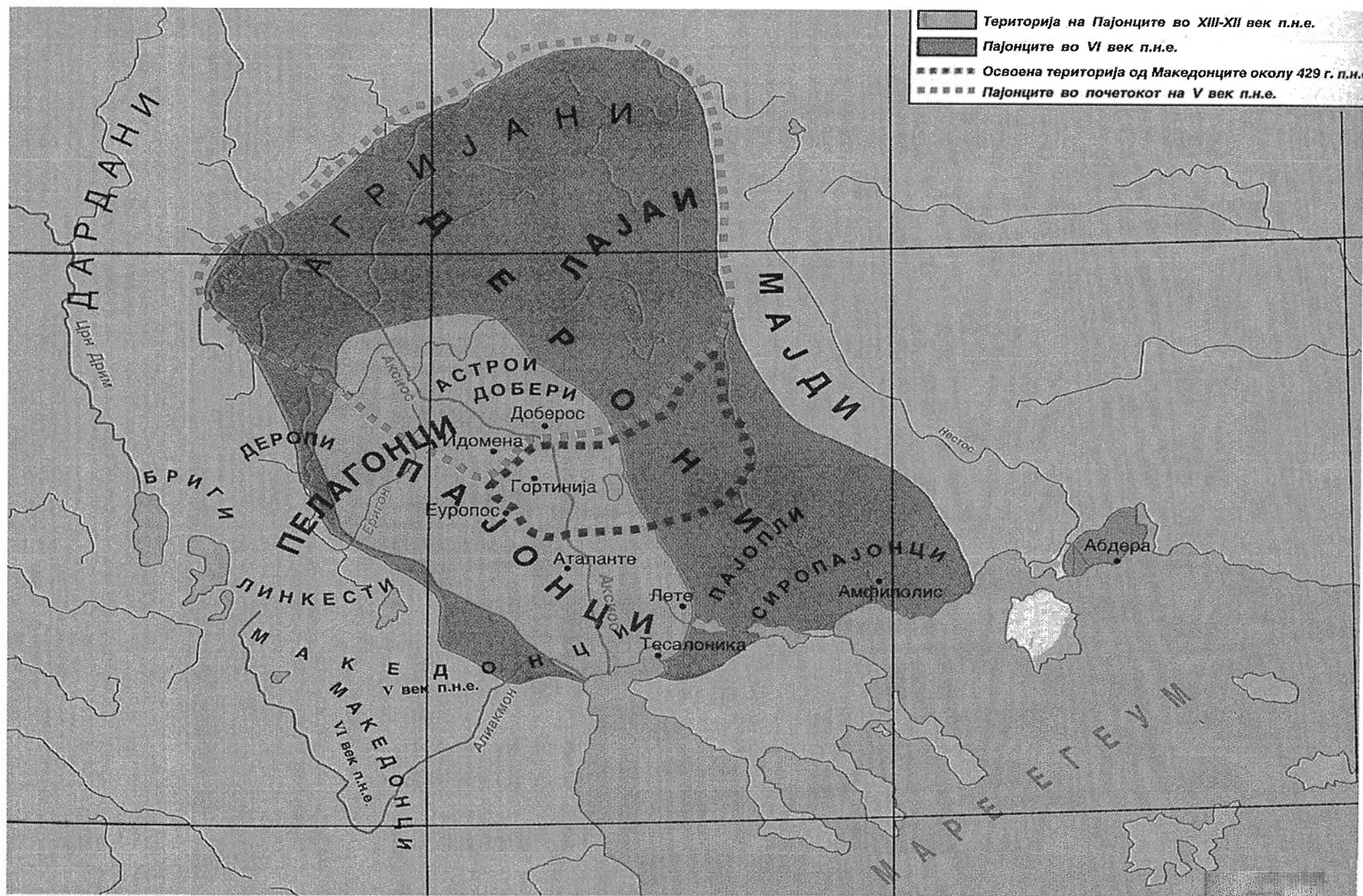
Патна мрежа во римскиот и раниот среден век

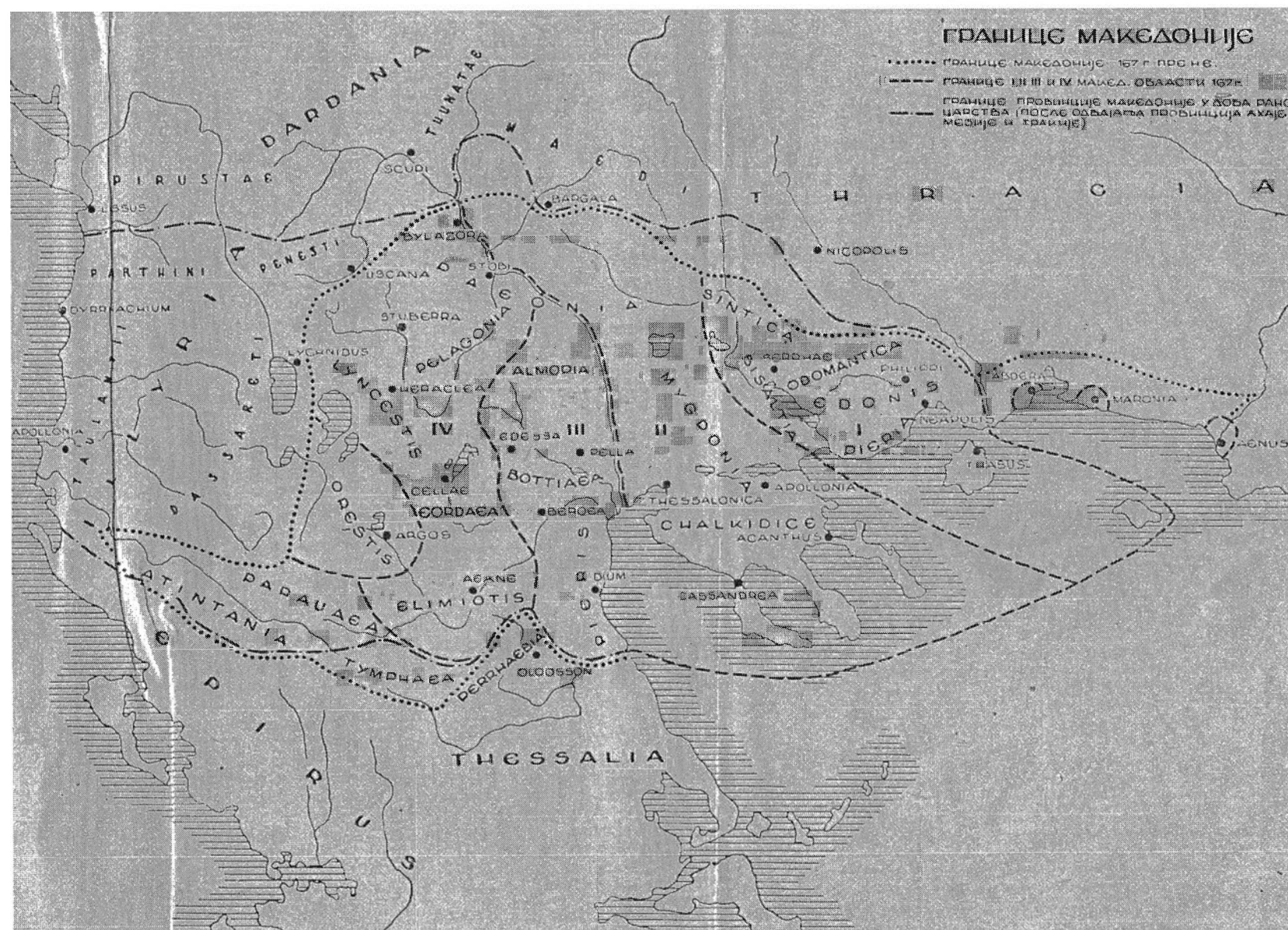
Пајоните после 4 в.п.н.е.

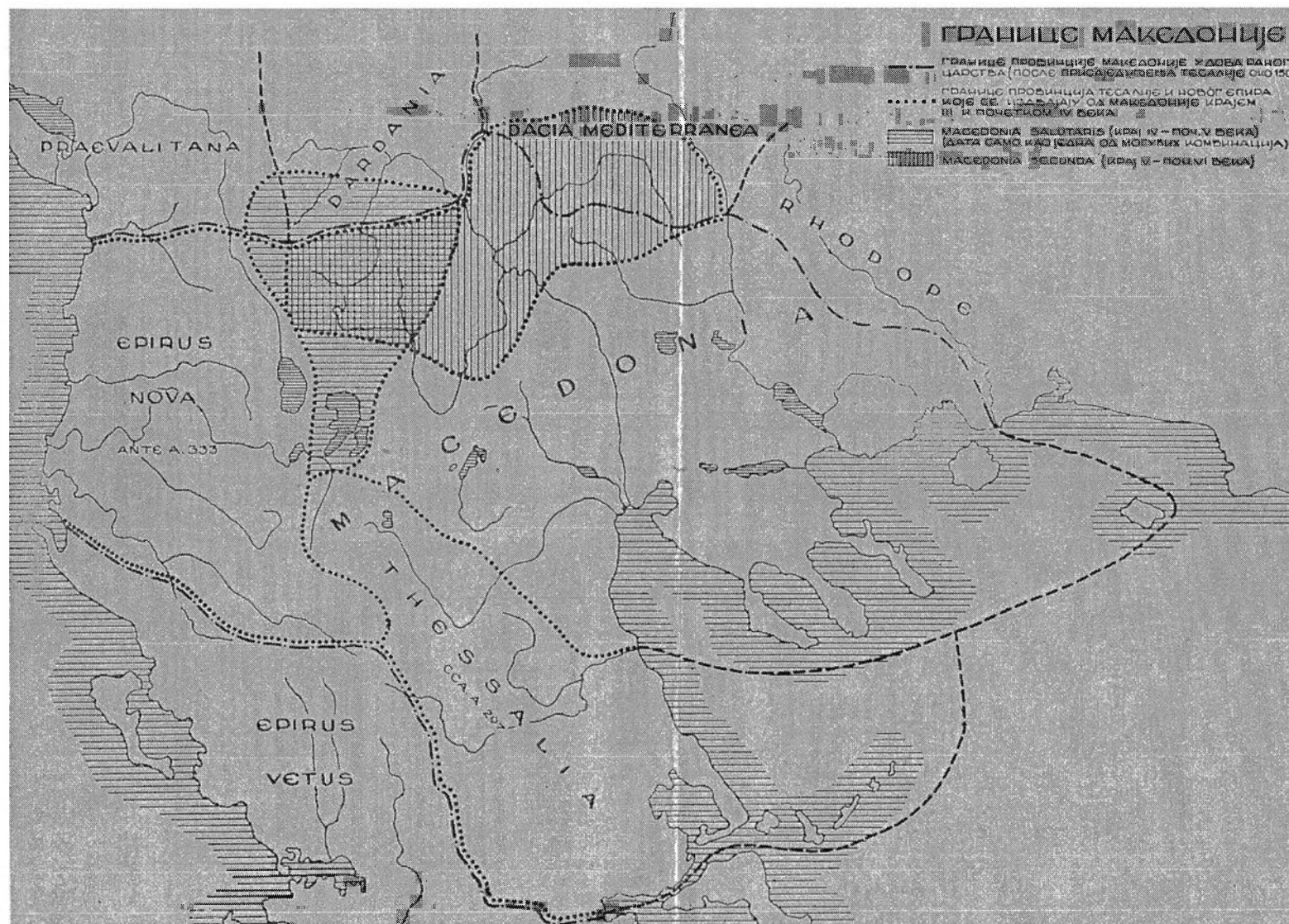
Македонија за време на Филип II Македонски

Територија на Пајонците од 8-5 в.п.н.е.

Граници на Македонија по 167 г.п.н.е

Граници на Македонија во раното римско царство

